

ÇAĞIRIŞA QƏDƏRKİ HAZIRLIQ

10

DƏRSLİK

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

QILMAN EYVAZOV
İNTİQAM ƏSGƏROV

Ümumi təhsil müəssisələrinin 10-cu sinifləri üçün

ÇAĞIRIŞA QƏDƏRKİ HAZIRLIQ

fənni üzrə

DƏRSLİK

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az saytında yerləşdirilmişdir. Bu nəşrdən istifadə edərkən lisenziyanın şərtləri qəbul edilmiş sayılır:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtləri ilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

MÜNDƏRİCAT

Çağırışaqədərkı hazırlıq fənnının məqsəd və vəzifələri.....5

I – Hərbi xidmətin əsasları

1. Dövlət rəmzləri.....	8
2. Silahlı Qüvvələr.....	13
3. Başqa silahlı birləşmələr	21
4. Hərbi atributlar.....	25
5. Hərbi qanunvericilik	31
6. İntizam Nizamnaməsi.....	37
7. Sıra Nizamnaməsi.....	40
8. Daxili Xidmət Nizamnaməsi.....	47
9.Qarnizon və Qarovul Xidmətləri Nizamnaməsi.....	51

IV – Hərbi topoqrafiya

27. Hərbi topoqrafiya.....	135
28. Xəritəsiz səmtlənmə.....	137
29. Azimutla hərəkət.....	141

II – Taktiki hazırlıq

10. Ümumqoşun döyüşü.....	56
11. Əsgərin döyüşdə vəzifələri	60
12. Əsgərin döyüşdə hərəkətləri.....	64
13. Döyüş təminatı.....	68
14. Manqanın quruluşu və döyüş imkanı.....	72
15. Manqa hücumda.....	75
16. Manqa müdafiədə.....	78

V – Mülki müdafiə

30. Fövqəladə hallar.....	147
31. Təbii fəlakətlər.....	156
32. Kütləvi qırğın silahları.....	167
33. Fərdi mühafizə vasitələri.....	175
34. Kollektiv mühafizə qurğuları.....	181

III – Döyüş vasitələri

17. Kalaşnikov avtomatı.....	84
18. Avtomatın natamam sökülməsi və yığılması.....	90
19. Atışın əsasları	94
20. Pulemyotlar.....	99
21. Tank əleyhinə əl qumbaraatanı.....	104
22. Snayper tüfəngləri.....	110
23. Tapançalar.....	116
24. Əl qumbaraları.....	120
25. Mühəndis maneələri.....	124
26. Zirehli texnikalar.....	130

VI – Hərbi tibbi hazırlıq

35. Sağlam həyat tərzı.....	187
36. Yaralılara ilk tibbi yardım	191
37. Zədələnmədə ilk tibbi yardım.....	196
38. Bioloji vasitələrdən mühafizə.....	204

ÇAĞIRIŞAQƏDƏRKİ HAZIRLIQ FƏNNİNİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Yer kürəsində baş verən müharibə və qarşıdurmalar insanların yaşamaq istəyini daha da qüvvətləndirmiş, onlar mənsub olduqları xalqın, yaşadıkları ölkənin maraqlarını qorumağı hər şeydən üstün hesab etmişlər.

Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin də tədrisi Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin qorunmasının, onun ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinin əsas qarantı olan Silahlı Qüvvələrimizə və cəmiyyətə sağlam, vətənpərvər ruhlu gənclərin hazırlanması zərurətindən irəli gəlir.

Xalqına, vətəninə, tarixinə və adət-ənənələrinə sonsuz məhəbbət bəsləmək, hər an vətənin müdafiəsinə hazır olmaq gənc nəslin yüksək mənəvi keyfiyyətləri hesab olunur. Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin tədrisi bu keyfiyyətlərin formalaşması üçün geniş imkanlar yaradır.

Sülh dövründə hərbi xidmətin qüsursuz keçirilməsini, müharibə zamanı isə döyüş tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin edən bir sıra sosial və intellektual keyfiyyətlərin formalaşdırılması, ilk növbədə, cəsurluq, düşmənlə mübarizədə dözümlülük, qələbə naminə iradə və təmkinlilik, mürəkkəb şəraitdə düzgün qərar qəbul etmə yüksək keyfiyyətlər hesab edilir. Bu keyfiyyətlərin formalaşmasında Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin rolu böyükdür.

Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin məqsədi yeniyetmələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qanunları və hərbi xidmətə dair müddəaları ilə tanış etmək, onların hərbi və vətənpərvər ruhda tərbiyəsinə nail olmaq, şagirdlərə gənc əsgərin hazırlıq proqramı həcmində bacarıq və vərdişlərin verilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Əziz gənclər!

Çağırışaqədərki hazırlıq dərsliyindən siz Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri, ordu quruculuğu və s. haqqında bir çox məsələləri öyrənəcək, müxtəlif situasiyalarla qarşılaşacaq, onlara münasibət bildirecək, hadisələri düzgün təhlil edərək əsgəri vərdişlərə yiyələnəcəksiniz.

Siz Çağırışaqədərkı hazırlıq fənnını aşağıdakı istiqamətlər üzrə öyrənəcəksınız: dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları, həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı, tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları.

Dövlət müdafiəsinin tarixi və hüquqi əsasları

Çağırışaqədərkı hazırlıq fənnının tədrisi zamanı siz Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin tarixini öyrənməklə vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə alacaq, sizdə vətənə və xalqa sədaqət, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində xidmətin müqəddəs və şərəfli bir iş olmasına inam, əqidəlilik, cəsurluq və şəxsi məsuliyyət hissi kimi mənəvi keyfiyyətlər formalaşacaq.

Siz Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktlarının ölkənin müdafiəsinə aid tələbləri ilə tanış olmaqla yanaşı, ölkənin müdafiəsinə dair vətəndaşlıq borcunu və məsuliyyətini başa düşəcək, ordu həyatı ilə tanış olmaqla əsgərin vəzifə, hüquq və məsuliyyətini dərk edəcəksiniz.

Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı

Siz həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatına dair zəruri biliklər alacaq, ümumqoşun döyüşünün əsasları, taktika və müasir silahlar haqqında biliklərə, topoqrafiya, mülki müdafiə üzrə bacarıqlara yiyələnəcəksiniz.

Unutmayın ki, əldə olunan bilik və bacarıqlar bir vətəndaş kimi formalaşmağınızda böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları

Siz yaşamaq üçün ən vacib amil olan sağlam həyat tərzini öyrənməklə yanaşı, istər müharibə, istərsə də sülh şəraitində baş verə biləcək fəvqəladə hadisələr zamanı xəsəret alanlara və zərərçəkənlərə ilk tibbi yardım göstərməklə bağlı biliklər əldə edəcəksiniz. Bu sahədə yiyələndiyiniz bilik və bacarıqlar inkişaf etməyinizə geniş imkanlar yaradacaq, sizdə zərərçəkənlərə (yaralıları) humanist yanaşma, insani keyfiyyətlər nümayiş etdirməklə təmənnasız tibbi yardım göstərmə xüsusiyyətlərini formalaşdıracaq.

I. HƏRBİ XİDMƏTİN ƏSASLARI

1. Dövlət rəmzləri
2. Silahlı Qüvvələr
3. Başqa silahlı birləşmələr
4. Hərbi atributlar
5. Hərbi qanunvericilik
6. İntizam Nizamnaməsi
7. Sıra Nizamnaməsi
8. Daxili Xidmət Nizamnaməsi
9. Qarnizon və Qarovul Xidmətləri Nizamnaməsi

1. DÖVLƏT RƏMZLƏRİ

Bütün dövrlərdə ölkənin dövlət rəmzləri mövcud olmuşdur. Tarixi mənbələr, maddi mədəniyyət və incəsənət abidələri Azərbaycan ərazisindəki dövlətlərə məxsus müxtəlif rəmzlərin, nişan və emblemlərin, möhür və tuğraların* olduğunu sübut edir. XIX əsrdə Bakı, Gəncə, Şamaxı, Quba, Dərbənd, İrəvan xanlıqları dövründə Azərbaycanın öz gerbləri olmuşdur. Bu gerblər maddi mədəniyyət abidələrində və rəsmi sənədlərdə öz əksini tapmışdır.

Dövlət rəmzləri barədə fikirlərinizi şərh edin.

* TUĞRA

hökmdarın adını və titulu göstərən fərdi nişandır.

“Bir kərə yüksələn bayraq
bir daha enməz”.

M.Ə. Rəsulzadə

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı

Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət himnidir.

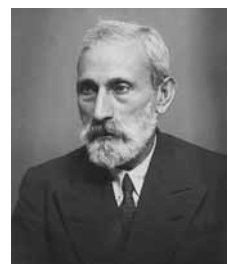
Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı bərabər ölçülü üç üfqi zolaqdan ibarətdir. Yuxarı zolaq mavi, orta zolaq qırmızı, aşağı zolaq yaşıl rəngdədir. Qırmızı zolağın ortasında bayrağın hər iki üzündə ağ rəngli ay-para ilə səkkizguşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının və Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin təsviri, Azərbaycan Respublikası Dövlət himninin musiqi və mətni Konstitusiya ilə müəyyən edilir.

Türk milli mədəniyyətinin, müsəlman sivilizasiyasının və müasir Avropa demokratik əsaslarının simvolu olan üçrəngli dövlət bayrağımız 1918-ci il noyabr ayının 9-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə qəbul edilmişdir. Dövlət bayrağı Azərbaycan dövlətinin suverenliyinin rəmzidir.

Bayrağın müəllifi Əli bəy Hüseynzadə 1907-ci ildə iyul ayının 10-da Bakıda nəşr etdirdiyi “Füyuzat” jurnalındakı mə-

Əli bəy Hüseynzadə

qaləsində “Türk hissiyyətli, islam etiqadlı, firəng qafalı” kimi ilk dəfə təqdim etdiyi bu fikri sonradan mütəfəkkir Ziya Göyölü “Türk qanlı, islam imanlı, Avropa mədəniyyətli” kimi ifadə etmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1920-ci il 28 aprel tarixində sovet Rusiyası tərəfindən işğal edilməsi nəticəsində dövlət bayrağı ləğv edilsə də, Azərbaycan xalqının istiqlal mübarizəsində böyük rol oynadı. 1988-ci ildən başlayan azadlıq hərəkatının qaldırdığı üçrəngli bayraq 1990-cı il noyabrın 17-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin I sessiyasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət bayrağı kimi qəbul olundu. 1991-ci il fevral ayının 5-də üçrəngli bayrağın Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti tərəfindən Dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi haqqında qərar verildi.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı binanın divarına dirəksiz şaquli şəkildə bərkidildikdə bayrağın yaşıl zolağı qarşıdan baxılarkən sol tərəfə yerləşməlidir.

Bu bayraq elə bir bayraqdır ki, içində “Vətən” vardır, tökülən “Qan” vardır, “İki cahan” vardır, “Din” vardır, “İman” vardır.

Qeyri-hökumət təşkilatlarının, siyasi partiyaların, müəssisə və idarələrin bayraqları ilə birgə qaldırıla və yaxud yerləşdirilsə, həmin bayraqların ölçüsü Dövlət bayrağının ölçüsündən **böyük ola bilməz**.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı digər dövlətlərin dövlət bayraqları, habelə beynəlxalq təşkilatların, siyasi partiyaların, qeyri-hökumət təşkilatlarının bayraqları ilə birgə qaldırılsa və ya yerləşdirilsə, qarşıdan baxıldıqda o həmin bayraqlardan solda olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı bütöv olmalı və solğun görünməməlidir. O, elə qaldırılmalıdır ki, parçasının aşağı tərəfi yerdən, azı, üç metr hündürlükdə olsun.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağının tarixi, ölçüləri və asılma qaydalarını şərh edin.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı masaların və ya kürsülərin üstünə örtük kimi sərilə bilməz, oturlan və ayaq basılan yerlərə qoyula bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağına hörmətlə yanaşılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi

Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin rəmzidir.

1920-ci ilin fevralın 19-da Xalq Maarif Nazirliyi dövlət gerbi və möhürünün təsvirinin hazırlanması barədə müsabiqə elan etdi. Layihələr milli istiqlalın ikinci ildönümünədək (28.05.1920) təsdiq edilməli idi. Lakin 28 aprel 1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sovet Rusiyası tərəfindən növbəti dəfə işğal edilməsi buna imkan vermədi.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi

Müasir dövlət gerbi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış gerb layihəsinin müəyyən dəyişikliklərlə təkrarıdır.

Dünya heraldika* sahəsində dövlət gerblərinin qalxan üzərində verilməsi təcrübəsi geniş yayılmışdır.

Dövlət gerbi palıd budaqlarından və sünbüllərdən ibarət qövsün üzərində yerləşən şərq qalxanının təsvirindən ibarətdir. Qalxanın üstündə Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağının rəngləri fonunda səkkizguşəli ulduz, ulduzun mərkəzində alov təsviri vardır.

Dövlət gerbinin dairəvi qalxan üzərində təsvir edilməsi Azərbaycanın Şərq dövləti olduğunu, xalqın və mədəniyyətin Şərq sivilizasiyasına mənsubluğunu bildirir. Qalxanın ortasında yerləşən səkkizguşəli ulduz Günəşin simvoludur. Günəş (eləcə də Ay) dünya heraldika elmində *“əbədi, daimi, sonsuz həyat”*; günəş simvolunun ağ rənglə verilməsi isə *“əmin-amanlıq, sülhsevərlik, barış”* mənalarını verir. Günəşin mərkəzində alov təsviri *“Odlar yurdu”*nu, Azərbaycanı simvolizə edir. Ümumiyyətlə, alov gerbşünaslıqda *tərəqqi, inkişaf* rəmzi sayılır. Palıd budaqları *milli hərbi qüdrətimizi, sünbül Vətənimizin bolluğunu, bərəkətliliyini, çörəyə olan müqəddəs münasibətini* göstərir.

* HERALDİKA

ən qədim dövrdən mövcud olmuş möhür, emblem və nişanları öyrənən elmdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış gerb layihəsi ilə müasir gerbimizin təsvirlərini müqayisə edin.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi oturu- lan və ayaq basılan yerlərdə təsvir edilə bilməz.

Hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbinə hörmət etməlidir.

Dövlət gerbinin qabarıq təsviri vurulur:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iqamətgahına və xidməti kabinetinə;
- Azərbaycan Respublikası parlamentinin binasına, iclas salonuna və parlament sədrinin xidməti kabinetinə;
- Azərbaycan Respublikasının bütün məhkəmələrinin, hərbi tribunallarının binalarına, məhkəmə iclaslarının salonlarına, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi və Ali Məhkəməsi sədrələrinin xidməti kabinetlərinə;
- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda dövlət orqanlarının binalarına;
- Azərbaycan Respublikasının diplomatik və ticarət nümayəndəliklərinin, konsulluq idarələrinin binalarına.

1920-ci il. Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi

Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin tarixi, təsvirlərinin rəmzi mənalarını və istifadə qaydalarını şərh edin.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni Azərbaycan dövlətinin, onun müstəqilliyinin və birliyinin müqəddəs rəmzidir.

1920-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası Cümhuriyyətin milli himninin hazırlanması haqqında qərar qəbul etdi. Bu məqsədlə müsabiqə elan edildi. Müsabiqənin nəticələri mayın 28-dək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ikinci ildönümünə qədər elan edilməli idi. Lakin 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sovet Rusiyası tərəfindən işğal edilməsi Azərbaycanın milli himninin qəbul olunmasına imkan vermədi.

Üzeyir Hacıbəyli

1992-ci il mayın 27-də parlament “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni haqqında” qanun qəbul etdi. Qanuna əsasən Əhməd Cavadın sözlərinə 1919-cu ildə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin bəstələdiyi “Azərbaycan marşı” Azərbaycanın Dövlət Himni kimi təsdiq edildi.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət himninə dərin ehtiram bəsləmək onun hər bir vətəndaşının vətənpərvərlik borcudur.

Əhməd Cavad

Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni camaat qarşısında ifa olunarkən oradakılar himni ayaq üstə dinləməli və ya oxumalıdırlar.

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət rəmzlərinə münasibət necə əks olunub?
2. Dövlət atributlarının mahiyyət və əhəmiyyətinin geniş təbliğ olunması nəyə xidmət edir?
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağından istifadə qaydaları haqqında təqdimat hazırlayın.
4. 1920–1991-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri: Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni haqqında təqdimat hazırlayın.
5. Xan Şuşinski (xalq arasında “Xan əmi” kimi də tanınır) bayrağımızı musiqi ilə vəsf etmişdi. Onun ifasında “Şuşanın dağları” mahnısını dinləyin və Xan əmini anlamağa çalışın.

2. SİLAHLI QÜVVƏLƏR

1991-ci il avqust ayının 30-da Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpa olunması haqqında Bəyannamə qəbul edildi. Respublikamız növbəti dəfə müstəqil dövlət kimi öz Silahlı Qüvvələrini yaratmaq hüququ əldə etdi. 1991-ci il oktyabrın 9-da Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin yaradılması barədə qərar qəbul edildi.

Silahlı Qüvvələrin yaranmasında məqsəd nə idi?

Silahlı Qüvvələr **Azərbaycan ordusundan** və **başqa silahlı birləşmələrdən** ibarətdir.

“Ordu ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin, müstəqilliyimizin dayəğıdır!”

Ümummilli lider
Heydər Əliyev

AZƏRBAYCAN ORDUSU

Xüsusi Təyinatlı Qüvvələr

Xüsusi Təyinatlı Qüvvələr (XTQ) 1999-cu il aprelin 30-da Ulu öndər Heydər Əliyevin fərmanı ilə yaradılmışdır. Tamamilə kiçik zabitlərdən və gizirlərdən ibarət əməliyyat qrupları könüllülük əsasında formalaşdırılmışdı. XTQ-nin formalaşmasında Türkiyənin, Pakistanın və ABŞ-ın təcrübəsindən geniş istifadə olunmuşdur.

XTQ istənilən şəraitdə, düşmən müdafiəsinin dərinliyində döyüş və kəşfiyyat-diversiya əməliyyatları icra etmək imkanlarına malikdir. Onlar nəinki ölkəmizdə keçirilən təlimlərdə, həm də NATO ölkələrində keçirilən kurslarda iştirak edirlər. Kurslarda əlbəyaxa döyüş, dərin kəşfiyyat, düşmənin arxasına keçmə, həyatda qalma, mühəndis, atəş, psixoloji, desant, dalğıcı, tibbi, asimmetrik döyüş və s. kimi hazırlıqlar

Bu gün dünyanın aparıcı hərbi məktəblərində Şuşa əməliyyatı, Hadrut əməliyyatı və digər əməliyyatlar öyrənilir. Bu gün də, bu bayram günündə sizinlə birlikdə olmaq mənim üçün böyük şərəfdir. Mən sizinlə fəxr edirəm. Bütün Azərbaycan xalqı sizinlə fəxr edir. Ermənistan, Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan xüsusi təyinatlılarının adı gələndə titrəməyə başlayır. Onların canlarında olan bu xof bu günə qədər çıxmayıb və çıxmayacaq.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

üzrə təlim keçirilir. Kursları uğurla bitirən namizədlərə sertifikat, fərqlənmə nişanları və **tünd-qırmızı rəngdə beret** təqdim edilir.

Əgər bir xüsusi təyinatlı tünd qırmızı beretə layiq görülərsə, deməli, o artıq həm idmançı, həm peşəkar snayper, həm tibb personalı, həm də əsil döyüşçüdür.

Azərbaycan xüsusi təyinatlıları beynəlxalq yarışlarda dəfələrlə yüksək nailiyyətlər qazanmışdır.

Quru qoşunları

Quru qoşunları (QQ) Silahlı Qüvvələrin ən çoxsaylı qoşun növü olub, müasir döyüş texnikaları və vasitələri ilə təchiz edilir. Bu qoşun növü ilin istənilən fəslində, sutkanın istənilən vaxtında, çətin şəraitdə qarşıya qoyulan döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə qadirdir.

Vətən müharibəsində döyüş əməliyyatlarının dağlıq və meşəlik, düşmənin illərlə hazırladığı uzunmüddətli müdafiə sistemi olan ərazilərdə getməsinə baxmayaraq, döyüş tapşırığı müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmişdir.

Belə bir deyim var, düşməne nə qədər aviasiya, raket zərbələri endirilsə də, topçular nə qədər mərmir yağdırsalar da, piyadanın təri, şəhidin qanı tökülməyən

Hadrut qəsəbəsində Komando hərbi hissəsinə
Döyüş Bayrağının təqdim edilməsi

torpaq ələ keçirilmiş hesab edilmir. Bu baxımdan QQ-mız Vətən müharibəsində üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirmişdir.

Ordumuzun döyüş qabiliyyətinin artırılması məqsədilə zabıt, gizir, çavuş və xüsusi təlim keçmiş əsgərlərdən ibarət **Komando** hərbi hissələri yaradılır. Hərbçilərimiz Türkiyədə “Komando hazırlığı kursu” keçmişlər.

Komando qısa müddət ərzində hədəfin detallı kəşfiyyatını aparıb onu məhv etməyi bacaran yüksək professional hazırlıqlı **döyüşçüdür**.

Komando hərbi hissəsində xidmət etmək üçün namizədlər əlbəyaxa döyüş növlərinə yiyələnməklə yanaşı, paraşütlə atılmaq, dağ xizəkçiliyi, snayper və digər kurslardan keçirlər. Kursları uğurla bitirənlər komando bölmələrinə daxil edilir və onlara **mavi beretlər** təqdim olunur.

Komando briqadalarında fərqlənən hərbi qulluqçular XTQ-də xidmət etmək şansı qazanır.

Əlahiddə Ümumqoşun Ordusu

20-27 may 2018-ci il tarixlərində Əlahiddə Ümumqoşun Ordusunun əks-həmlə əməliyyatı nəticəsində Şərur rayonunun Günnüt kəndi, Ağbulaq yüksəkliyi, Qızıqlaya dağı, Qaraqaya dağı azad olunmuş, Dərələyəz mahalının Arpa kəndi isə Azərbaycan ordusunun nəzarətinə keçmişdir. Döyüşlər nəticəsində, 11000 hektarlıq ərazi azad edilmişdir. Günnüt əməliyyatı Silahlı Qüvvələrimizə İrəvan-Yeğeqnadzor-Gorus-Laçın-Xankəndi avtomobil yoluna nəzarət etməyə imkan vermişdir.

Əlahiddə Ümumqoşun Ordusunun Xüsusi Təyinatlı Bölmələri Vətən müharibəsi zamanı ərazi bütövlüyümüzün bərpasında qəhrəmanlıq nümunələri sərgiləmişlər.

Vətən müharibəsi Qəhrəmanı Anar Əliyev Günnüt əməliyyatında döyüşlərdə qəhrəmanlığı ilə fərqlənmişdir. Zəngilanın azad edilməsi əməliyyatlarının rəhbərlərindən biri kimi şəhərin azad edilməsini Ali Baş Komandana məruzə etmişdir. Xocavənd-Şuşa istiqamətində Azərbaycan ordusunun Şuşaya daxil olmasında böyük rol oynayacaq strateji yüksəkliklərin, Tuğ kəndini azad edən XTQ-nin bölmənin komandiri olmuşdur.

Hərbi Hava Qüvvələri (HHQ)

Bu gün ən müasir hava hücumundan müdafiə sistemləri, raket kompleksləri, silahlı, silahsız və “Kamikadze* Pilotsuz Uçuş Aparatları (PUA), təyyarə və helikopterlə arsenalını zənginləşdirən Hərbi Hava Qüvvələri və Hava Hücumundan Müdafiə Qoşunları Vətənimizin səmasını qorumağa qadirdir.

* KAMİKADZE

yapon sözü olub, “kami” (iləh), “kadze” (külək) sözlərinin birləşməsindən götürülüb, mənası “iləhi külək” deməkdir. Bu, 1274 və 1281-ci illərdə monqol xanı Kubilayın Yaponiyanı ələ keçirmək üçün göndərdiyi donanmanı məhv edən, daşqınlara, böyük dəniz dalğalarının yaranmasına səbəb olan küləyə verilən addır.

HHM qoşunlarımız Vətən müharibəsində düşmənin 5 ədəd Su-25 tipli döyüş təyyarəsini, 22 ədəd PUA-nı, çox sayda “Elbrus”, “İsgəndər”, “Toçka U” tipli ballistik raketlərini havada məhv etmişdir.

HHQ-miz düşmənin HHM vasitələrini, raket komplekslərini, idarəetmə məntəqələrini*, canlı qüvvəsini, döyüş texnikalarını, artilleriya qurğularını yüksək dəqiqliklə məhv etməklə ordumuzun qələbəsində xüsusi rol oynamışdır.

* İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏSİ

komandirlərin döyüşü idarə etdiyi rabitə və digər texniki avadanlıqlarla təchiz olunmuş yerdir.

BİLİRSİNİZMİ?

İlk azərbaycanlı hərbi təyyarəçi Fərrux ağa Qayıbov 1916-cı il sentyabrın 12-də düşmənin silah-sursat, yanacaq, ərzaq anbarlarını və qərar-gahını yerlə-yeksan etmişdir. Bu hava döyüşündə onun təyyarəsinə eyni zamanda dörd alman qırıcısı hücum etmişdir. Qayıbov düşmənin üç qırıcı təyyarəsini məhv etmiş, özü isə həlak olmuşdur. Poruçik Qayıbovun və onun heyətinin qəhrəmanlığına heyran qalan alman komandanlığı onları yüksək hərbi ehtiramla dəfn etmişdir.

“Su-25” hücum təyyarəsi aşağı hündürlükdə istifadə üçün təyin olunmuşdur. Buna görə də vurulma ehtimalı yüksəkdir. Polkovnik Zaur Nudirəliyev yuxarı hündürlükdən nişangah istifadə etmədən, riyazi üsulla bomba atma üsulunu ixtira etmişdir. Vətən müharibəsi zamanı bu üsulu geniş tətbiq etməklə düşməyə ağır zərbələr endirilmişdir.

O, “Su-25” hücum təyyarəsindən **lazer güdümlü** bombaların atışını reallaşdırmışdır.

Cəbrayıl rayonu istiqamətində döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən Z.Nudirəliyevin təyyarəsi vurulur. Qəhrəman təyyarəçinin xilas olmaq ehtimalı var idi. Eniş edəcəyi halda düşmənin nəzarətində olan ərazilərə enib əsir düşə də bilərdi. Buna görə də

Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı polkovnik Zaur Nudirəliyev

“Su-25” hücum təyyarəsi

qəhrəman polkovnik “Atəş ramı”^{*} etməyi qərara alır. Z.Nudirəliyev təyyarəsini düşmənin canlı qüvvəsinin cəmləşdiyi sığınacağa çırparaq şəhid olmuşdur.

Polkovnik Z.Nudirəliyev Azərbaycanın hərbi tarixində “Atəş ramı” edən birinci pilot olmaqla yanaşı, 1941-ci ildə sovet hərbi pilotu N.Qastelodan sonra bu addımı atan yeganə pilot oldu.

* ATƏŞ RAMI

vurulmuş döyüş təyyarəsini düşmənin canlı qüvvəsinə, idarə etmə məntəqəsinə, aerodromdakı təyyarələrinə və başqa vacib hədəflərinə çırparaq son anda belə düşməyə zərbə endirməkdir.

Hərbi Dəniz Qüvvələri

Hərbi Dəniz Qüvvələri (HDQ) ölkəmizin dənizdən təhlükəsizliyini, dəniz enerji infrastrukturalarının mühafizəsini və su sərhədlərinin qorunmasını təmin edir.

Döyüş əməliyyatları zamanı Quru qoşunları ilə əlaqəli fəaliyyət göstərərək dənizkənarı və sahil zonalarında düşmən qüvvələrinə qarşı birgə mübarizə aparır. HDQ düşmənin sahilə çıxmağa cəhd edən dəniz desantını məhv etmə tapşırığını yerinə yetirir.

44 günlük Vətən müharibəsi zamanı HDQ-nin dəniz piyadaları yüksək şücaət, cəsarət və qəhrəmanlıq göstərərək düşmən müdafiəsinin dərinliklərinə sızaraq onun ehtiyatlarını məhv etmişdir. Həmçinin idarəetmənin pozulmasını təmin edərək qarışıqlıq yaratmış və bir neçə yaşayış məntəqəsinin işğaldan azad edilməsini təmin etmişdir.

Hərbi Dəniz Qüvvələrinin xüsusi təyinatlıları

BİLİRSİNİZMİ?

Vitse-admiral İ.Aslanbəyov okeanda sürətlə hərəkət edən kreyserlərin orduda tətbiq edilməsinin təşəbbüskarı olmuşdur. O, 1879–1882-ci illərdə gəmi heyəti ilə səyahətə çıxmış, Sakit okeanda zirehli hərbi və buxar yelkənli, sürətlə gedən gəmilərdən ibarət böyük bir heyətə rəhbərlik etmişdir. Okeanda döyüş gəmilərinin tətbiqi üçün tələb və qüsurların siyahısını tərtib etmişdir.

Əgər başqa hərbi xidmət yolu ilə müqayisə edilməli olursa, ancaq general Əliağa Şıxlınskinin artilleriya tarixindəki xidmətləri ona bərabər hesab edilə bilər.

Səyahəti zamanı Oxot dənizində kəşf etdiyi yarımada və körfəz onun soyadı ilə adlandırılmışdır. ("Aslanbəyov yarımadası", "Aslanbəyov körfəzi")

Vitse-admiral İbrahim bəy
Aslanbəyov

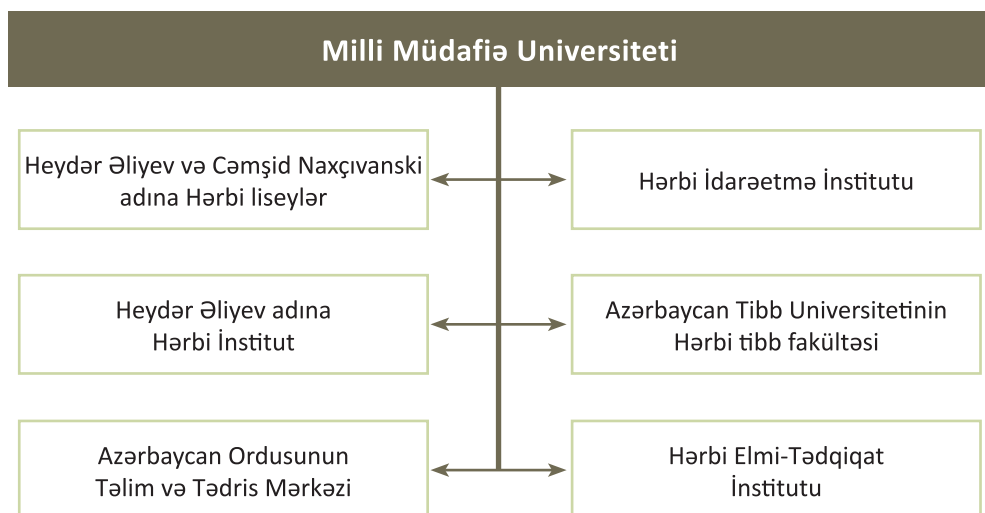

Hərbi təhsil

Hərbi təhsil sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin mərhələlər üzrə fasiləsiz mənimsənilməsinə təmin edən təlim prosesidir.

Hərbi təhsil sisteminin əsas məqsədi dövlət təhsil standartlarına uyğun biliyə, bacarığa və dünya görüşünə malik olan, xalqını və vətəninə sevmə, Silahlı Qüvvələrin və digər silahlı birləşmələrin qarşısında qoyulan vəzifələri yerinə yetirməyi bacaran kadrların hazırlanmasıdır. Vətən müharibəsində qazanılan qələbə ölkəmizdə hərbi təhsil sisteminin nə qədər yüksək səviyyədə təşkil edildiyini, hərbi kadrların peşəkarlığının yüksək səviyyədə olduğunu deməyə əsas verir.

Hərbi təhsil müəssisələri Milli Müdafiə Universitetinin tərkibinə daxildir.

1. Azərbaycan ordusunun qoşun növlərini necə fərqləndirmək olar?
2. 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı HDQ-nin hücum əməliyyatlarındakı rolunu necə şərh edərdiniz?
3. Hərbi kadrların hazırlığı hansı təhsil müəssisələrində aparılır?
4. Hansı hərbi təhsil müəssisəsində oxumaq istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

3. BAŞQA SİLAHLI BİRLƏŞMƏLƏR

Başqa Silahlı Birləşmələr ictimai qaydanın qorunması, dövlət sərhədinin mühafizəsi, mülki müdafiənin təşkili, dövlət mühafizəsi obyektlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və mühafizə olunan obyektlərin qorunması üzrə xüsusi vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün yaradılır.

Dövlət təhlükəsizliyinin təmin olunmasında Başqa Silahlı Birləşmələrin rolunu şərh edin.

Daxili qoşunlar

- dövlətin mənafeyini, vətəndaşların Konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarını qoruyur;
- mühüm dövlət obyektlərini, kommunikasiya qurğularını mühafizə edir;
- ictimai asayiş qoruyur;
- kütləvi tədbirlər zamanı ictimai təhlükəsizliyi təmin edir.

44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Daxili Qoşunların Xüsusi Təyinatlı Dəstələri (XTD) Azərbaycan ordusunun xüsusi təyinatlıları ilə birgə fəaliyyət göstərirdi. Daxili qoşunların “Pələng” və “Şahin” xüsusi təyinatlı dəstələri müharibənin ilk saatlarında Murovdağ istiqamətindəki hakim yüksəklikləri, o cümlədən Murovdağ zirvəsini işğaldan azad etmişdir. “Bəbir”, “Əqrəb”, “Kobra”, “Gürzə” və “Pələng” XTD-ləri Cəbrayıl, Füzuli və Hadrut istiqamətlərində gedən döyüşlərdə rəşadət və qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdir.

“Bəbir” XTD-nin komandiri, mayor Şixamir Qaflanov 19.10.2020-ci il tarixində Füzuli istiqamətində qəhrəmancasına şəhid olmuş, ölümündən sonra Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Şixamir Qaflanov

Daxili qoşunların digər bölmələri isə cəbhəyə gedən yolların açıq saxlanması, bütün növ daşınmaların təhlükəsizliyinin təmin edilməsini, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə vacib obyektlərin (körpülərin, adminstrativ binaların və s.) qorunmasını və komendant xidmətinin təşkilini uğurla həyata keçirmişdir.

Daxili qoşunlar üçün ali, xüsusi hərbi təhsilli kadrlar Daxili Qoşunların Ali Hərbi Məktəbində hazırlanır.

Qəbulun qaydaları və tələb olunan sənədlərin siyahısı haqqında ətraflı məlumatı daxili qoşunların rəsmi internet sahifəsindən ala bilərsiniz.

Sərhəd qoşunları

Sərhəd qoşunları Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsini və toxunulmazlığını təmin edir.

44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Azərbaycan – İran dövlət sərhədinin 132 kilometrlik hissəsinin, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlı rayonlarının, Hadrut qəsəbəsinin və Şuşa şəhərinin işğaldan azad olunmasında sərhəd qoşunlarının hərbi qulluqları yaxından iştirak etmişlər.

Dövlət sərhədində xidmət üçün xüsusi ixtisaslı ali hərbi təhsilli zabıt kadrları Dövlət Sərhəd Xidməti Akademiyasında hazırlanır. DSX-nin Akademiyasına qəbul qaydaları və tələb olunan sənədlərin siyahısı haqqında ətraflı məlumatı Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəsmi internet sahifəsindən ala bilərsiniz.

Prezidentin Təhlükəsizlik Xidməti

Prezidentin Təhlükəsizlik Xidməti dövlət mühafizəsi obyektlərinin təhlükəsizliyini təmin edir, mühafizə olunan obyektlərin qorunmasını, prezident rəhbərinin və xüsusi dövlət rəhbərinin təhlükəsizliyini həyata keçirir.

Döyüş əməliyyatları zamanı və atəşkəsdən sonra ölkəmizdə akkreditasiya* olunmuş xarici ölkələrin diplomatik korpuslarının nümayəndələrinin Gəncə, Bərdə, Tərtər, Füzuli və Şuşaya səfərlərinin təhlükəsizliyi Prezidentin Təhlükəsizlik Xidmətinin hərbi qulluqçuları tərəfindən təmin olunmuşdur.

Prezidentin Təhlükəsizlik Xidməti üçün kadrlar həmin xidmətin Heydər Əliyev adına Akademiyasında hazırlanır.

Qəbul qaydaları haqqında ətraflı məlumatı Akademiyanın rəsmi internet sahifəsindən ala bilərsiniz.

* AKKREDİTASIYA

latın dilindəki "akredo" sözündən götürülüb, mənası "etibar etmək" deməkdir.

Mülki Müdafiə Qoşunları (MMQ)

- ▶ fəvqəladə halların qarşısını alır və nəticələrini aradan qaldırır;
- ▶ humanitar yüklərin ünvana çatdırılmasını həyata keçirir;
- ▶ subasmaya, güclü küləyə məruz qalan ərazilərdə zərərçəkmiş əhaliyə ilkin tibbi yardım göstərir;
- ▶ təhlükəli vəziyyətlərin qarşısının alınması kimi xüsusi əməliyyatları və xilasetmə işlərini yerinə yetirir.

Vətən müharibəsi dövründə MMQ sığınacaqları və mülki əhali ilə işin təşkili, müharibədən zərər çəkən mülki əhəlinin yerləşdirilməsi, axtarış-xilasetmə işlərinin həyata keçirilməsi vəzifələrini yerinə yetirdi. MMQ tərəfindən Gəncə, Bərdə, Ağcabədi rayonlarında mülki əhəlinin xilas edilməsi, yerləşdirilməsi təmin edildi, döyüşlər zamanı cəbhəboyu ərazilərdə və azad edilmiş rayonlarda onlarla yanğının qarşısı alındı. MMQ həmçinin müharibə iştirakçılarına və onların ailə üzvlərinə psixoloji dəstək göstərərək reabilitasiya prosesində iştirak etdi.

Mülki Müdafiə Qoşunları üçün xüsusi ixtisaslı ali təhsilli kadrlar Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyasında hazırlanır. Akademiyaya qəbulun qaydaları və tələb olunan sənədlər haqqında ətraflı məlumatı Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsindən ala bilərsiniz.

1. Kütləvi tədbirlər keçirilərkən ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması və ictimai asayişin qorunmasında Daxili qoşunların fəaliyyətini qiymətləndirin.
2. Dövlət Sərhəd Qoşunlarının hansı fəaliyyəti haqqında kütləvi informasiya vasitələrində daha çox məlumata rast gəlirsiniz?
3. Mülki Müdafiə qoşunlarının fəaliyyətləri haqqında danışın.
4. Başqa Silahlı Birləşmələrin hansında xidmət etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
5. Milli Qvardiya haqqında təqdimat hazırlayın.

4. HƏRBİ ATRİBUTLAR

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağı əsgəri şərəf, şücaət və şöhrət rəmzidir.

Hərbi hissənin Döyüş Bayrağı nə üçün təsis olunur?

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Ali Baş Komandanının Bayrağı

Azərbaycan Respublikası Quru Qoşunlarının Bayrağı

Azərbaycan Respublikası Hərbi Hava Qüvvələrinin Bayrağı

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağı (sol tərəf)

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağı (sağ tərəf)

Azərbaycan Respublikası Hərbi Dəniz Qüvvələrinin Bayrağı

Döyüş Bayrağı

Döyüş Bayrağı bütün dövrlərdə hərbi şərəf simvolu hesab edilir. Yarandığı gündən etibarən hərbi hissələrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi fərmanı ilə Döyüş Bayrağı təqdim edilir.

Döyüş Bayrağı sülh dövründə hərbi hissənin qərargahında xüsusi hazırlanmış yerdə saxlanılır. Onun mühafizəsi üçün ayrıca post yaradılır və bu posta ən hazırlıqlı əsgərlərdən saatdar təyin edilir. Müharibə zamanı isə Döyüş Bayrağı hissənin döyüş apardığı bölgədə yerləşir. Bu, hərbi hissənin mövcudluğunun göstəricisidir.

Döyüş Bayrağı hərbi hissənin döyüş ənənələrini, əsgəri şərəf, şöhrət və şücaətini təcəssüm etdirir, onun təyinatını və hansı qoşun növünə mənsub olduğunu göstərir.

Hərbi Dəniz Qüvvələri gəmilərinə təqdim edilən Döyüş Bayrağı gəminin hansı ölkəyə mənsubluğunu və toxunulmazlığını bildirir. Döyüş Bayrağı hərbi hissənin bütün mövcudluğu dövründə hərbi hissədə saxlanılır.

Döyüş Bayrağı hər bir hərbi qulluqçuya qəhrəmanlıq ənənələrini aşılıyır, onu müqəddəs borcu olan Vətənin müdafiəsinə ruhlandırır.

Döyüş Bayrağı Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hər bir hərbi qulluqçusuna Vətəninə sədaqətlə xidmət etmək, öz qanını və canını əsirgəmədən onu mərdliklə, bacarıqla müdafiə etmək, doğma torpağın hər qarışını düşməndən qorumaq borcunu xatırlatmaq üçündür.

Hərbi hissənin açılmış Döyüş Bayrağı önündə çəkilmiş şəkillə təltif edilmək əsgər üçün ən yüksək fəxri təltif hesab edilir.

Hərbi hissənin bütün şəxsi heyəti Döyüş Bayrağını fədakarlıq və mərdliklə qorumalı, onun düşmən tərəfindən ələ keçirilməsinə yol verməməlidir.

Döyüş Bayrağının itirilməsi böyük rüsvayçılıq hesab edilir. Bu cür hallarda hərbi hissənin komandiri və bilavasitə müqəssir olan hərbi qulluqçular məhkəməyə verilir, hərbi hissə isə ləğv edilir.

Silahlı Qüvvələrin emblemi

Silahlı Qüvvələrin emblemi Silahlı Qüvvələri başqa hərbi birləşmələrdən fərqləndirən əsas rəsmi rəmz hesab edilir. Bu emblem hərbi qulluqçuların, həmçinin silahların, hərbi texnikanın və digər texnikanın Silahlı Qüvvələrə mənsubiyyətini bildiren nişandır.

Hərbi geyim forması

Hərbi geyim forması Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin şəxsi heyəti və hərbi liseyin kursantları üçün müəyyən edilmiş, hərbi qulluqçuların hərbi geyim predmetləri, fərqləndirmə nişanları və hərbi ləvazimatlarının komplektidir.

Hərbi geyim predmetlərinə üst geyimləri, baş geyimləri, ayaqqabılar və s. aiddir.

Hərbi qulluqçuların fərqləndirmə nişanlarına paqonlar, yaxa nişanları, döş və qol nişanları, kokardalar*, paqon və yaxalıqlardakı nişanlar (emblemlər, ulduzlar və s.), kantlar və lampaslar* aiddir.

* KOKARDA

baş geyiminin üzərinə bərkidilmiş metal nişandır.

* LAMPAS

ali zabitlərin şalvarlarının yanlarındakı zolaqdır.

Hərbi geyim forması *mərasim, gündəlik, səhra* geyim formalarına və *xüsusi geyimlərə*, onlardan hər biri isə, öz növbəsində, yay və qış geyimlərinə bölünür.

Hərbi geyim formasını daşımaq hüququ olmayan vətəndaşların hərbi qulluqçuların *fərqləndirmə nişanları olan* geyim formasını geyinməsi qadağandır.

Mərasim geyim forması xüsusi təntənəli hallarda, istirahət və bayram günlərində, habelə xidmətdənkənər vaxtda geyinmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Səhra geyim forması döyüş şəraitində, sutkalıq naryadlarda (qərargahlar, idarələr və müəssisələrdə növbətçiliklərdən başqa), təlimlərdə, manevrlərdə, döyüş növbələrində və təlim mərkəzindəki məşğələlərdə geyinmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Gündəlik geyim forması qərargahlar, idarələr və müəssisələrdəki növbətçiliklərdə və səhra geyim formasının geyinilməsi nəzərdə tutulmayan digər hallarda geyinilə bilər.

Xüsusi geyim xüsusi parad, rəsmi qəbullar üçün xüsusi mərasim, xüsusi xidmət formaları, xüsusi texniki, xüsusi peşə, xüsusi iş, istiləşdirilmiş xüsusi, xüsusi yay, xüsusi hospital, xüsusi mülki paltarlardır.

Xüsusi xidmət geyim formasını yeraltı qurğularda döyüş növbəsi çəkən, komendant xidməti, patrul xidməti, qarovul xidməti, sülhməramlı əməliyyatları yerinə yetirən və s. xidməti fəaliyyətdə olan hərbi qulluqçular geyinirlər.

Xüsusi iş paltarını hərbi qulluqçular təsərrüfat, inşaat işlərini yerinə yetirdikdə, müalicə müəssisələrində, yeməxanalarda işlədikdə, texnika və silahlara qulluq etdikdə, habelə bundan sonra HHQ və HHM qoşunlarının uçuş heyəti uçuşları yerinə yetirdikdə, HDQ gəmi heyəti gəmi səfəri zamanı geyinir.

Hərbi rütbələr

Hər bir hərbi qulluqçuya onun professional hazırlığından, xidmət illərindən, göstərdiyi xidmətlərdən asılı olaraq növbəti hərbi rütbə verilir.

Azərbaycanda ali zabit hərbi rütbələri ali zabit vəzifələrində çalışan hərbi qulluqçulara müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilir. Digər hərbi rütbələrin verilməsi növbəlik qaydasında "Hərbi xidmətkeçmə haqqında" Əsasnamənin və İntizam Nizamnaməsinin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Hərbi rütbəyə görə fərqləndirmə nişanları paqonlar və qol nişanlarıdır.

Silahlı Qüvvələrdə aşağıdakı hərbi rütbələr müəyyən olunub:

	Ümumi hərbi	Hərbi Dəniz
Əsgərlər: Matroslar:	 Əsgər (kursant) Baş əsgər	 Matros (kursant) Baş matros
Çavuşlar:	 Kiçik çavuş Çavuş Baş çavuş	 Kiçik çavuş Çavuş Baş çavuş
Gizirlər: Miçmanlar:	 Kiçik gizir Gizir Baş gizir	 Kiçik miçman Miçman Baş miçman
Kiçik zabit heyəti:	 Kiçik leytenant Leytenant Baş leytenant Kapitan	 Kiçik leytenant Leytenant Baş leytenant Kapitan-leytenant

Baş zabit heyəti:						
	Mayor	Polkovnik-leytenant	Polkovnik	III dərəcəli kapitan	II dərəcəli kapitan	I dərəcəli kapitan

Ali zabit heyəti:							
	General-mayor	General-leytenant	General-polkovnik	Ordu generalı	Kontr-admiral	Vitse-admiral	Admiral

Hərbi rütbələrin verilməsi

Müddətli həqiqi hərbi xidmətə çağırılanlara hərbi hissə siyahısına daxil edilmələri ilə eyni vaxtda *əsgər* və *matros* hərbi rütbələri verilir.

Xidməti vəzifələrini nümunəvi yerinə yetirən, təhsildə yaxşı və əla göstəriciləri olan və intizamlı müddətli hərbi xidmət əsgərlərinə və matroslarına *baş əsgər* və *baş matros* hərbi rütbələri verilir.

Çavuş hazırlığı proqramını üzrə tədris hissəsini müvəffəqiyyətlə bitirənlərə *kiçik çavuş* və *çavuş* hərbi rütbələri verilir.

Hərbi qulluqçulara növbəti hərbi rütbələr ardıcıl qaydada əvvəlki hərbi rütbədə müəyyən edilmiş xidmət illəri bitdikdə verilir.

Hərbi rütbə verilməsi haqqında əmrlər təntənəli şəraitdə sıra qarşısında müəyyən edilmiş fərqlənmə nişanları ilə birgə paqonlar verilməklə elan edilir.

Polad Həşimova general-mayor rütbəsinin verilmə anı

Tibb və hüquq ixtisaslarına malik olan zabıt və generalların hərbi rütbələrinə müvafiq olaraq *tibb xidməti* və *ədliyyə* sözləri əlavə edilir. (*Tibb xidməti mayoru Əliyev*)

Ehtiyatda olan vətəndaşların hərbi rütbələrinə *ehtiyatda olan*, istefada olan vətəndaşların hərbi rütbələrinə isə “istefada olan” sözləri əlavə edilir. (*Ehtiyatda olan mayor Vəliyev*)

Kiçik gizir və *kiçik miçman* hərbi rütbələri orta ixtisas təhsilli gizir və miçmanların həqiqi hərbi xidmətinə qəbul edilən şəxslərə verilir.

Gizir və *miçman* hərbi rütbələri gizir və miçmanların həqiqi hərbi xidmətinə qəbul edilən ali təhsilli şəxslərə *gizir*, *miçman*, *baş gizir*, *baş miçman* rütbələri nəzərdə tutulmuş vəzifələrə təyin olunmuş kiçik gizir və kiçik miçmanlara verilir. Gizir və miçman heyəti hərbi rütbələrini vermək hüququna Silahlı Qüvvələrin növlərinin komandanları, onlara bərabər olanlar və onlardan yuxarı olan rəislər malikdir.

BİLİRSİNİZMİ?

Əvvəllər zadəgan olmayan, nisbətən ağır silahlı süvarilər çavuş adlanırdı. Yəni çavuş silahlı hərbi qulluqçular idi. Kiçik komandir heyəti kimi çavuşlar yalnız XVI əsrin ortalarında meydana gəldi.

Kiçik leytenant hərbi rütbəsi müharibə dövründə ixtisar olunmuş tədris proqramı üzrə hərbi təhsil müəssisələrini və ya kiçik zabıtlərin hazırlıq kurslarını bitirmiş hərbi qulluqçulara verilir.

Leytenant hərbi rütbəsi hərbi təhsil müəssisələrini bitirmiş hərbi qulluqçulara verilir. Hərbi qulluqçular tutduqları vəzifəyə və rütbələrinə görə bir-biri ilə münasibətdə rəis və ya tabe olan deyillərsə, böyük və ya kiçik ola bilərlər.

Böyüklük hərbi qulluqçuların hərbi rütbəsi ilə müəyyən edilir.

Hərbi rütbəsi böyük olanlar hərbi rütbəsi kiçik olanlara irad tutmaq hüququna malik olub, onlardan hərbi intizama, ictimai qayda-qanuna, geyim formasına, həmçinin davranış və salamlama qaydalarına riayət etmələrini tələb etmək hüququna malikdirlər. Rütbəcə kiçiklər böyüklərin bu tələblərini sözsüz yerinə yetirməlidirlər.

1. Hərbi hissənin açılmış Döyüş Bayrağı önündə şəklinizin çəkilməsini istərdinizmi? Niyə?
2. Silahlı Qüvvələrin emblemi nə üçün əsas rənz hesab edilir?
3. Hərbi geyimin mülki vətəndaşlar tərəfindən geyinilməsi mümkündürmü? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.
4. Təsəvvür edin ki, hücumun gedişində müxtəlif istiqamətlərdə düşmənin çoxlu maddi-texniki vəsaitləri və döyüş bayrağı ilə rastlaşmışsınız. İlk anda hansını ələ keçirmək üçün səylərinizi cəm edərdiniz? Niyə? Fikrinizi əsaslandırın.

5. HƏRBİ QANUNVERİCİLİK

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra hüquqi mövcudluğunu təmin etmək, eləcə də ölkədaxili vəziyyəti tənzimləmək və digər ölkələrlə hüquqi əlaqələr yaratmağa imkan verən bir sıra qanunlar qəbul etdi. Bunlardan ən əsası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır.

Dövlət müdafiəsinin təşkili hansı hüquqi əsaslarla tənzimlənir?

Konstitusiyada Silahlı Qüvvələrin yaradılması əsas maddələrdən biridir.

Maddə 9. Silahlı Qüvvələr

Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədilə Silahlı Qüvvələr yaradır. Silahlı Qüvvələr Azərbaycan ordusundan və başqa silahlı birləşmələrdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır.

Maddə 74. Vətənə sədaqət

Vətənə sədaqət müqəddəsdir.

Qanunvericilik, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında işləyən şəxslər vəzifələrini dürüst və layiqincə yerinə yetirməməyə görə məsuliyyət daşıyırlar və qanunla müəyyən edilmiş hallarda and içirlər.

Maddə 76. Vətəni müdafiə

Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur. Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirlər.

Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Səfərbərlik üzrə hərbi vəzifələrin yerinə yetirilməsi məsələləri bu qanunla tənzimlənir.

Yanvar-mart ayları ərzində həmin il 15 yaşı tamam olan Azərbaycan Respublikasının kişi cinsli vətəndaşları müvafiq icra hakimiyyəti orqanının fərdi çağırış vərəqəsində göstərilmiş müddətdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına gəlməli, lazımı sənədləri təqdim etməli və ilkin hərbi qeydiyyatda alınmalıdırlar.

İlkin hərbi qeydiyyatda alındığınız üçün hazırda sizin üçün çağırışa qədərki hazırlıqla məşğul olmaq hərbi vəzifə hesab edilir.

İlkin hərbi qeydiyyat vəsiqəsi

Hərbi qeydiyyat Silahlı Qüvvələrimizi şəxsi heyətlə komplektləşdirmək məqsədilə çağırışçıların və hərbi vəzifəlilərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada siyahıya alınmasıdır.

Çağırışaqədər yaş həddində olan vətəndaşlar – ilkin hərbi qeydiyyatda alınma yaş həddində olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıdır.

Çağırışçılar 18 yaşından 35 yaşınadək Azərbaycan Respublikasının kişi cinsli vətəndaşlarıdır.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanında ilkin hərbi qeydiyyata alınmış vətəndaşlara ilkin hərbi qeydiyyatda alınma haqqında vəsiqə verilir.

Hərbi qeydiyyata götürülməli olmayanlar – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı olmayan şəxslər, sağlamlıq vəziyyətinə görə hərbi xidmətə yararsız hesab edilmiş, törədilmiş cinayətə görə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş, ehtiyatda olmağın son yaş həddinə çatmış vətəndaşlar və qadın vətəndaşlardır.

Vətəndaşların hərbi qeydiyyat üzrə vəzifələri

Hərbi vəzifəli və çağırışçılar yaşayış yerini 3 aydan çox müddətə dəyişdirdikdə yaşayış yeri üzrə hərbi qeydiyyatdan çıxmalı və olduğu yer üzrə hərbi qeydiyyata düşməlidirlər. Onlar yaşayış yerini dəyişərkən 10 gün müddətində hərbi qeydiyyatda olduqları müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verməlidirlər.

Vətəndaşların hərbi xidmətə hazırlanması

Çağırışa qədərki hazırlıq fənni müdafiə sahəsində ilkin biliklərə yiyələnmə, hərbi xidmətin əsasları üzrə hazırlıq və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi məqsədilə təhsil müəssisələrində hərbi rəhbərlər tərəfindən tədris edilir. Çağırışa qədər yaş həddində olan vətəndaşların və çağırışçıların fiziki hazırlığı proqramları və idman növlərinin siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunur.

Tədris proqramının yerinə yetirilməsi

Hərbi xidmət

Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış və hərbi xidmətə yararlı hər bir kişi cinsli vətəndaşı müəyyən edilmiş qaydada müddətli həqiqi hərbi xidmət keçməlidir.

Hərbi xidmətə çağırışın tələblərinə cavab verən kişi cinsli vətəndaşlar müddətli həqiqi hərbi xidmətə çağırılırlar.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən çağırışçının hərbi hissəyə göndərilədiyi gün ***hərbi xidmətin başlanğıcı*** sayılır. Kursantlar üçün isə hərbi təhsil müəssisələrinə qəbul olunduqları gün hərbi xidmətin başlanğıcı sayılır. Hərbi qulluqçular həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslərdir.

Hərbi qulluqçunun həqiqi hərbi xidmətdən buraxılması ilə əlaqədar hərbi hissə komandirinin əmri ilə şəxsi heyətin siyahısından çıxarıldığı gün onun ***həqiqi hərbi xidmətinin sonu*** sayılır.

Müvafiq ixtisası olan 19 yaşından 40 yaşınadək Azərbaycan Respublikasının qadın vətəndaşları da özlərinin razılığı ilə hərbi qeydiyyatla götürülür və bağlaşma əsasında Silahlı Qüvvələrdə hərbi xidmətə qəbul edirlər.

Hərbi andiçmə

Həqiqi hərbi xidmətə çağırılmış və ya könüllü daxil olmuş şəxslər Azərbaycan Respublikasına və onun xalqına sadıq olacaqları barədə hərbi and içirlər.

Hərbi andın mətnini Milli Məclis təsdiq edir.

Başqa dövlətin silahlı qüvvələrində xidmət etmiş əcnəbilər bağlaşma əsasında Silahlı Qüvvələrimizə hərbi xidmətə daxil olarkən hərbi andın yerinə Konstitusiyamıza və qanunlarımıza əməl edəcəkləri barədə öhdəlik götürürlər.

Hərbi andın qəbul edilmə anı

Hərbi and

Mən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri sıralarına daxil olarkən Vətənim Azərbaycana və onun xalqına sadıq olacağıma and içirəm.

Təntənəli surətdə and içirəm:

Azərbaycan Respublikasının mənafeyini, onun suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və müstəqilliyini şəərəflə qoruyacaq, bundan ötrü qanımı və canımı əsirgəməyəcəyəm. Səmimi, cəsur, intizamlı olacaq, hərbi sirri verməyəcək, hərbi nizamnamələrin tələblərini yerinə yetirəcək, komandirlərin və rəislərin əmrlərinə sözsüz təbə olacağam.

Hərb işini vicdanla öyrənəcək, əcdadların hərbi ənənələrini şəərəflə davam və inkişaf etdirəcək, hər an əldə silah Vətənin müdafiəsinə qalxmağa hazır olacağam.

Andımı pozsam, Azərbaycan Respublikası qanunlarının tam ciddiyyəti ilə məsuliyyət daşımağa hazıram.

Hərbi qulluqçular ancaq hərbi and içdikdən sonra onlara silah və hərbi texnika təhkim olunur, döyüş növbətçiliyinə təyinedilmə və ya döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinə cəlbədlmə şəərəfinə nail olurlar.

Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası*

Hərbi doktrina ölkəmizin milli təhlükəsizliyinin təminatının tərkib hissəsidir. O, təhdidlərin vaxtında aşkarlanması, qarşısının alınması, dövlətin, əhalinin və ərazinin müdafiəyə hazırlanması, silahlı təcavüzün dəf edilməsi ilə bağlı məsələlərə dair dövlətimizin mövqeyini əks etdirir.

Müstəqilliyimizin, ərazi bütövlüyümüzün və milli maraqlarımızın bütün növ təhdidlərdən qorunması dövlətin başlıca vəzifəsidir.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə riayət edir, bütün dövlətlərlə dinc və yanaşı yaşamağa səy göstərir.

* DOKTRİNA

latın sözü olub, mənası “elmi”, “fəlsəfi” və ya siyasi təlim deməkdir.

“Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri Vətənimizin suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, onun toxunulmazlığı ilə mənafeyinin silahlı müdafiəsinə və dövlətə silahlı hücumun qarşısının alınmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri öz təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Milli Məclisin qərarına əsasən cəlb oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin təminatı dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir.

Hərbi qulluqçuların mövsümə uyğun əşya təminatı

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində siyasi məqsədlər daşıyan təşkilatların və həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətinə yol verilmir.

“Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu Qanun münaqişələrin qarşısının alınması, nizamlanması və həll edilməsi ilə bağlı aparılan sülhməramlı əməliyyatlarda Azərbaycan Respublikasının iştirakının əsaslarını, formalarını və qaydasını müəyyən edir.

Bu Qanunda sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak münaqişələrin qarşısının alınması, həll olunması, nizamlanması və nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində həyata keçirilən kompleks fəaliyyətin tərkib hissəsi kimi müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakının məqsədəuyğunluğunu, miqyasını və dərəcəsini müstəqil surətdə müəyyən edir.

Sülhməramlıların sıra baxışı

1. Konstitusiyada vətənə sədaqət, vətəni müdafiə və hərbi xidmət məsələləri necə müəyyənləşdirilmişdir?
2. Sizcə, 15 yaşı tamam olan il kişi cinsli vətəndaşların hərbi qeydiyyatı alınması hansı məqsədlə həyata keçirilir?
3. Hərbi andın mətnini təkrar oxuyun. Onun tələblərini yerinə yetirməyə hazırsınız mı?
4. Hərbi andın qəbul edilməsini sinifdə məşq edin.

6. İNTİZAM NİZAMNAMƏSİ

Yüksək döyüş hazırlığının və döyüş qabiliyyətinin əsas şərti möhkəm hərbi intizamdır. Silahlı Qüvvələr cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsidir. Onun hərbi qulluqçuları bütün vətəndaşlar kimi qanunlara ciddi riayət etməlidirlər.

Bildiyiniz kimi, Silahlı Qüvvələrin sıralarına daxil olarkən hərbi qulluqçular Vətənə sadıq olmaqla yanaşı, intizamlı olacaqlarına da and içirlər. Andı pozduqları təqdirdə qanunların tam ciddiyyəti ilə məsuliyyət daşıyacaqlarını dərk edirlər.

Hərbi intizam dedikdə nə başa düşürsünüz?

Hərbi intizam bütün hərbi qulluqçuların qanunların və hərbi nizamnamələrin tələblərinə ciddi riayət etməsidir.

Silahlı Qüvvələrimizdə hərbi intizam hərbi qulluqçuların yüksək şüurluluğuna, vətənpərvərlik borclarını dərinləndirən dərk etmələrinə və Vətənə sonsuz məhəbbət bəsləmələrinə əsaslanır.

Hərbi intizam hər bir hərbi qulluqçunu:

- Konstitusiyanın, Hərbi Andın və Nizamnamələrin tələblərini dəqiq yerinə yetirməyə;
- hərbi və dövlət sirlərini möhkəm saxlamağa;
- intizamlı və dürüst olmağa;

Bütün komandirlər hərbi intizamın daim yüksək səviyyədə saxlanmasını təmin etməyə borcludurlar.

İctimai-siyasi hazırlıq otağı

- hərbi işi vicdanla öyrənməyə;
- ona tapşırılan silahı, texnikanı qorumağa;
- komandirlərə və böyüklərə hörmət etməyə;
- hərbi nəzakət qaydalarına əməl etməyə;
- hərbi hissədən kənarda özünü ləyaqətli aparmağa məcbur edir.

Komandirin əmri tabelikdə olanlar üçün qanundur. Əmr sözsüz, dəqiq və vaxtında yerinə yetirilməlidir.

Hər bir hərbi qulluqçu hərbi intizamın və qayda-qanunun bərpası işində komandirə kömək etməyə borcludur.

Hərbi qulluqçular ağılabatan təşəbbüslərinə, səylərinə, rəşadətlərinə və yaxşı xidmət göstəricilərinə görə həvəsləndirilir.

Həvəsləndirmələr hərbi qulluqçuların tərbiyə edilməsi və hərbi intizamın möhkəmləndirilməsi üçün mühüm vasitədir.

Həvəsləndirmə xidmətində, davranışında, dürüstlüyündə və hərbi borcunu yerinə yetirərkən fərqləndiyinə görə hərbi qulluqçuya verilən qiymətdir.

Əsgər və matroslar üçün nəzərdə tutulmuş həvəsləndirmələr

- təşəkkür elan etmək;
- əvvəl verilmiş intizam cəzasını götürmək;
- bir dəfə növbədən kənar buraxılışa buraxmaq;
- fəxri fərmanla, qiymətli hədiyyə, yaxud pulla mükafatlandırmaq;
- yaşadığı, yaxud əvvəl işlədiyi yərə hərbi xidmət borcunu nümunəvi yerinə yetirməsi və aldığı mükafatlar haqqında məlumat vermək;

- baş əsgər hərbi rütbəsi vermək;
- əlaçı döş nişanı ilə mükafatlandırmaq;
- açılmış Döyüş Bayrağı yanında çəkilmiş fotosəkli ilə mükafatlandırmaq;
- adlarını hissənin Fəxri kitabına yazmaq;
- 10 sutkayadək qısamüddətli məzuniyyət vermək.

Hərbi intizamın pozulmasına görə cəzalar

Hərbi qulluqçu hərbi intizamı pozarsa, ona vəzifə borcu xatırladılır, lazım gəldikdə isə intizam cəzası verilir.

İntizam cəzası da hərbi qulluqçunun tərbiyələndirilməsi və intizamın möhkəmləndirilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Burada məqsəd digər hərbi qulluqçuların oxşar hallara yol verməsinin qarşısını almaqdır.

Əsgər və matroslar üçün nəzərdə tutulmuş cəzalar:

- məzəmmət;
- töhmət;
- şiddətli töhmət;
- növbəti buraxılışdan məhrumetmə;
- növbədənkenar xidmət naryadına təyinetmə (5 xidmət naryadına qədər);
- hauptvaxtda saxlanılmaqla 10 sutkayadək həbs;
- əlaçı döş nişanından məhrumetmə;
- hərbi rütbəsini bir pillə aşağı salma və s. cəzaları verilə bilər.

Ərizələr və şikayətlər haqqında

Hər bir hərbi qulluqçu onun haqqında qeyri-qanuni sərəncamlar və ya ona çatması təminatın verilməməsi haqqında şifahi və ya yazılı şikayət edə bilər. Hərbi qulluqçu yalnız öz adından şikayət edə bilər. Başqasının əvəzinə və yaxud qrup halında şikayət etmək qadağandır.

Şikayətçi kimdən şikayət edirsə, şikayəti onun bilavasitə rəisinə verir. Əgər şikayətçi öz hüquqlarının kim tərəfindən pozulduğunu bilmirsə, şikayəti komanda üzrə verir.

1. Hərbi qulluqçular hərbi intizamın tələblərini pozarlarsa, nə baş verər? Məktəbdə şəxsi nümunənizə əsasən fikrinizi əsaslandırın.
2. Təhsil aldığınız məktəbdə daxili nizam-intizam qaydalarına necə riayət olunur?
3. Məktəbinizdə daxili nizam-intizam qaydalarının keyfiyyətinin daha da artırılması istiqamətində siz hansı təklifləri verərsiniz?
4. Hər hansı bir səhlənkarlığınıza görə layiq görüldüyünüz intizam cəzasının üzərinizdən götürülməsi üçün nə edərsiniz?

7. SIRA NİZAMNAMƏSİ

Bu Nizamnamə hərbi qulluqçuların silahsız və silahla sıra hərəkətlərini, yerişini, sıralarını, əsgəri salamlama qaydalarını, hərbi qulluqçuların düzülüşdən qa-baq və sırada vəzifələrini, sıra hazırlığına olan tələbləri müəyyənləşdirir.

Sıranın idarə olunmasını necə təsəvvür edirsiniz?

Sıra hazırlığı hərbi qulluqçuların təlim və tərbiyəsinin əsas mövzularından biri-dir. O, Sıra Nizamnaməsi əsasında hazırlanır və keçirilir.

Sıra hazırlığı dərslərində hərbi qulluqçulara səliqəlilik, diqqətlik, nizam-intizam aşılır. Hərbi qulluqçuların sıra hazırlığı taktiki, fiziki, atəş hazırlığı və digər məş-ğələlərdə, düzülüşlərdə, müxtəlif yerdəyişmələrdə və gündəlik həyat fəaliyyətində təkmləşdirilir.

Sıralar və onların idarə edilməsi

Sırada hərəkət və üsulların müvəffəqiyyətli yerinə yetirilməsi üçün hərbi qul-luqçu sıra haqqında təsəvvürə malik olmalı, onun elementlərini, komandaların yerinə yetirilmə qaydalarını, düzülüşdən əvvəl və sırada vəzifələrini bilməlidir.

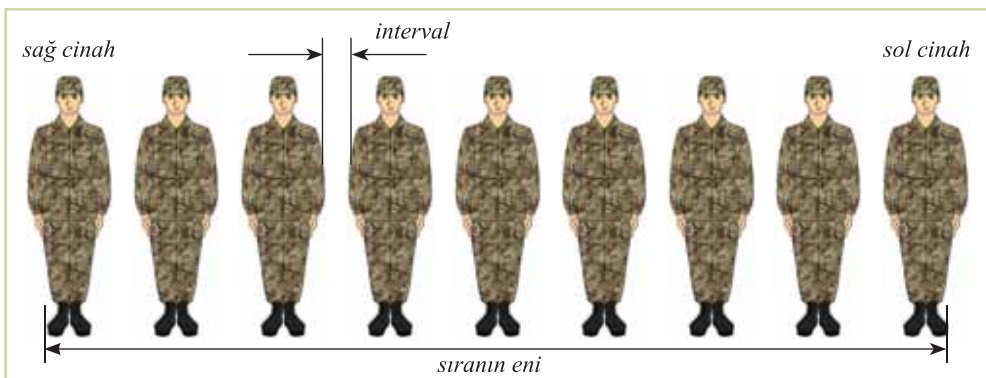
Sıra hərbi qulluqçuların, bölmələrin və hissələrin piyada və maşınlarda birgə hərəkəti üçün Nizamnamə ilə müəyyən edilmiş düzülüşüdür.

Cərgə hərbi qulluqçuların birinin o birinin yanında bir xətt üzərində düzüldüyü sıradır.

Cinah sıranın sağ (sol) kənarıdır. Sıra döndükdə cinahların adı dəyişmir.

Ön sıranın hərbi qulluqçularının üzləri baxan tərəfidir.

Interval hərbi qulluqçular arasında ön boyu məsafədir.

Kolon hərbi qulluqçuların bir-birinin arxasında düzüldükləri sıradır.

Distansiya hərbi qulluqçular arasında dərinliyə görə məsafədir.

Sıranın eni cinahlar arasındakı məsafədir.

Sıranın dərinliyi birinci cərgədən axırcı cərgəyə qədər olan məsafədir.

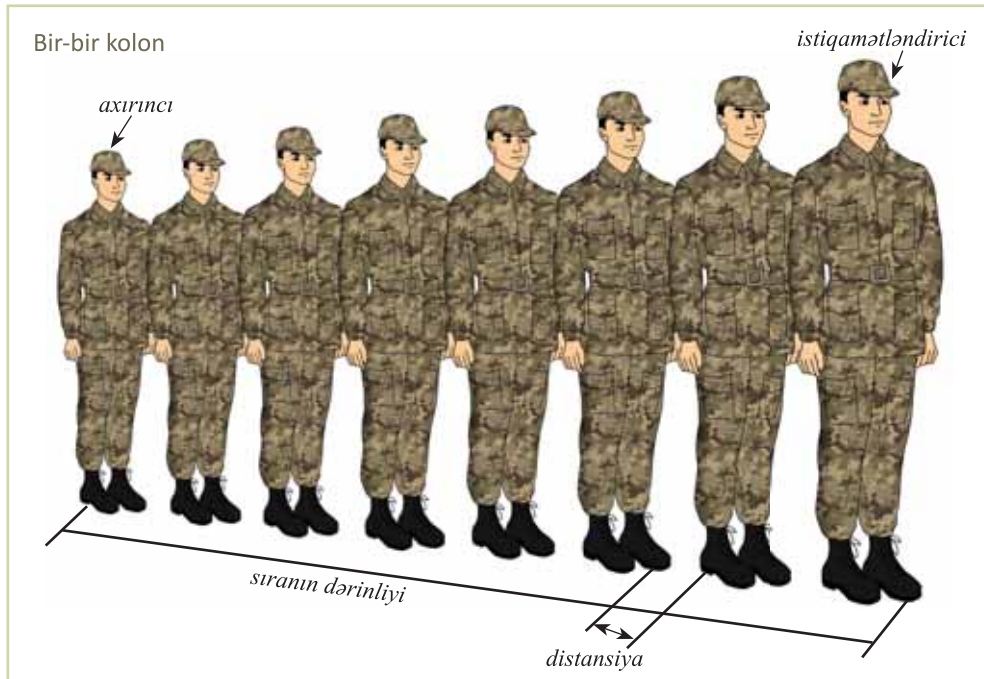
İki cərgəli sıra bir cərgənin hərbi qulluqçularının o biri cərgənin hərbi qulluqçularının arxasında bir addımlıq məsafədə düzülüşüdür. Cərgələr birinci və ikinci adlanır. Sıra döndükdə cərgələrin adı dəyişir.

Açıq sıra hərbi qulluqçuların ön boyu bir xətt üzrə bir cərgə, ya da iki cərgə düzülüşüdür.

Səfər sırası hərbi qulluqçuların kolonda düzülüşüdür.

İstiqamətləndirici göstərilmiş istiqamətdə qabaqda gedən hərbi qulluqçudur.

Axırcı kolonun axırında hərəkət edən hərbi qulluqçudur.

Komanda komandirlərin verdiyi əmrin qısa ifadəsidir.

Sıranın idarə edilməsi komandirin səsi, şəxsi nümayişi, signal və səyyar rabitə vasitələri ilə verilən komanda ilə həyata keçirilir.

Komandalar **xəbərdarlıq** və **icra** komandalarından, yaxud yalnız icra komandasından ibarət ola bilər.

Xəbərdarlıq komandası sıradakılardan nə tələb olunduğunu düzgün anlamaları üçün ucadan, aydın və uzadılaraq verilir.

Hər hansı xəbərdarlıq komandası verildəndə sırada və sıradan kənarda olan hərbi qulluqçular “farağat” vəziyyəti alırlar.

İcra komandası qısa fasilədən sonra ucadan, kəskin və aydın verilməlidir. İcra komandası dərhal və dəqiq yerinə yetirilir.

Əsgərlərin düzülüşqabağı və sırada vəzifələri:

- ▶ silahının, fərdi mühafizə vasitələrinin və ləvazimatın saz vəziyyətdə olduğunu və geyim formasını yoxlamaq;
- ▶ geyim formasını qaydalara uyğun səliqəli geyinmək;
- ▶ yoldaşında gördüyü nöqsanları aradan qaldırmaqda onlara yardım etmək;
- ▶ sırada öz yerini bilmək, onu tez və tələssiz tutmaq;
- ▶ hərəkət zamanı təyin edilmiş interval və distansiyanı saxlamaq, sıradan icazəsiz çıxmaq;
- ▶ sırada icazəsiz danışmamaq;
- ▶ əmrlərə və komandalara diqqətli olmaq, onları düzgün və tez icra etmək.

Bütün hərbi qulluqçuların saçы qısa və səliqəli olmalıdır. **Qadın hərbi qulluqçularının** saçы çiyinlərini örtməməli, uzun olduqda arxadan yığılmalı, baş geyiminin daşınmasına mane olmamalıdır. Xidmət vaxtı makiyaj nəzərə çarpmamalı, zinət əşyalarından istifadə olunmamalıdır.

SİLAHSIZ SIRA ÜSULLARI VƏ HƏRƏKƏTLƏR

Sıra duruşu

Sıra duruşu **“Düzül!”** komandası ilə alınır. Bu komanda ilə hərbi qulluqçu cəld sıraya durmalıdır. Hərbi qulluqçu dabanları birgə, ayaqqabıların burnunu ön xətt üzrə bir pəncə enində aralamalı, ayaqlarını dizlərdə gərginləşdirməməlidir. Gövdə dik tutulur, sinə bir qədər qabardılır, qarın boşluğu içəri çəkilir, çiyinlər bərabər yüksəklikdə tutulur və yuxarı qaldırılmadan bir az geriye alınır. Qollar sərbəst vəziyyətdə aşağı salınır. Barmaqlar bitişik vəziyyətdə və orta barmaq şalvarın yan tikişi üzərinə qoyulur. Ovuclar ayaqlara yapışdırılır. Baş yuxarı və düz saxlanılır, baxışlar irəli yönəlik.

“Farağat!” komandası verildikdə hərbi qulluqçu dərhal sıra duruşuna keçməli və tərpənməməlidir.

“Farağat” sözünün dilimizin lüğət tərkibində hansı mənanı ifadə etdiyini bilirsinizmi?

Əmr verildikdə və alındıqda, raport verildikdə, hərbi qulluqçular bir-birinə müraciət etdikdə, əsgəri salam verildikdə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni ifa edildikdə “Farağat” vəziyyəti komandasız alınır.

Azad vəziyyəti **“Azad!”** komandası ilə alınır. Bu komanda ilə sol ayaq çiyin bərabərində aralı qoyulur, qollar arxaya gətirilir. Əllər bel kəmərinin səviyyəsində, sağ əlin bilək hissəsi sol əlin ovçunun içinə qoyulur və sol əlin barmaqları ilə yüngülcə sıxılır. Sağ əlin barmaqları yarıbükülmüş, bədən düz vəziyyətdə sərbəst saxlanılır. Növbəti komandaya qədər sıra “Azad” vəziyyətində durmağa davam edir.

“Geyim formasını – Düzəlt!”

Bu komanda ilə hərbi qulluqçu sırada, öz yerini tərk etmədən silah, geyim və ləvazimatı qaydaya salır, yalnız komandirin icazəsi ilə sıradan çıxır və danışa bilər.

“Geyim formasını – Düzəlt!” komandasından əvvəl **“Azad!”** komandası verilir.

Baş geyimini çıxartmaq və geyinmək

Baş geyimlərini çıxartmaq üçün **“Baş geyimini – Çıxart!”**, baş geyimlərini geyinmək üçün **“Baş geyimini – Geyin!”** komandası verilir.

Baş geyimi sağ əl ilə çıxarılaraq sol ələ ötürülür. Sol əl azad buraxılmaqla, baş geyiminin içəri tərəfi sol ayağa yapışdırılır və baş geyiminin kokardası qabağa baxaraq saxlanılır.

Yerində dönmələr

Yerində dönmələr “**Sağa – Dön!**”, “**Yarımsağa – Dön!**”, “**Sola – Dön!**”, “**Yarımsola – Dön!**”, “**Geriye – Dön!**” komandaları ilə yerinə yetirilir.

Geriye, sola, yarımsola dönmə sol qola tərəf sol daban və sağ pəncə üstündə; sağa, yarımsağa, sağ qola tərəf sağ daban və sol pəncə üstündə yerinə yetirilir.

Dönmələr iki sayda yerinə yetirilir. Birinci sayda sıra duruşunu saxlayaraq ayaqları dizdən bükmədən dönmək, bədənənin ağırlığını qabaqdakı ayağın üstünə keçirmək, ikinci sayda o biri ayağı qısa yolla qabaqdakı ayağın yanına qoymaq lazımdır.

Hərəkət

Hərəkətlər addımla və ya qaçaraq yerinə yetirilir. Addımla hərəkətin normal sürəti dəqiqədə 110–120 addım, addımın ölçüsü 70–80 sm olmalıdır.

Addımlar iki cür olur: **sıra** və **səfər** addımları.

Sıra addımı

bölmələr təntənəli marşla keçdikdə, sıradan çıxdıqda və sıraya qayıtdıqda, habelə sıra hazırlığı üzrə məşğələlərdə tətbiq edilir.

Səfər addımı

bütün başqa hallarda tətbiq edilir.

Sıra addımı ilə hərəkət **“Sıra addımı ilə – Marş!”**, səfər addımı ilə hərəkət isə **“Addımla – Marş!”** komandası ilə başlanır.

Xəbərdarlıq komandası ilə bədən bir qədər irəli verilməli, onun sabitliyi saxlanılaraq ağırlığın çoxu sağ ayağın üzərinə keçirilməli, icra komandasında sol ayaqla tam addımla hərəkətə başlanılmalıdır.

Sıra addımı ilə hərəkət edərkən pəncə yerə paralel olmalı, ayaqqabının burnu dartılmış vəziyyətə gətirilməli, ayaq yerdən 15–20 sm qaldırılaraq yerə pəncə-daban üstündə möhkəm basılmalıdır.

Barmaqlar yarı bükülmüş vəziyyətdə, ovucun içi yerə baxaraq, qollar ilkin vəziyyətdən dirşəklər bükülmədən irəli çiyin səviyyəsinə və geriye tam arxaya qədər açılır.

Səfər addımları ilə hərəkət edərkən ayaqqabının burnunu dartmadan ayağı sərbəst qabağa çıxarmalı və yerə adi hərəkətdə olduğu kimi basılmalıdır. Qolları irəlidə kəmərsəviyyəsinə qədər qaldırmaqla sərbəst hərəkət etdirmək lazımdır.

Səfər addımları ilə hərəkət edərkən **“Farağat!”** komandası ilə sıra addımlarına keçilir. Sıra addımları ilə hərəkət edərkən **“Azad!”** komandası ilə səfər addımlarına keçilir.

Yerində addımlamaq üçün **“Yerində, addımla – Marş!”** komandası verilir. Bu komanda ilə ayaqları yerdən 15–20 sm qaldırmaq və pəncələrin qabaq hissəsindən başlayaraq pəncə-daban üstə tamamilə yerə basmaq, qolları irəliyə və geriye sərbəst hərəkət etdirmək lazımdır. Hərəkəti durdurmaq üçün **“Dur!”** komandası verilir. Bu komanda ilə sağ və ya sol ayaq yerə basılaraq daha bir addım atılır və ayaqlar birləşdirilərək **“farağat”** vəziyyəti alınır.

Qaçaraq hərəkət **“Qaçaraq – Marş!”** komandası ilə başlanır. Xəbərdarlıq komandasında bədəni bir az irəli verməli, qollar yarım bükülü olmalı, dirşəkləri bir az arxaya aparmalı; icra komandasında hərəkəti sol ayaqla başlamalı, qollar irəliyə və geriye sərbəst hərəkət etməlidir. Qaçaraq hərəkətin normal sürəti dəqiqədə 165–180 addım, addımın ölçüsü 85–90 sm olmalıdır.

“Geyim formasını – Düzəlt!” komandası ilə hərbi qulluqçu öz yerini tərk etmədən silah, geyim və ləvazimatı qaydaya salır. Yalnız böyük komandirin icazəsi ilə sıradan çıxmaq və danışmaq olar.

Hərəkətdə dönmələr

Addımla hərəkətdə dönmələr **“Sağa – Dön!”**, **“Yarımsağa – Dön!”**, **“Sola – Dön!”**, **“Yarımsola – Dön!”**, **“Geriye – Marş!”** komandaları ilə yerinə yetirilir.

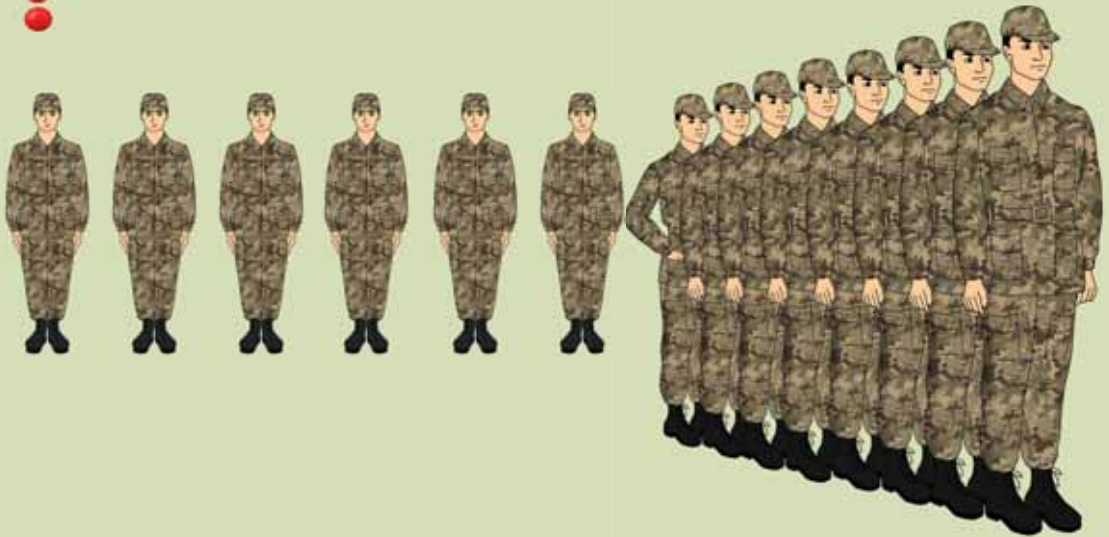
Sağa və yarımsağa dönmək üçün icra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sol ayaqla bir addım ataraq sol ayağın pəncəsi üstündə dönməklə eyni vaxtda sağ ayağı irəli ataraq yeni istiqamətdə hərəkət etmək lazımdır.

Sola və yarımsola dönmək üçün icra komandası sol ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sağ ayaqla bir addım atılır, sağ ayağın pəncəsi üstündə dönməklə eyni vaxtda sol ayaq irəli atılır və yeni istiqamətdə hərəkət edilir.

Geriye dönmək üçün icra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sol ayaqla bir addım da atılır, sağ ayağı yarım addım irəli və bir qədər sola qoyulur. Hər iki pəncə üstündə qolları ayaqların yanına sıxaraq sol çiyin üstündə cəld dönülür, sol ayaqla hərəkət yeni istiqamətdə davam etdirilir.

1. Aşağıdakı sıralarda hansı qayda pozulmuşdur?

2. Əsgərin düzülüşqabağı və sırada vəzifələrini müqayisə edin.
3. Açıq sıranın elementlərini praktiki nümayiş etdirin.
4. Səfər sırasının elementlərini praktiki olaraq nümayiş etdirin.

8. DAXİLİ XİDMƏT NİZAMNAMƏSİ

Daxili Xidmət Nizamnaməsi hərbi qulluqçularının ümumi vəzifələrini, onların arasındakı qarşılıqlı münasibətləri, vəzifəli şəxslərin xidmət vəzifələrini və s. müəyyənləşdirir.

Bu Nizamnamənin müddəaları eyni dərəcədə Silahlı Qüvvələrin və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər qoşunların hərbi qulluqçularına da aiddir.

Hərbi gəmilər üçün daxili xidmət və vəzifəli şəxslərin xidməti vəzifələri əlavə olaraq Gəmi Nizamnaməsi ilə müəyyənləşdirilir.

Hərbi qulluqçuların vəzifələri necə müəyyənləşdirilir?

Bütün hərbi qulluqçular rütbə və vəzifələrindən asılı olmayaraq, qanun qarşısında bərabərdir.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrin hərbi qulluqçusu:

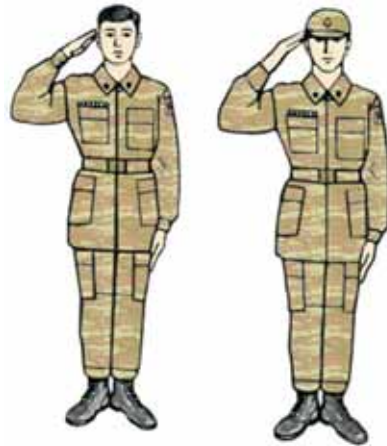
- ▶ Azərbaycan Respublikası vətəndaşının yüksək adını ləyaqətlə daşmalı;
- ▶ Silahlı Qüvvələrin, xidmət etdiyi hərbi hissənin və hərbi rütbəsinin şərəfini qorumaq;
- ▶ intizamlı, vicdanlı, dürüst və cəsarətli olmalı;
- ▶ hərbi borcunu yerinə yetirərkən var gücünü və lazım gəldikdə canını belə əsirgəməməli;
- ▶ komandirlərə sözsüz tabe olmalı və döyüşdə onları müdafiə etməli;
- ▶ Döyüş Bayrağını göz bəbəyi kimi qorumaqdır.

Əsgəri salamlamalar

Bütün hərbi qulluqçular qarşılaşdıqda (birini ötüb keçdikdə) müəyyən edilmiş qayda-da bir-biri ilə salamlaşmalıdırlar.

Tabelikdə olanlar və rütbəcə kiçiklər salama birinci verməlidir.

Hərbi qulluqçular bundan əlavə Şəhidlər xiyabanlarına, Naməlum əsgərin məzarına, hərbi hissələrin Döyüş Bayraqlarına, qoşunların müşayiət etdikləri dəfn mərasimlərinə əsgəri salam verməlidirlər.

Yerində əsgəri salamlama

Rəislər və tabe olanlar, böyükklər və kiçiklər

Tutduğu vəzifələrinə və hərbi rütbələrinə görə hərbi qulluqçular biri o birinə münasibətdə rəis və yaxud tabe olundurlar.

Rəislər tabelikdə olanlara əmr vermək hüququna malikdir və verdikləri əmrlərin yerinə yetirilməsini yoxlamalıdırlar. Tabelikdə olanlar rəislərinə sözsüz tabe olmağa borcludurlar.

Həqiqi hərbi xidmətdə olan aşağıdakı hərbi rütbəli qulluqçular rəis hesab olunurlar:

S	Rəislər	Tabe olanlar
1	generallar, admirallar, polkovniklər və 1-ci dərəcəli kapitanlar	bütün kiçik zabitlər, gizirlər, miçmanlar, çavuşlar, əsgərlər və matrosalar üçün;
2	polkovnik-leytenant, 2-ci dərəcəli kapitan, mayor və 3-cü dərəcəli kapitan	bütün gizirlər, miçmanlar, çavuşlar, əsgərlər və matrosalar üçün;
3	bütün kiçik zabitlər	bütün çavuşlar, əsgərlər və matrosalar üçün;
4	gizirlər və miçmanlar	xidmət etdikləri hərbi hissənin çavuşları, əsgərləri və matrosaları üçün;
5	çavuşlar	xidmət etdikləri hərbi hissənin əsgərləri və çavuşları üçün.

Əmrlərin verilməsi və yerinə yetirilməsi qaydaları

Əmrlər, bir qayda olaraq, tabelilik üzrə verilir. Hərbi qulluqçuya əmr verildikdə o, “oldu” cavabını verərək əmri yerinə yetirməlidir. Zəruri hallarda tabelikdə olanın verilən əmri düzgün başa düşdüyünə əmin olmaq məqsədilə rəis verilən əmrin qısa şəkildə təkrar olunmasını ondan tələb edir.

Əmr yerinə yetirildikdən sonra hərbi qulluqçu bu barədə əmri vermiş rəisə və bilavasitə öz rəisinə məlumat verməlidir.

Əsgərin vəzifələri

Əsgər öz vəzifələrinin və verilən tapşırıqların vaxtında və dəqiq yerinə yetirilməsinə, ona təhkim olunmuş silah və texnikanın vəziyyətinə cavabdehdir. O, manqa komandirinə tabedir.

Əsgərin vəzifəsidir:

- ▶ hərbi işi vicdanla öyrənmək;
- ▶ nalayiq hərəkət etməmək və yoldaşlarını da belə hərəkətdən çəkəndirmək;
- ▶ komandirlərə və böyüklərə hörmət göstərmək;
- ▶ həmişə forma üzrə və səliqəli geyinmək;
- ▶ hissədən kənarda özünü şərəfli və ləyaqətli aparmaq;
- ▶ dövlət əmlakını qorumaq;
- ▶ şəxsi və ictimai gigiyena qaydalarına riayət etmək;
- ▶ nizamnamələrin tələblərini bilmək və dəqiq yerinə yetirmək;
- ▶ komandirlərin əmr və sərəncamlarını sözsüz, dəqiq və vaxtında yerinə yetirmək;
- ▶ igid və intizamlı olmaq;
- ▶ hərbi və dövlət sirrini saxlamaq;
- ▶ hərbi nəzakət qaydalarına ciddi riayət etmək;
- ▶ öz silahını, texnikanı mükəmməl bilmək və onları həmişə döyüşə hazır saxlamaq;
- ▶ silah və texnika ilə davrandıqda təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmək;
- ▶ hissənin ərazisindən kənara çıxmaq zərurəti olduqda manqa komandirindən icazə almaq və qayıtdıqda ona məlumat vermək.

Hərbi nəzakət və hərbi qulluqçuların davranış qaydaları

Hərbi qulluqçular bir-birinə münasibətdə həmişə nəzakətli və təmkinli olmalı, vəzifəsindən asılı olmayaraq, hərbi qulluqçular xidmət məsələləri üzrə bir-birinə “Siz” deyərək müraciət etməlidirlər.

Rəislər tabeliklərində olanlara xidmət üzrə müraciət etdikdə onların hərbi rütbəsi, soyadı və ya ancaq hərbi rütbəsi deyilməlidir.

Məsələn: “Əsgər Həsənov”, “Yoldaş əsgər”, “Çavuş Babayev”, “Yoldaş çavuş” və s.

Tabelikdə olanlar öz rəislərinə müraciət etdikdə onların hərbi rütbəsini deməli və hərbi rütbənin qabağına “Yoldaş” sözü əlavə etməlidir.

Məsələn: “Yoldaş çavuş”, “Yoldaş leytenant” və s.

Hərbi qulluqçular sırada olmayanda bir-birinə müraciət etdikdə, həmçinin əmr alanda və əmr verəndə “farağat” vəziyyətində olmalı, sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırmalı, sonra aşağı salmalıdırlar.

Hərbi qulluqçu komandirin yanında başqa hərbi qulluqçuya müraciət etmək üçün komandirdən icazə almalıdır.

Məsələn: “Yoldaş kapitan, icazə verin, leytenant Əliyevə müraciət edirəm”.

Rəisin sualına təsdiq cavabı verdikdə “bəli”, inkar cavabı verdikdə isə “xeyr” deyilməlidir.

Hərbi qulluqçular həmişə yüksək mədəniyyət, təvazökarlıq və təmkinlik nümunəsi göstərməli, özlərini ləyaqətlə aparmalıdırlar.

Hərbi qulluqçular ictimai yerlərdə, həmçinin avtobusda, metroda, şəhəratrafi qatarlarda içəri daxil olan rəisə əsgəri salam verməli; əgər boş yer yoxdursa, ona öz yerini təklif etməlidirlər.

Üz-üzə gəldikdə əgər rəislə sərbəst şəkildə bir-birinin yanından keçib getmək mümkün deyildirsə, onda tabe olan qarşıdan gələn rəisə əsgəri salam verməklə ona yol verməlidir. Əgər rəisi ötüb keçmək lazımdırsa, hərbi qulluqçu rəisdən icazə almalıdır.

Hərbi qulluqçu dəmir yolu, su yolu və hava nəqliyyatında gedərkən vaqondan, kayutdan, təyyarədən çıxan zaman hərbi forma üzrə geyinməlidir.

Hərbi qulluqçular mülki əhaliyə qarşı nəzakətli olmalı, vətəndaşların şərəf və ləyaqətinin qorunmasına, ictimai qayda-qanunun saxlanmasına yardım etməli, bəd-bəxt hadisə, yanğın və təbii fəlakət zamanı əhaliyə kömək göstərməlidirlər.

Hərbi qulluqçulara əllərini cibində saxlamaq, həmçinin rəisin icazəsi olmadan onların yanında oturmaq və ya papiros çəkmək qadağandır.

Hərbi qulluqçular küçədə və ya icazə verilməyən yerlərdə siqaret çəkməməlidirlər.

Zabitlərə, gizirlərə və müddətdən artıq xidmət çavuşlarına hərbi hissədən kənarda, ancaq işdə olmadığı vaxt mülki paltar geyinməyə icazə verilir.

Ehtiyatda və istifadə olan gizirlər və zabitlər hərbi nəzakət, davranış və hərbi salamlama qaydalarına ciddi riayət etməlidirlər. Onlar geyindikləri hərbi formanın səliqəsinə ciddi fikir verməlidirlər.

1. Sizcə, niyə Daxili Xidmət Nizamnaməsi adı çəkilən qoşun növlərində və digər silahlı birləşmələrdə və hərbi məktəblərdə rəhbər tutulur?
2. Necə düşünürsünüz, əmrin qısa şəkildə təkrarlanmasına ehtiyac varmı? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Daxili Xidmət Nizamnaməsinin tələblərinin pozulması nə ilə nəticələnə bilər?
4. Siz bu tələbləri yerinə yetirməyə hazırsınız mı?
5. Şagirdlə əsgərin ortaq vəzifələrini müəyyənə bilərsiniz.

9. QARNIZON VƏ QAROVUL XİDMƏTLƏRİ NİZAMNAMƏSİ

Bu Nizamnamədə qarnizon və qarovul xidmətlərinin təşkili və həyata keçirilməsi qaydaları izah edilir, bu xidmətləri yerinə yetirən hərbi qulluqçuların hüquqları və vəzifələri müəyyən olunur.

Qarovul dedikdə nə başa düşürsünüz?

Qarnizon yaşayış məntəqəsində və onun ətrafında yerləşən hərbi hissələr və hərbi məktəblərdən təşkil edilir. Burada qarnizon və qarovul xidmətləri təşkil edilir.

Qarnizon xidməti qarnizonun şəxsi heyəti arasında hərbi intizamı təmin etmək, qoşunların gündəlik həyat və fəaliyyəti üçün lazımi şərait yaratmaq, onların iştirakı ilə qarnizon tədbirlərini keçirmək məqsədini güdür.

Qarnizonun şəxsi heyəti arasında hərbi intizamı təmin etmək üçün ictimai yerlərdə, patrul xidməti təşkil olunur. Bundan ötrü təyin olunmuş günlərdə və saatlarda patrul xidməti həyata keçirilir.

Zəfər paradi

Patrul nəfərləri hərbi qulluqçuların davranışına nəzarət etməli, hərbi intizamın və ictimai qaydanın pozulması hallarını gördükdə patrul rəisinə məlumat verməlidir. O, patrul rəisinin əmrlərini tez və dəqiq yerinə yetirməlidir.

Qarovul xidməti sülh dövründə döyüş tapşırığını yerinə yetirmək deməkdir.

Döyüş bayraqlarının, hərbi və dövlət obyektlərinin həmçinin hauptvaxtda və intizam taborunda saxlanan şəxslərin mühafizəsi üzrə döyüş tapşırığını yerinə yetirən silahlı bölmə **qarovul** adlanır.

Qarovulun tərkibinə qarovul rəisi, qarovul rəisinin köməkçisi, qarovul nəfərləri, dəyişdiricilər, zərurət olduqda isə nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri təyin edirlər.

Obyektlərin bilavasitə mühafizəsi və müdafiəsi üçün qarovulun tərkibindən saatdarlar qoyulur.

Saatdar ona tapşırılmış postu mühafizə və müdafiə etmək üçün döyüş tapşırığını yerinə yetirən silahlı qarovul nəfəridir.

Saatdar Döyüş Bayrağının yanındakı postda öz vəzifəsini “azad” vəziyyətində yerinə yetirir. Döyüş Bayrağına əsgəri salam verildikdə o, “farağat” vəziyyəti almalıdır.

Mühafizə və müdafiə edilməsi saatdara tapşırılmış bütün obyektlər **post** adlanır.

Döyüş Bayrağının mühafizəsi

Saatdarlar obyektlərin mühafizəsini onun ətrafındakı hasarlar arasında hərəkət etməklə, həmçinin müşahidə qülləsindən müşahidə etməklə həyata keçirirlər.

Onlar hərəkət marşrutları üzrə obyektlərin etibarlı mühafizəsini təmin edən sürətlə hərəkət edirlər.

Saatdar ərazini və hasarları gözdən keçirmək, xidmət çəkməsi barədə qarovul rəisinə rabitə vasitələri ilə məlumat vermək üçün qısa müddətə dayanır.

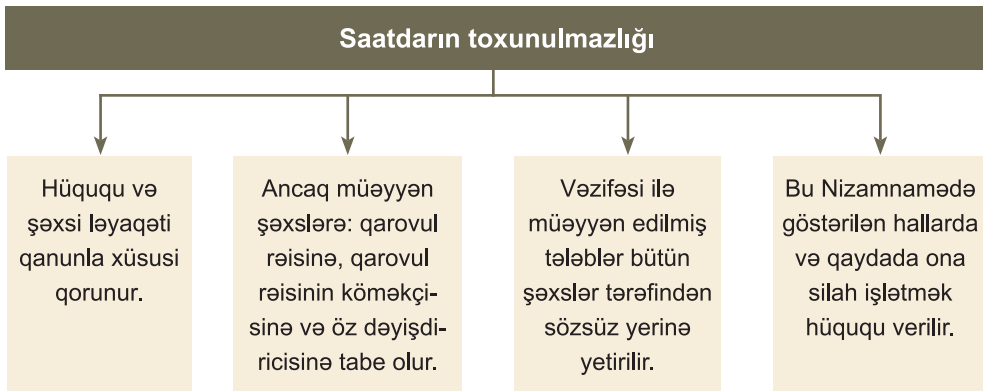

Saatdarın avtomatının ayaq üstə atılması üçün hazır vəziyyəti

Müşahidə qülləsindən müşahidə etməklə obyektin mühafizəsi

Saatdar toxunulmaz şəxsdir:

Saatdarın vəzifəsidir:

- ▶ postu sayıq mühafizə və mətanətlə müdafiə etmək;
- ▶ fikrini yayındırmadan ayıq-sayıq xidmət etmək;
- ▶ silahını əlindən buraxmamaq və onu (təbə olduğu şəxslər də daxil olmaqla) heç kimə verməmək;
- ▶ göstərilən marşrutla hərəkət edərək hasarları nəzərdən keçirmək, hasarında nasazlıq gördükdə qarovul rəisini çağırmaq;
- ▶ həyatı təhlükədə olsa belə, dəyişilməyincə, yaxud postdan çıxarılmayınca onu tərk etməmək;
- ▶ qarovulun nəqliyyat vasitələrinin marşrutunu, hərəkət qrafikini və fərqlənmə nişanlarını bilmək;
- ▶ postdakı yanğınsöndürmə vasitələrindən istifadə etməyi bacarmaq;
- ▶ Nizamnamədə göstərildiyi kimi əsgəri salam vermək;
- ▶ qarovul itinin hürməsini eşitdikdə dərhal qarovul otağına xəbər vermək.

Saatdara yatmaq, oturmaq, nəyə isə söykənmək, yazmaq, kitab oxumaq, mahnı oxumaq, danışmaq, yemək, içmək, papiros çəkmək, təbii ehtiyaclarını yerinə yetirmək, kimdənsə nəşə almaq və kiməsə nəşə vermək, zərurət olmadıqda patronu patronu yuvasına yeritmək **qadağandır**.

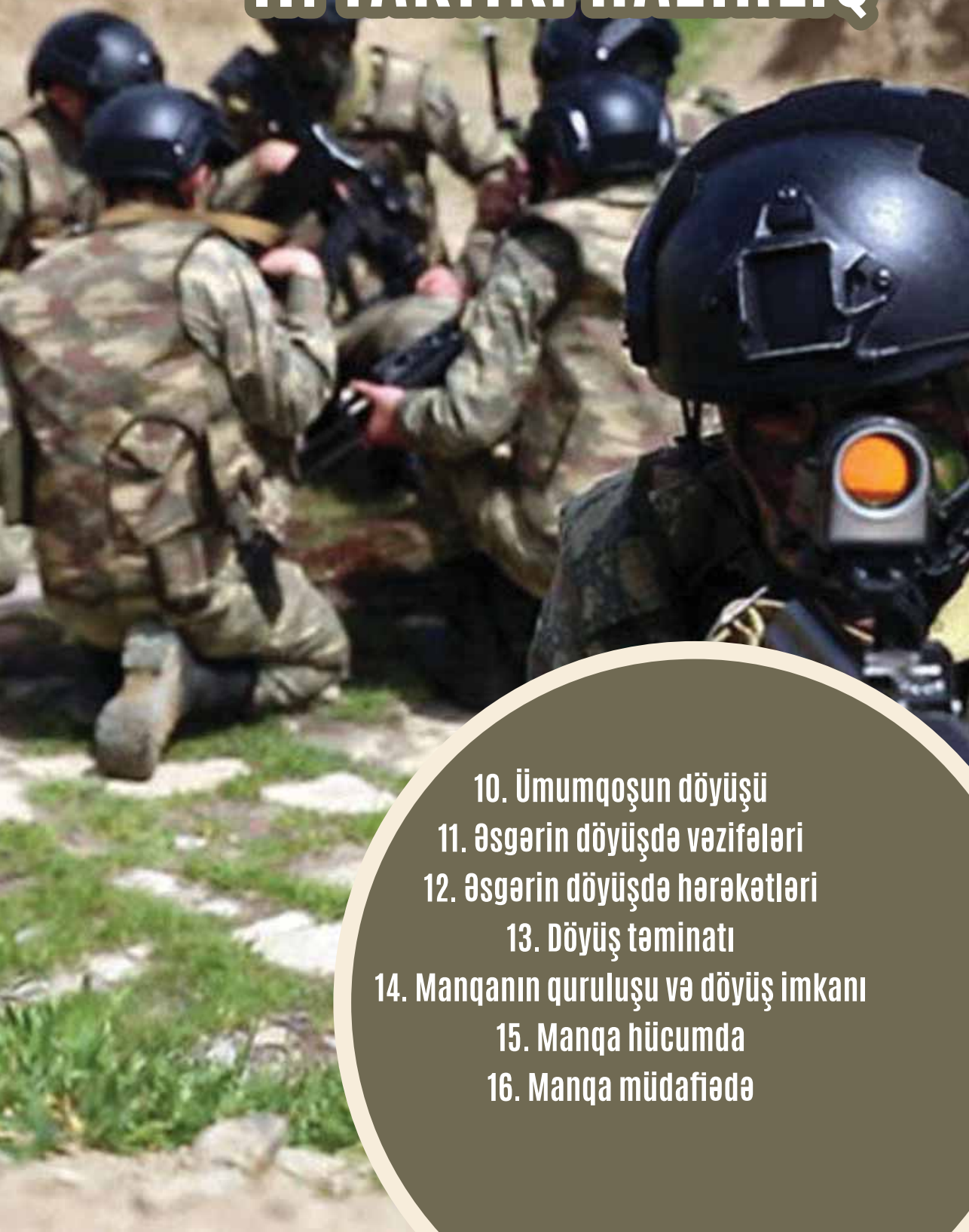
Saatdar ancaq təbə olduğu şəxslərin və yoxlamağa gələn şəxslərin suallarına cavab verməlidir.

Saatdar özünə və ya mühafizə etdiyi obyektə aşkar basqın olduğu hallarda xəbərdarlıq etmədən silah işlətməlidir.

1. Əgər sizi qarovula təyin etsələr, bu işin öhdəsindən necə gələrsiniz?
2. Saatdarın toxunulmaz olması hansı zərurətdən irəli gəlir?
3. Saatdar aşağıdakı hallar baş verdikdə nə etməlidir?
 - postdan kənarda iğtişaşlar baş verdikdə
 - postda yanğın baş verdikdə
 - posta hücum olduqda
 - təbii fəlakət baş verdikdə
4. "Qarovul xidməti sülh dövründə döyüş tapşırığını yerinə yetirməkdir" fikrinin düzgün olub-olmadığını əsaslandırın.

II. TAKTİKİ HAZIRLIQ

10. Ümumqoşun döyüşü
11. Əsgərin döyüşdə vəzifələri
12. Əsgərin döyüşdə hərəkətləri
13. Döyüş təminatı
14. Mənzəlin quruluşu və döyüş imkanı
15. Mənzə hücumdə
16. Mənzə müdafiədə

10. ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜ

Müasir silah və döyüş texnikası ilə təchiz olunmuş ordumuz Başqa Silahlı Birləşmələrlə birlikdə Vətənimizin suverenliyini, ərazi bütövlüyünü, onun toxunulmazlığını və xalqımızın dinc həyatını qorumağa qadirdir. Rəşadətli ordumuz bunu Vətən müharibəsində 44 gün ərzində bütün dünyaya sübut etdi.

Orduların yaranması ilə "Taktika*" meydana gəldi. Silahlar təkmilləşdikcə, döyüş texnikasının sayı çoxaldıqca və hərbi qulluqçuların hazırlığı artdıqca taktika da nəzərə çarpacaq dərəcədə inkişaf etdi.

Döyüşdə taktikanın rolu nədir?

* TAKTİKA

hərb sənətinin tərkib hissəsi olub, döyüşə hazırlıq və onun aparılmasının üsul və qaydalarının nəzəriyyəsi və praktikasıdır.

Taktikanın inkişafında həmyerlilərimizin rolu

I Dünya müharibəsində tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov istedadlı sərkərdə kimi ad-san qazanmışdır. Lodz şəhəri istiqamətində bütün cəbhə boyu hücum keçən almanlar geri çəkilən rus qoşunlarını mühasirəyə almağa çalışırdı. Korpus komandiri öz bölmələrinin müqəddəratı üçün təşvişə düşərək telefonla Mehmandarovun diviziyasının vəziyyətini soruşur. Səməd bəyin telefonda özünəməxsus qısa cavabı belə olur: **"Vəziyyət ağırdır. Hücum keçirəm!"** İki rus diviziyasının geri çəkildiyi ağır bir vaxtda Mehmandarovun diviziyası sürətlə irəliləyən düşmənin cinahlarına ağır zərbələr vuraraq onu geri oturtdu. Onun bu uğurlu əməliyyatı almanların sürətli hücum planını alt-üst etdi. Geri çəkilən iki rus diviziyasını isə mühasirəyə düşmək rüsvayçılığından xilas etdi. Bu taktiki üsul türk dünyasında **"Hilal taktikası"** adlanır. 2020-ci ilin Vətən müharibəsində torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsində məhz bu üsuldən istifadə edildi.

Səməd bəy Mehmandarov

II Dünya müharibəsi illərində taktika sürətlə inkişaf etdirilmişdir. Bu müharibədə həyata keçirilən *taktiki gedişlər* nəticəsində uğurlar əldə edilirdi. İki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı general-mayor Həzi Aslanov sərkərdəlik qabiliyyəti sayəsində Stalingrad (indiki Volqoqrad) ətrafında faşist generalı Fridrix Paulysun 6-cı ordusunu xilas etməyə atılan feldmarşal Erix fon Manşteynin “Don” qruplaşmasını darmadağın etmişdi. Bu döyüşdə onun tətbiq etdiyi taktiki üsul **“Aslanov nali”** adı ilə bütün dünyanın ali hərbi təhsil müəssisələrində indi də tədris edilir.

General-mayor Həzi Aslanov

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı
Polad Həşimov

Azərbaycan ikinci dəfə müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Ermənistan silahlı qüvvələri torpaqlarımızın 20 faizini işğal etdi. Bu, azmış kimi, son illər ətraf yaşayış məntəqələrinə atəş açaraq dinc əhaliyə divan tutdular. 2020-ci ilin iyulunda Tovuz rayonu istiqamətində baş verən döyüşdə general-mayor Polad Həşimov şəhid oldu. O, Silahlı Qüvvələrimizin hərbi əməliyyatlar zamanı şəhid olan birinci və yeganə generalıdır.

Ərazilərimizi işğaldan azad etmək üçün 27 sentyabr 2020-ci il tarixdə Silahlı Qüvvələrimiz əks-hücum əməliyyatına başladı. 44 gün sürən Vətən müharibəsində Silahlı Qüvvələrimiz Ermənistan ordusunu darmadağın edərək ərazi bütövlüyümüzü bərpa etdi. Bu müharibə dünyanın ən güclü orduları üçün müasir ümumqoşun döyüşünün parlaq nümunəsi oldu. Rusiyalı və amerikalı hərbi ekspertlər Silahlı Qüvvələrimizin döyüş əməliyyatlarını addım-addım izləyərək döyüş nizamnamələrinin yenidən yazılması, **“Şuşa əməliyyatı”**nın isə hərbi dərsliklərə salınması qənaətinə gəldilər.

Dünyanın aparıcı ölkələrinin hərbi ekspertlərinin azad Şuşanı gözləri ilə görmək istəyi heç də təsadüfi deyil. Rusiyanın Strategiya və Texnologiyaların Təhlili Mərkəzi isə 44 günlük Vətən müharibəsinə həsr olunmuş **“Qafqazda fırtına”** adlı kitab dərc etdi.

Ümumqoşun bölmələrinin müharibələrdə tətbiqi onların taktiki fəaliyyətlərdə iştirakı ilə həyata keçirilir.

Taktiki fəaliyyətin əsas növləri yerdəyişmə, ərazidə yerləşmə və döyüşdür.

Silah işarələri	Texniki işarələr
 atıcı silahlar	 tank
 snayper silahları	 piyadanın döyüş maşını
 avtomatik qumbaraatanlar	 zirehli transportyor
 minaatanlar	 zirehli avtomobil
 tank əleyhinə toplar	 zirehsiz avtomobil
 tank əleyhinə qumbaraatanlar	

Qoşun növü, xidmət və bölmə (hissə, birləşmə) işarələri	Maneə və keçid işarələri
 Atıcı bölmə	 tank əleyhinə xəndək (üçbucaqların iti ucu dost tərəfi göstərir)
 Motoatıcı bölmə avtomobil üzərində	 eskarp, əks-eskarp
 Motoatıcı bölmə ZTR üzərində	 torpaq bənd
 Mexanikləşdirilmiş bölmə	 kirpi maneə (sıraların sayı (2) və uzunluğu (400 m) göstərilir)
 Tank bölməsi	 az nəzərə çarpan
 Qumbaraatan bölməsi	 tikanlı məftil maneəsi (xətlərin sayı sıraların sayını göstərir)
 Kəşfiyyat bölməsi	 minalar: 1 – piyada əleyhinə; 2 – tank əleyhinə
	 keçid yeri (nömrəsi və keçidin eni – 10 m)

Döyüş taktiki fəaliyyətin əsas formasıdır və qələbəyə nail olmağın yeganə vasitəsidir. Bunu müzəffər ordumuz 44 günlük Vətən müharibəsində sübut etdi.

Döyüş fəaliyyətinin əsas növləri *hücum* və *müdafiə*dir.

Düşmənin darmadağın edilməsi və döyüşdə qələbə bütün silah növlərinin güclü zərbələri, onların nəticələrindən vaxtında istifadə, bölmələrin fəal və qətiyyətli hərəkətləri ilə qazanılır.

Taktiki hazırlığın məqsədi şəxsi heyəti döyüşə hazırlamaq və döyüşün aparılmasının üsul və qaydasını öyrətməkdir. O, hissə və bölmələrin çöl vərdişlərinin əsasını təşkil edir.

Ümumqoşun döyüşü Quru qoşunlarının taktiki fəaliyyətinin əsas formasıdır.

Komando hərbi hissələrinin təlimləri

Müasir ümumqoşun döyüşü

Müasir ümumqoşun döyüşünün səciyyəvi xüsusiyyətləri

- kəşfiyyatın fasiləsiz aparılması
- silah və texnikanın, mühafizə və maskalanma vasitələrinin bacarıqla tətbiqi
- yüksək hərəkətililik
- möhkəm intizam
- yüksək qələbə əzmi
- mütəşəkkillik
- mənəvi və fiziki güc

Ümumqoşun döyüşünün əsasını düşmən bölmələrinin ardıcıl darmadağın olunması təşkil edir. Bu zaman onlara etibarlı atəş və radioelektron zərərvurma, eyni vaxtda onun ehtiyatlarına və dərinlikdə olan mühüm obyektlərinə güclü təsir, güc və vasitələrin vaxtında cəmləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1. Döyüşdə bölmələrin fəaliyyət prosesini mexaniki saatın iş prinsipi ilə müqayisə edin.
2. 2016-cı il 4 aprel döyüşləri və 44 günlük Vətən müharibəsi haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
3. Döyüş fəaliyyətinin əsas növlərinin gündəlik həyatımızda yeri və rolu haqqında məruzə hazırlayın.
4. Tətil vaxtı "Qafqazda fırtına" adlı kitabı oxuyun.

11. ƏSGƏRİN DÖYÜŞDƏ VƏZİFƏLƏRİ

Hər bir hərbi qulluqçu öz silahını və döyüş texnikasını mükəmməl bilməli, daima onu döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamalıdır. Silahını ustalıqla tətbiq etməli, yoldaşı yaralandıqda, yaxud həlak olduqda onu əvəz etməyə hazır olmalıdır.

Əsgərin döyüşdəki vəzifələrini necə təsəvvür edirsiniz?

**“Dünyada ən şərəfli
peşə Vətəni, torpağı, dövləti
qorumaq peşəsidir.”**

Ümummilli lider
Heydər Əliyev

Hər bir hərbi qulluqçunun borcudur:

- döyüş fəaliyyətinin üsul və fəndlərini bilmək;
- silahla davranış bacarıqlarını vərdiş halına gətirmək;
- düşməni vaxtında aşkarlayaraq məhv etmək;
- atəş mövqeyini seçməyi və təchiz etməyi bacarmaq;
- müdafiədə mətin və iradəli, hücumda qətiyyətli və cəsarətli olmaq;
- düşmənin alçaqdan uçan hava hədəflərinə atəş açmağı bacarmaq;
- döyüşdə öz yerini komandirin icazəsi olmadan tərk etməmək;
- maqazinləri və qatarları cəld doldurmağı bacarmaq;
- sursatın sərfiyyatına nəzarət etmək.

Manqa komandirinin borcudur:

- manqaya bacarıqla rəhbərlik etmək və alınmış tapşırığın yerinə yetirilməsini inadla həyata keçirmək;
- təbəçilikdə olanlara nümunə olmaq;

Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı, kəşfiyyat qrup komandiri Adil Asəm oğlu İbrahimli

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində xüsusi xidmətlərinə və işğal olunmuş ərazilərin azad olunması zamanı düşmənin məhv edilməsi üzrə qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığını yerinə yetirən zaman göstərdiyi qəhrəmanlıq nümunəsi, həmçinin hərbi qulluq vəzifəsini yerinə yetirən zamanı igidlik və mərdlik nümayiş etdirmişdir. Şuşanın işğaldan azad edilməsində şəxsi igidlik və şücaət nümayiş etdirmişdir. Adil İbrahimli noyabrın 7-də Şuşa döyüşləri zamanı şəhid olub.

- manqanın və döyüş maşınının silahlarından sərrast atəş açmağı bacarmaq;
- döyüş maşınının və manqanın silahlarını saz vəziyyətdə saxlamaq;
- taqım komandiri və onun müavininin vəzifələrini bilmək.

Qumbaraatanın, atıcı-qumbaraatan köməkçisinin, pulemyotçunun, baş atıcının və atıcının borcudur:

- döyüşdə fəaliyyətlərin üsul və fəndlərini bilmək;
- silahını döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq, ondan sərrast atəş açmağı bacarmaq;
- fasiləsiz müşahidə aparmaq və qonşuları atəşlə dəstəkləmək;
- döyüş maşınının desant bölməsindəki cihaz və mexanizmlərdən istifadə etməyi bacarmaq;
- sursatın hazırlanması və yüklənməsi zamanı tuşlayıcı-operatora, texniki qulluq və təmir zamanı isə sürücü-mexanikə kömək etmək;
- manqasından aralı düşdükdə dərhal yaxındakı manqaya qoşularaq döyüşü davam etdirmək.

Kəşfiyyatçı-qumbaraatan
Güləddin Zəfər oğlu Şahbabayev

Vətən müharibəsi zamanı qarşıya qoyulmuş tapşırıqların icrası zamanı vəzifə borcunu şərəflə yerinə yetirmiş, düşmənin əsas qruplaşmalarının məhv edilməsi ilə qoşunların döyüş qabiliyyətinin qorunub saxlanılmasında xüsusilə fərqlənmişdir.

Güləddin Şahbabayev oktyabrın 17-də Füzuli döyüşləri zamanı şəhid olmuşdur.

Tuşlayıcı-operatorun (pulemyotçu) borcudur:

- döyüş maşınının silahlarından, müşahidə, nişanalma cihazlarından bacarıqla istifadə etmək və onları saz vəziyyətdə saxlamaq;
- aşkar edilmiş hədəfləri məhv etmək;
- döyüş maşını silahlarının atəşi ilə manqanı dəstəkləmək;
- atəş mövqeyi seçərkən ərazidən yararlanmaq;
- silahlara və nişangah qurğularına texniki qulluq göstərmək;
- sursatları döyüşə hazır vəziyyətə gətirməyi və yerləşdirməyi bacarmaq;
- rabitə vasitələri ilə işləməyi bacarmaq;
- manqa komandirinin vəzifələrini bilmək, ehtiyac olduqda onu əvəz etmək.

Kəşfiyyatçı-pulemyotçu Xəyal Xəliq oğlu Məmmədov

Azərbaycan ərazilərinin işğaldan azad olunması zamanı döyüş tapşırıqlarını uğurla yerinə yetirmiş, düşmənin əsas qruplaşmalarının məhv edilməsi ilə qoşunların döyüş qabiliyyətinin qorunub saxlanılmasında fərqlənmiş, şəxsi igidlik və şücaət nümayiş etdirmişdir. Xəyal Məmmədov oktyabrın 16-da Füzuli döyüşləri zamanı şəhid olmuşdur.

Sürücü-mexanikin borcudur:

- döyüş maşınını, daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq;
- ilin və sutkanın istənilən vaxtında döyüş maşınını bacarıqla idarə etmək;
- müxtəlif döyüş düzülüşündə yerini, ara məsafəni, sürəti saxlamaq;
- bölməsinin yerini və ya fəaliyyət istiqamətini bilmək;
- komandaları, idarəetmə signallarını bilmək və yerinə yetirmək;
- nasazlıq baş verərsə, onun aradan qaldırılması üçün tədbir görmək;
- yanacaq sərfi normalarını bilmək;
- hərəkət zamanı ərazidən bacarıqla istifadə etmək;
- atəş və müşahidə aparmaq üçün əlverişli şərait yaratmaq;
- atəş mövqeyini vaxtında və cəld dəyişmək;
- döyüş maşını silahlarından atəş açmağı bacarmaq.

Snayperin borcudur:

- snayper fəaliyyətinin üsul və fəndlərini bilmək;
- silahını daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq, ondan sərrast atəş açmağı bacarmaq;
- fasiləsiz müşahidə aparmaq, aşkar etdiyi hədəflərin ən vacibini məhv etmək;
- cəld və gizli hərəkət etmək üçün ərazidən faydalanmağı bacarmaq.

Kəşfiyyatçı-snayper Cavid Hüseynov

2019-cu ildə Belarusda 21 ölkənin XTQ-nin snayper yarışında 1-ci yeri tutmuş Cavid Hüseynov Vətən müharibəsində qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırıqlarının icrası zamanı vəzifə borcunu şərəflə yerinə yetirmiş, şəxsi igidlik və şücaət nümayiş etdirmişdir. Laçın və Qubadlının azadlığı uğrunda gedən döyüşlərdə snayperçi kimi iştirak etmiş, oktyabrın 27-də Qubadlı uğrunda gedən döyüşlərdə şəhid olmuşdur.

Sanitar-atıcının borcudur:

- tibbi avadanlığı bilmək, əlaltı vasitələrdən bacarıqla istifadə etmək;
- döyüş meydanında yaralıları axtarıb tapmaq, toplamaq, qorumaq və onlara ilk yardım göstərmək;
- hərəkət imkanı olan yaralıları tibb postunun yerini göstərmək;

Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı kəşfiyyatçı-sanitar Elyar Arif oğlu Vəliyev

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi zamanı düşmənin məhv edilməsi üzrə qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığını yerinə yetirərək qəhrəmanlıq nümunələri göstərmiş, hərbi qulluq vəzifəsini yerinə yetirən zamanı igidlik və mərdlik nümayiş etdirmişdir. Hadrut qəsəbəsi istiqamətində düşmənin diversiya qrupunun pusquya salınmasında müstəsna xidmətləri olmuş, Füzuli, Cəbrayıl və Qubadlının azadlığı uğrunda gedən döyüşlərdə fəal iştirak etmiş, ilk tibbi yardım göstərməklə xeyli yaralının həyatını xilas etmişdir. O, oktyabrın 19-da Qubadlı uğrunda gedən döyüşlər zamanı şəhid olmuşdur.

1. Hərbi qulluqçudan döyüş zamanı hansı xüsusiyyətlər tələb olunur?
2. Snayperin vəzifələrində hansı fərqli xüsusiyyətlərə rast gəldiniz?
3. Döyüş sursatının hazırlanması dedikdə nə başa düşürsünüz?
4. Pulemyotçunun və snayperin vəzifələrinin oxşar və fərqli cəhətlərini Venn diaqramı vasitəsilə göstərin.
5. Tuşlayıcı-operatorun və sürücü-mexanikin vəzifələrinin oxşar və fərqli cəhətlərinin müqayisəsini Venn diaqramı vasitəsilə göstərin.
6. Yuxarıda sadalanan vəzifələrin hansında xidmət etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

12. ƏSGƏRİN DÖYÜŞDƏ HƏRƏKƏTLƏRİ

Döyüşdə qələbəyə ayrı-ayrı əsgərlərin, tankın və digər zirehli döyüş texnikasının, topun, minaatanın və onların heyətlərinin birgə hərəkətləri ilə nail olunur. Hər bir döyüşçü düşməni canlı qüvvə və döyüş texnikası sarıdan nə qədər çox itkiyə məruz qoyarsa, hücumda bölmənin irəliləmə tempi yüksəlir, müdafiə isə düşmən üçün alınmaz olur.

Qələbəyə necə nail olmaq olar?

44 günlük Vətən müharibəsi zamanı döyüş şəraitinin tez dəyişdiyinin şahidi olduq. Belə ki bölmələrimiz müxtəlif fənd və üsullar tətbiq edir, əsgərlərimiz istənilən ərazi şərtlərində düşmənin atəşi altında silahından bacarıqla istifadə edərək onu zərərsizləşdirib cəsarətlə irəliləyirdilər.

Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimov 19 iyun 2010-cu ildə gecə saatlarında Tərtər istiqamətində mina sahəsini keçərək düşmənin çox sayda hərbcisini məhv etmişdir. Erməni silahlılarına Azərbaycan ordusunun onlara qarşı hücumu keçdiyi haqqında təəssürat yaranmış, gecənin qaranlığında çaşbaş qalan düşmən əlavə qüvvələrini də köməyə çağırırdı.

Mübarizdə olan Vətən, torpaq sevgisi, vətənpərvərlik ruhu və qəhrəmanlıq Azərbaycan əsgərinin nəyə qadir olduğunu bütün dünyaya sübut etdi.

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimov

Mübariz postu

Piyada hərəkət zamanı ərazidən və düşmənin atəşindən asılı olaraq əsgərlərimiz sürətli addımlarla, qaçaraq (ayaq üstə, yaxud əylirərək), qaçaraq yerdəyişmə, yaxud sürünərək keçmə üsulları ilə irəliləyirdilər.

Həmlənin gedişində əsgərlərimiz qaçaraq, yaxud sürətli addımlarla, əl qumbarasını tulladıqdan sonra isə qaçaraq irəliləyirdilər. Düşmənin müdafiəsinin dərinliyində hücum edərkən şəraitdən asılı olaraq bütün üsullar tətbiq edilirdi.

Açıq ərazidə düşmənin atəşi altında ona yaxınlaşıb həmləyə keçmək üçün uzanmış vəziyyətdə hərəkət marşrutu və nəfəs dərmək üçün gizli yer gözəlti edirdilər. Sonra cəld qalxaraq həmin nöqtəyə irəliləyir, ora çatdıqda isə sol böyrü üstə uzanaraq üzü üstə çevrilir və kənara diyirlənirdilər.

Əsgərlərimizin qaçaraq dəf etdikləri məsafə orta hesabla 20–40 addım təşkil edirdi. Bu vaxt ərzində düşmənin fiziki olaraq atəş açmağa macal tapmırdı. Onlar göstərilən hüduda döyüş yoldaşının qaçaraq keçməsinə himayə etmək üçün əlverişli yer seçərək atəş açır, düşmənin hiss etdirmədən müəyyən məsafəni qət edərkən sürünərək irəliləyirdilər.

Düşməni məhv etmək, sağ qalıb döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün onu birinci görmək, qabaqlayaraq atəş açmaq lazımdır. PUA-nın anında verdiyi dəqiq məlumatlar bu işdə cəsur döyüşçülərimizə çox kömək edirdi.

Dağlıq ərazidə hərəkət

Əsgərlərimiz silahlarını və qumbaralarını komanda ilə, yaxud müstəqil tətbiq edirdilər. Müstəqil şəkildə, adətən, yaxın döyüşdə atəş açır, qumbara atırdılar. Bu vaxt onlar yüksək sayıqlıq və əsgəri bacarıq nümayiş etdirirdilər. Döyüşdə hərəkətdə, dayanmada, dizi üstə, uzanaraq, səngərdən, daldalanacaqdan, ağacın arxasından və s. vəziyyətlərdən atəş açmaq – bütün bunlara əsgərlərimiz hazırlıqlı idilər.

Döyüşdə maneələrin dəf edilməsi

44 gün sürən Vətən müharibəsində əsgərlərimiz müxtəlif təbii və süni maneələri dəf etmək məcburiyyətində qalırdı. Çayları və müxtəlif su maneələrini, daimi və ya xüsusi düzəldilmiş körpülərdən, yaxud döyüş maşınlarının köməyi ilə keçirdilər. Su maneələrini dayanmadan keçmək çox vacib idi. Çayın kənarında ləngimək hücumun tempini aşağı salırdı. Düşmən də bundan faydalanırdı.

BİLİRSİNİZMİ?

28 iyun 1944-cü ildə Həzi Aslanovun 35-ci tank briqadası Berezna çayının sahilinə çıxır. İstehkamçıların hazırladıqları körpü tankların ağırlığına davam gətirmir. Bir neçə tankı batıraraq körpü improvizə edilir. H.Aslanov avtomatçı taborun müşayiəti ilə çayı keçərək Pleşeniç rayonunun mərkəzinə əl keçirir. Bununla da ordunun çayı bütün cəbhə boyu keçməsinə şərait yaradır. Bu hücum nəinki alman, elə sovet komandanlığı üçün də gözlənilməz olur. Göstərdiyi bu qəhrəmanlığa görə o, ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülür.

Əsgərlərimiz su maneələrini bir-bir, iki-iki keçirdilər. Şərait imkan verdikdə ayaq-qabıllarını və təchizatlarının bir hissəsini çıxardaraq çiyinlərində keçirirdilər. Axın sürətli olduqda çayı keçərkən sahiləndən sahilə kəndir çəkib bərkidirdilər. Kəndirdən tutaraq 8–10 metr ara məsafəsi ilə suyu keçirdilər.

Düşmən bütün cəbhə boyu hər cür mühəndis maneələri qurmuşdu. Bu maneələri və onları qoruyan atəş vasitələrini aşkar etmək üçün fasiləsiz kəşfiyyat aparılırdı. Aşkar edilmiş atəş vasitələri topçularımızın dəqiq atəşi ilə susdurulurdu. Keçidlər açaraq bu maneələr dəf edilirdi. Cəsur istehkamçılarımız keçidləri qaranlıq, məhdudgörmə şəraitində açmağa üstünlük verirdilər.

Cəbhənin Tərtər istiqamətində baş leytenant Bəkir Əsgərzadə keçid açıb kəşfiyyat qruplarını irəli yola salmaq əmri alır. Birinci keçiddə o, minaya düşərək sol

Baş leytenant Bəkir Əsgərzadə

ayağını itirir. Qanaxmanı saxlayıb birinci keçidi tamamlayır. Sürünə-sürünə növbəti keçid açacağı istiqamətə irəliləyir. Növbəti keçidi də açıb kəşfiyyat qruplarını yola salır. Keçid aç-aça irəlilədikcə onun yarasından axan qan arxasınca bir cığır yaradır. Tarixi Zəfərə aparan yolun cığırı... Otu saralmış kiçik təpəciklər, torpağın çökməsi, yerdən hündür çəkilmiş məftil və s. əlamətlər qəhrəman döyüşçülərimizin minaları aşkar etmələrinə kömək edirdi.

Şuşaya doğru dağlıq, meşəlik ərazilərdə irəliləyən döyüşçülərimiz "surpriz mina"larla, tikanlı məftildən hazırlanmış müxtəlif maneələrlə tez-tez rastlaşırdılar.

Zəhərli sahənin (ərazinin) dəf edilməsi

Hücumun qarşısını almaq və ya onu ləngitmək məqsədilə düşmən başqa keçid olmayan yerdə zəhərli sahələr yarada bilər.

Sizcə, zəhərli sahəni necə dəf etmək lazımdır?

Zəhərli maddələrin tətbiqi əlamətlərini aşkar edən kimi əsgər əleyhqaz geyinməli, komandirinə məruzə etməli və sonra onun göstərişi ilə hərəkət etməlidir. Hücumda zəhərli ərazinin yanından ötüb-keçmək mümkün deyilsə, bu ərazini əvvəlki döyüş düzlülüşündə keçmək lazımdır.

Zəhərli ərazini uzunməsafəli qaçışla çox cəld keçmək lazımdır. Nəfəs dərmək üçün bitki örtüyü olmayan sahə seçmək lazımdır. Xəndəklərdən, çuxurlardan, səngərlərdən və s. yerlərdən kənar keçilməlidir. Belə çuxurlarda zəhərli hava çöküntü əmələ gətirir. Toz qaldırmaq, bitkilərə toxunmaq olmaz.

Zəhərli ərazidən çıxdıqdan sonra döyüşçü paltarını, təchizatını və silahını zəhərli maddələrdən təmizləməlidir. Fərdi deqazasiya paketi vasitəsilə yerinə yetirilən bu əməliyyat **deqazasiya** adlanır.

Bundan sonra döyüşçü küreyini küləyə əks döndərməli və mühafizə vasitəsini çıxarmalı, mühafizə vasitəsini küləyin əsdiyi istiqamətdə tullayaraq geri çəkilməlidir.

Atış üçün yerin seçilməsi

Döyüşün əsas məqsədi düşməni məhv etməkdir. Bunun üçün atəşin əsas vasitə olduğunu artıq bilirik. Hücumun gedişində əks-həmləni dəf edərkən əsgərlərimiz, hər şeydən əvvəl, atış üçün əlverişli mövqe seçir və onu təchiz edirdilər. Bu mövqe elə seçilirdi ki, düşməni müşahidə etmək, ona atəş açmaq mümkün olsun. Seçilmiş mövqe düşmənin müşahidəsindən gizli qalırdı və onun atəşindən qorunmuş olurdu.

Artilleriya mərmisinin əmələ gətirdiyi çuxurlardan əsgərlərimiz tez-tez səngər kimi istifadə edirdilər. Erməni ordusunun viran qoyduğu yaşayış məntəqələrində binaların və hasarların qalıqları düşmənin atəşindən qorunmaq üçün çox istifadə edilirdi.

1. Gözaltı etdiyiniz nöqtəyə çatdıqda sol böyrü üstə uzanaraq üzü üstə çevrilmək və diyirlənmək hərəkətini məktəbin həyatında praktiki yerinə yetirin.
2. Kənara diyirlənməyə ehtiyac varmı? Niyə belə hesab edirsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Hücum zamanı çayın kənarında ləngimək nə ilə nəticələnə bilər?
4. Əsgərlərimizin dağlıq ərazidə dağın zirvəsində deyil, düşmən tərəfə olan yamacda mövqe tutmalarının səbəbini izah edin.
5. Zəhərli ərazinin yanından keçmək üçün hansı faktorları nəzərə almaq lazımdır?

13. DÖYÜŞ TƏMİNATI

Müasir ümumqoşun döyüşündə, eləcə də lokal müharibələrdə qələbə bütün qoşun növlərinin birgə fəaliyyəti və döyüşün hətərafli təminatı nəticəsində əldə olunur.

Döyüş təminatı nədir?

Döyüş təminatı öz bölmələrimizin, silah və döyüş texnikamızın tətbiqinin effektivliyinin artırılması və düşmənin qoşun, güc və vasitələrinin tətbiqinin effektivliyinin azaldılması məqsədilə təşkil olunur və aparılır.

Motoatıcı manqada kəşfiyyat, mühafizə, taktiki maskalanma, mühəndis təminatı, radiasiya, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) mühafizə təşkil olunur.

Kəşfiyyat alınmış tapşırığın hazırlanması, müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün düşmən və ərazi haqqında məlumatların əldə olunması məqsədilə təşkil edilir və aparılır. Kəşfiyyatın əsas məqsədi düşmənin qəfil fəaliyyətinin qarşısının alınmasıdır.

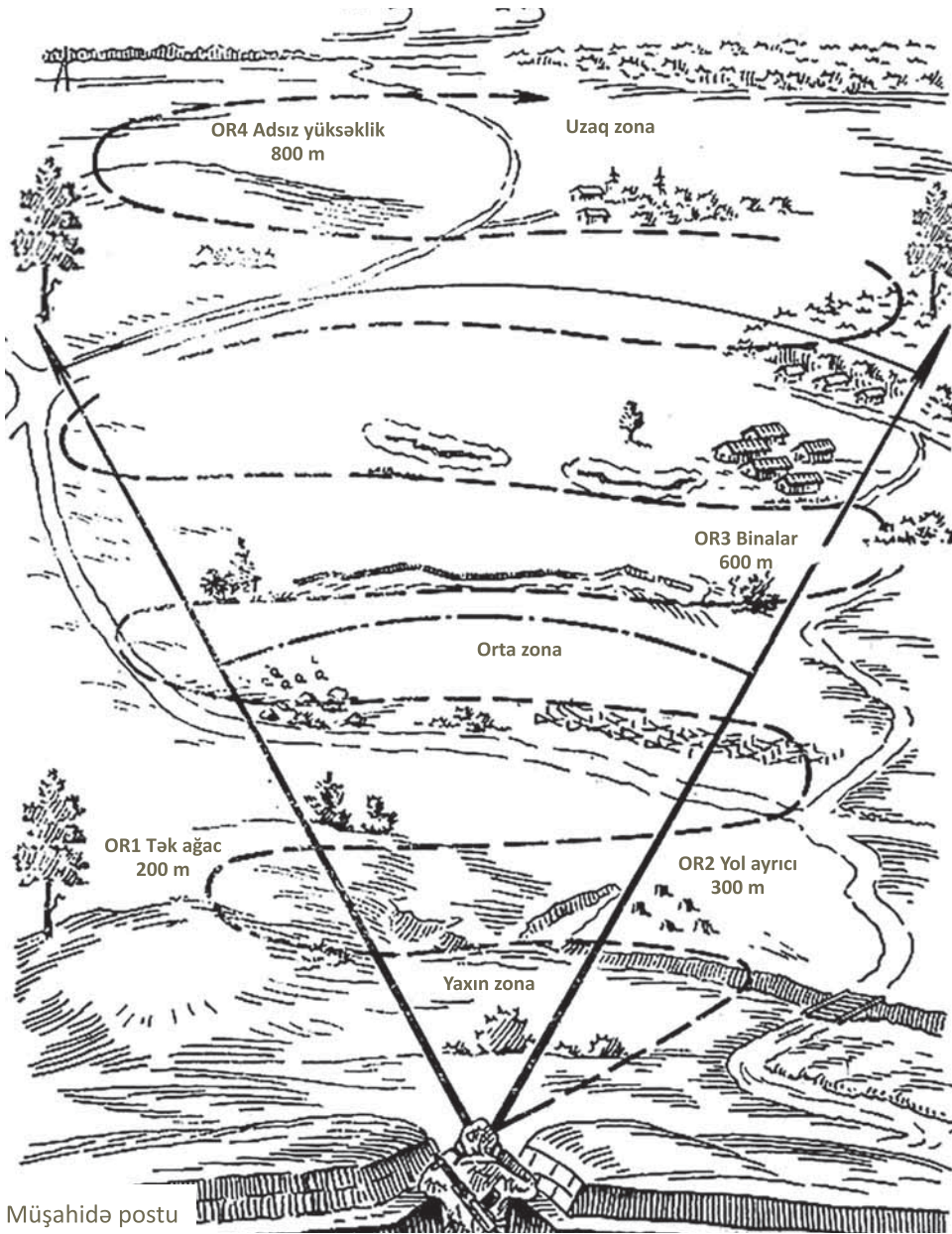
Düşmənin kəşfi onun yerini, tərkibini, fəaliyyətinin xarakterini, mövqelərinin mühəndis təchizatını, maneələr sistemini təyin etmək və s. məqsədilə aparılır.

Ərazinin vizual kəşfiyyatı relyef xüsusiyyətlərini, təbii əngəllərin mövcudluğunu, torpağın, yolların, su mənbələrinin vəziyyətini, su maneələrinin xarakterini, ərazinin bölmələrinin fəaliyyətinə təsirini və s. müəyyən etmək məqsədilə aparılır.

Kəşfiyyata verilən əsas tələblər operativlik, gizlilik, dürüstlük, dəqiqlikdir. Məlumatlar müəyyən olunmuş vaxtda, xüsusi əhəmiyyətli isə dərhal məruzə edilir.

Düşməni və radioaktiv, kimyəvi, bioloji, bakterioloji şəraiti müşahidə etmək üçün kəşfiyyat hər bir manqada (tankda) aparılır. Müşahidə cəbhənin önündə, cinahlarda düşməni və ərazini yaxşı görməyi, düşmən atəşindən qorunmağı təmin etməlidir, bölmələrimizdən oraya gizli yollar olmalıdır.

Müşahidə postu (müşahidəçi) düşməni və ərazini yaxşı müşahidə etməyi təmin edən ərazidə yerləşdirilir.

Müşahidəçi oriyentirlər sxemi, müşahidə jurnalı, kompas, saat, rabitə vasitəsi, signalvermə vasitəsi, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazı ilə təmin olunur. Müşahidə postunun yeri, tərkibi, oriyentirlər üzrə müşahidə sektoru, nəyə xüsusi diqqət yetirilməli olduğu müşahidə postuna tapşırıq verilərək göstərilir.

Kimyəvi və ya bioloji zəhərlənmə əlamətləri aşkar edildikdə post böyüyü dərhal **“kimyəvi həyəcan”** signalı verir və postu təyin etmiş komandirə məlumat verir.

Mühafizə

Mühafizə düşmən kəşfiyyatının qoşunlarımızın yerləşdiyi rayona daxil olmasına yol verməmək, bölmələrimizin açılıb döyüşə hazır vəziyyətə gətirilməsinə vaxt qazanmaq, həmçinin əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə təşkil edilir və həyata keçirilir. O, düşmənin ehtimal olunduğu istiqamətdə, əsas qüvvələrdən aralıda taqım komandirinin göstərişi ilə manqa komandiri tərəfindən təşkil edilir.

Mühafizə müşahidə, növbətçi atəş vasitələri; manqa taqımdan aralıda yerləşdiyi vaxtlarda isə cüt patrullarla həyata keçirilir.

Öz hərbi qulluqçularını tanımaq üçün sutkalıq buraxılış sözü təyin edilir. Buraxılış sözü kimi silahın, yaxud döyüş texnikasının adı – “Tank”, cavab sözü kimi isə buraxılış sözünün baş hərfi ilə başlayan yaşayış məntəqəsinin adı, məsələn, “Tərtər” təyin edilir.

Mühəndis təminatı

Mühəndis təminatı qoşunlara vaxtında və gizli hərəkət etmək, açılmaq, manevr etmək, döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün lazımı şərait yaratmaq, qoşunların və obyektlərin bütün məhvetmə vasitələrinin dərəcəsini artırmaq, həmçinin düşməni itkiyə məruz qoymaq və onun fəaliyyətini çətinləşdirmək məqsədilə təşkil olunaraq həyata keçirilir.

Mühəndis təminatı tapşırıqları manqanın bütün şəxsi heyəti tərəfindən yerinə yetirilir. Manqa öz gücü ilə atəş və müşahidə aparmaq üçün qurğular, sığınacaqlar qurur, öz mövqelərini maskalayır.

Kimya təminatı

Kimya təminatı bölmələrə Kütləvi Qırğın Silahları (KQS) zərərvurma amillərinin, dağıntıların təsirinin azaldılması, düşməni itkiyə məruz qoymaq məqsədilə təşkil edilir və yerinə yetirilir.

Manqanın kimyəvi təminatının və KQS-dən qorunmasının əsas tapşırıqları aşağıdakılardır:

- radiasiya, barədə bölmələrə xəbərdarlıq edilməsi;
- fərdi və kollektiv qorunma vasitələrinin, silahların, döyüş texnikasının qorunma xüsusiyyətlərindən istifadə edilməsi;
- şəxsi heyətin, silahın qismən xüsusi təmizlənməsi;
- düşmənin kəşfiyyat vasitələrinə qarşı aerosolun əks-təsiri.

Şəxsi heyətin qismən sanitar təmizlənməsi dərinin açıq hissələrindən, fərdi qorunma vasitələrindən, ləvazimat və ayaqqabıdan radioaktiv maddələrin təmizlənməsindən ibarətdir.

Taktiki maskalanma

Taktiki maskalanma bölmələrin tərkibi, yeri, vəziyyəti, təyinatı, fəaliyyəti və gələcək fəaliyyəti haqqında düşməni aldatmaq məqsədilə həyata keçirilir.

Taktiki maskalanmanın əsas tapşırığı qoşunların aldadıcı fəaliyyətinin həqiqətə uyğunluğunu təmin etməkdir.

Taqımda taktiki maskalanma tapşırıqları gizlətmə, təqlid etmə və nümayiş fəaliyyəti üsulları ilə yerinə yetirilir.

Gizlətmə bölmələrin, silahların və döyüş texnikasının yerini, tərkibini, vəziyyətini və fəaliyyətini aşkar etdirən əlamətlərin minimuma endirilməsindən ibarətdir.

Təqlid etmə silah və döyüş texnikasının fəaliyyətini aşkar etdirən əlamətlərin əks etdirilməsi ilə onların təyin edilmiş rayonlarda yerinin, tərkibinin dəyişməsinə göstərməkdir. O, saxta mövqelərin, hədlərin hazırlanması, maketlərdən istifadə edərək saxta silah və döyüş texnikası obyektlərinin, qurğuların quraşdırılması ilə həyata keçirilir.

Nümayiş fəaliyyəti saxta mövqelərdə xüsusi təyin edilmiş güc və vasitələrlə bölmələrin fəaliyyətini, atəş vasitələrinin yerləşdirilməsini və s. düşməne göstərməkdən ibarətdir.

1. Sizcə, döyüş təminatı düşmənin qoşun, güc və vasitələrinin tətbiqinin effektivliyini necə azalda bilər?
2. Manqanızda təqlid etmə ilə düşməni yanıltmaq üçün hansı tədbirləri görürdünüz?
3. Təsəvvür edin ki, siz mühafizəyə təyin olunmuş manqanın tərkibində xidmət edirsiniz. Düşmənin kəşfiyyat-diversiya qrupu, mühəndis manqası, I eşalon bölmələri ilə qarşılaşdıqda nə edərsiniz?
4. Müşahidəyə təyin olunmuş əsgərin fəaliyyətini necə təsəvvür edirsiniz?

14. MANQANIN QURULUŞU VƏ DÖYÜŞ İMKANI

Bölmələrin döyüş tapşırığı onların tərkibi və döyüş imkanı ilə müəyyən edilir.

Motoatıcı bölmənin döyüş imkanı nədir?

Manqa ən kiçik taktiki bölmə olub, təşkilati olaraq taqımın tərkibinə daxildir. Yerləşdiyi ərazidən, döyüş tapşırığından asılı olaraq manqa piyadanın döyüş maşını, zirehli transportyor və ya avtomobil üzərində ola bilər.

Piyadanın döyüş maşını

Tuşlayıcı-operator (To) AK-74
Sürücü-mexanik (Sm)
Atıcı-sanitar (As)
Pulemyotçu (P)

Manqa komandiri (K)
Qumbaraatan (Q)
Atıcı-qumbaraatan
köməkçisi (AQK)
Baş atıcı (Ba)
Atıcı (A)

Zirehli transportyor

Tuşlayıcı (T) AK-74
Sürücü (S)
Snayper (Sn)
Pulemyotçu (P)

Avtomobil

Snayper (Sn)
Tuşlayıcı (T) AK-74
Heyət nəfəri-atıcı (Hna)
Atıcı (A)

BMP-2 tırtıllı, **BTR-80 A** isə təkərli döyüş maşınlarıdır. Yüksək manevr imkanına malik olan bu maşınlar şəxsi heyəti ön xəttə çatdırmaq, onun mobilliyini və silah gücünü artırmaq üçündür. Su maneələrindən, yolsuz ərazilərdən və qalın qar olan yerlərdən keçməyə qadir olan bu maşınlar həm də gecəgörmə cihazları ilə təchiz olunmuşdur.

Avtomobil üzərindəki manqanın ön xəttə çatdırılması və mobilliyinin artırılması QAZ-3308 "Sadko", "Ural", "Kamaz" markalı avtomobillər vasitəsilə həyata keçirilir.

Döyüş imkanı nədir?

Döyüş imkanı bölmələrin müəyyən edilmiş müddətdə və konkret şəraitdə hər hansı tapşırığı yerinə yetirmək imkanı ilə xarakterizə edilən keyfiyyət göstəricisidir.

MANQANIN DÖYÜŞ İMKANI ASILIDIR:

- şəxsi heyətin sayından;
- şəxsi heyətin döyüş hazırlığının səviyyəsindən;
- şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətindən;
- mövcud silah və texnikanın vəziyyətindən;
- manqa komandirinin hazırlığından.

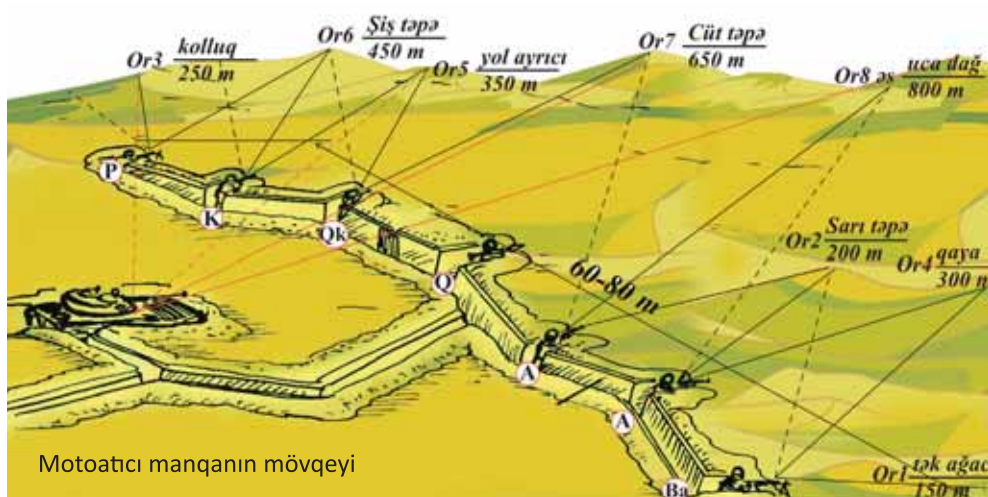
Döyüş imkanına nə təsir edir?

Döyüş imkanına düşmənin əks-təsinin xarakteri, ərazi, havanın şəraiti, sutkının (gecə və ya gündüz) vaxtı əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

XTQ-miz üçün çətin döyüş tapşırığı yoxdur. Yerinə yetirilməsi mümkün olmayan döyüş tapşırığı isə bir az vaxt alır.

Manqanın döyüş imkanları onun atəşəçma və manevr etmə imkanları ilə xarakterizə olunur.

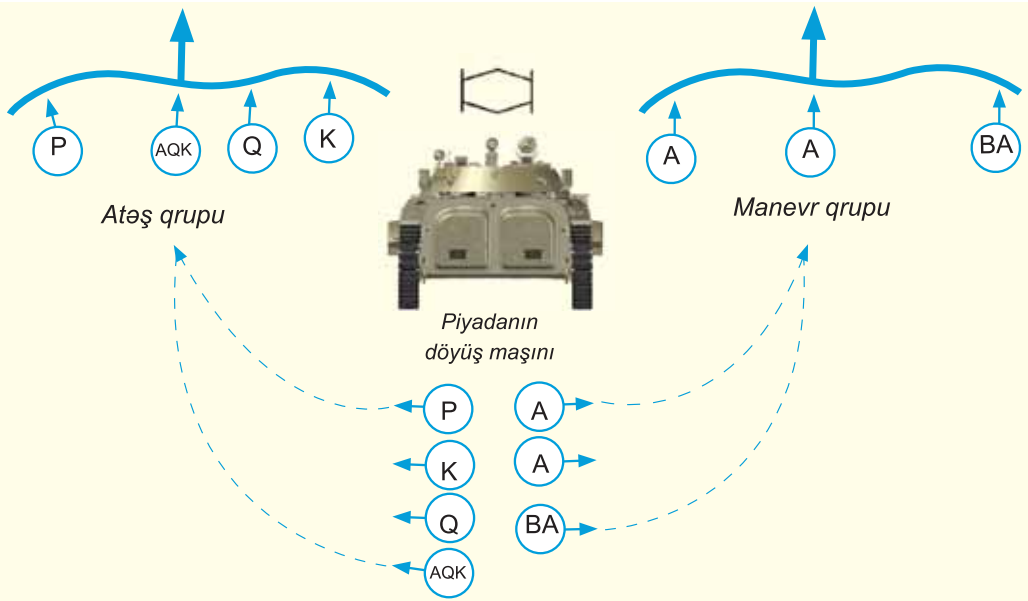
Manqa müdafiədə, bir qayda olaraq, taqımın tərkibində fəaliyyət göstərir. O, müdafiədə cəbhə boyu 60–80 metrə qədər mövqeni müdafiə edir. Dağlıq, meşəlik və digər çətin keçilən ərazilərdə manqanın döyüş mövqeyi müxtəlif ölçülərdə ola bilər.

Manqa mövqeyi müdafiə edərkən tankla gücləndirilmiş taqımın həmləsini dəf edə bilər. **Manqa müdafiədə düşmənin 2-3 tankını, 1-2 BTR-ni və 12-15 əsgərini məhv etmək imkanına malikdir.**

Motoatıcı manqanın döyüş düzülüşü manevr qrupu, atəş qrupu və döyüş maşınından ibarətdir.

Manevr qrupu baş atıcı və iki atıcıdan, atəş qrupu isə manqa komandiri, qumbaraatan, qumbaraatanın köməkçisi və pulemyotçudan ibarətdir.

Müasir silahlarla silahlanmış manqa düşmənin tankları və zirehli maşınları, alçaqdan uçan təyyarə və helikopterlə uğurlu mübarizə aparmağa, onun atəş vasitələrini və canlı qüvvəsini məhv etməyə qadirdir.

Manqa hücumda düşmənin 1-2 tankını, BTR-ni, bir qrup əsgərini məhv etmək imkanına malikdir.

1. Manqalarda silahların fərqli olmasını necə əsaslandırarsınız?
2. Döyüş imkanı ilə bilik imkanını müqayisə edin.
3. Manqanın mövqeyinin dağlıq, meşəlik və çətin keçilən ərazilərdə müxtəlif ölçülərdə olmasını necə izah edə bilərsiniz?
4. Manqanın döyüş imkanının məndə göstərilən faktlardan asılılığını izah edin.
5. Manqanın müdafiədə daha çox düşmənin döyüş texnikasını və canlı qüvvəsini məhv etməsini əsaslandırın.

15. MANQA HÜCUMDA

Hücum düşməni darmadağın (məhv) etmək, təyin olunmuş hədləri ələ keçirmək və sonrakı fəaliyyətlərin aparılması üçün şərait yaratmaq məqsədilə aparılır.*

Sizcə, Vətən müharibəsinə qədər düşmən torpaqlarımızdan niyə çəkilmirdi?

ATƏT-in Minsk qrupunun 30 illik fəaliyyətsizliyi nəticəsində erməni silahlı qüvvələri torpaqlarımızı işğal altında saxlamış, dağıtmış və talan etmişdir. Ərazilərimizi geri qaytarmaq fikirləri olmadığı üçün onlar yeraltı və yerüstü istehkam qurğuları tikmiş, "Ohanyan xətti" çəkmişlər. Vətən müharibəsində Silahlı Qüvvələrimiz tərəfindən onların "keçilməz" sandıqları bütün istehkam qurğuları yerlə-yeksan edildi.

Manqa taqımının tərkibində hücum keçir. Piyada düzülüşündə manqa 50 m-ə qədər cəbhədə hücum keçir. Hücumda manqaya həmlə obyekt və hücumun sonrakı istiqaməti təyin olunur.

* DARMADAĞIN

dedikdə düşməni elə bir tələfata uğratmaq başa düşülür ki, o, tam və ya qismən döyüş qabiliyyətini itirmiş olsun (10 000 fərarisi, 100-lərlə döyüş texnikası və s.).

Hücum üçün əsgər nəyi bilməlidir?

Əsgər döyüş tapşırığını alarkən aydınlaşdırmalıdır:

- hücumun istiqamətini və hücum hazırlama vaxtını;
- düşmənin heyətini, yerini, fəaliyyətini;
- taqımın, manqanın döyüş tapşırığını və öz vəzifələrini;
- döyüş maşınından düşürüləcəyi yeri və qaydasını;
- mühəndis maneələrini (əngəlləri) dəfətmə qaydasını;
- tankın və artilleriyanın atəşindən istifadəni.

Hücum hazırlaşmaq qaydası:

- silahının saz olmasını bir daha yoxlayır və onu döyüşə hazırlayır;
- döyüş sursatının lazımı qədər olduğunu yoxlayır;
- fərdi mühafizə vasitələrinin sazlığını yoxlayır;
- səngərdən rahat çıxmaq üçün onun ön divarında oyuq açır.

Əsgər gecə hücumuna hazırlaşarkən:

- gecə vaxtı istiqaməti bəlli edə biləcək yerli əşyaları yadında saxlayır;
- gecəgörmə cihazlarının saz vəziyyətdə olmasını yoxlayır;
- güllələri maqazirlərə bir izburaxan, iki adi güllə olmaqla doldurur.

“Manqa, həmləyə hazırlaş!” komandası ilə əsgər:

- süngü-bıçağını avtomata birləşdirir;
- nişangahı “n” və ya “3” vəziyyətinə gətirir;
- təchizatını hərəkət zamanı maneə olmaması üçün bərkidir;
- ayağını oyuğa qoyub əllərini sipərə dirəyərək səngərdən cəld çıxmağa hazır olur;
- bu zaman düşməni daha diqqətlə müşahidə edir.

“Manqa, həmləyə irəli!” komandası ilə əsgər:

- digər əsgərlərlə birlikdə səngəri tərk edir, manqanın döyüş düzülüşündə irəli atılır;
- öz atəşi ilə düşmənin atəş vasitələrini (ilk növbədə, tank əleyhinə silahlarını) məhv edir;
- düşmənin ön xəttinə 25–40 m qalmış əl qumbarasını düşmənin səngərinə atır;
- düşmənin səngərinə soxulur;
- sağ qalan düşməni məhv edərək göstərilən istiqamətdə irəli şığıyır.

Cəsur əsgərlərimiz hücum vaxtı düşməni bu fəndlərlə məhv edirdilər.

- *hərəkətdə;*
- *qısa müddət dayanaraq;*
- *yaxın atəşlə.*
- *əl qumbarası ilə;*
- *süngü və qundaq vasitəsilə;*

Cəsur döyüşçülərimiz maneələri necə dəf edirdilər?

İstəhkamçılarımız düşmənin müdafiə xəttinin qarşısındakı maneələrdən keçidlər açırdılar. Əsgərlərimiz manevr və ya atəş qrupunun tərkibində, bu keçidlərlə bir kolda qaçaraq maneələri dəf edirdilər. Mina sahəsinə yaxınlaşdıqda manqa komandirinin “Manevr qrupu, keçidə, filan həddə qaçaraq marş!” komandası ilə manevr qrupu atəş qrupunun və döyüş texnikasının atəş himayəsi altında mina sahəsinə dəf

edərək göstərilən həddi tutdu. O, sərrast atəşlə atəş qrupunun mina sahəsini dəf etməsini himayə edirdi. Döyüş maşını mina sahəsini motoatıcıların ardınca onların atəş himayəsi altında keçirdi.

Keçid yerində ləngimək və toplaşmaq qadağandır!

Səngərlərdə qalmış düşməni məhv etmək manevr qruplarına tapşırılırdı. Onlar düşməne qumbara atır, sürətlə səngərə atılır, onun içi ilə hərəkət edir, sağ qalmış düşməni məhv edərək döngədən döngəyə hərəkət edirdilər.

Atəş qrupları səngərin hər iki tərəfi ilə hərəkət edərək manevr qrupunu atəşlə himayə edir, düşmənin atəş vasitələrini və səngəri tərk etməyə cəhd edən qüvvələrini məhv edirdi. Blindajlarda və digər müdafiə qurğularında qalan düşmənin canlı qüvvəsi və atəş vasitələrinə qumbara atırdılar. Həmlə obyektini alındıqdan sonra əsgərlərimiz ləngimədən hücumun sonrakı istiqamətində hərəkət edirdilər. Torpaqlarımızı Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalından azad etmək arzusu ilə irəli şığıyan yaralı əsgərlərimiz müalicə üçün təxliyə olunmaqdan qəti imtina edirdilər.

Kəşfiyyatçı-istehkamçı Pəncəli Nurməhəmməd oğlu Teymurov

2015-ci ildə Kəlbəcər rayonunda xüsusi əməliyyat zamanı yüksək bacarıq və peşəkarlıq, cəngavərlik nümunəsi göstərərək düşmənin bir neçə hərbi texnikasını, ağır artilleriya qurğularını, dörd zabiti və iyirmidən çox hərbiçisini məhv etmişdir. Pəncəli döyüşçülərimizin mina sahəsindən tez və aşkar olunmadan keçməsinə məharətlə təmin etmişdir. Düşməne verdiyi ağır tələfata görə onlar Pəncəlinin başına bir milyard dram pul mükafatı təyin etmişlər. Lakin düşmənlər nə qədər cəhd etsələr də, onu ələ keçirə bilmirlər.

Hətta bir dəfə erməni hərbiçiləri Pəncəlini tutmaq üçün pusquya salırlar. Lakin cəsurluğu sayəsində 21 gündən sonra pusqudan çıxan Pəncəli növbəti dəfə düşməni şoka salmışdır.

1. Maqazinin bir izburaxan, iki adi güllə olmaqla doldurulmasının səbəbi nədir?
2. Manqanın şəxsi heyəti tanklar və artilleriyanın atəşindən necə yararlı ola bilər?
3. Hücumda, ilk növbədə, tank əleyhinə silahları məhv etməyin mahiyyəti nədir?
4. Keçid yerində ləngimək və toplaşmaq nə üçün qadağandır?
5. "Manqa, həmləyə irəli!" komandasını praktiki yerinə yetirin.

16. MANQA MÜDAFİƏDƏ

Əsgər müdafiədə, bir qayda olaraq, manqanın tərkibində fəaliyyət göstərir. O, müdafiə tapşırığını manqa komandirindən alır.

Sizcə, manqa komandiri vəzifə bölgüsü apararkən nələri nəzərə almalıdır?

Müdafiə düşmənin hücumunu dəf etmək, onu maksimum itkiyə uğratmaq, vacib əraziləri əldə saxlamaq və bununla da hücumu keçmək üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə aparılır.

Müdafiə dayanıqlı və fəallığı ilə yanaşı, bütün növ silahların, üstün tank və piyada qruplaşmasının hücumunu dəf etmə imkanına malik olmalıdır. Bu tələblərin yerinə yetirilməsi üçün mühəndis işləri yüksək səviyyədə görülməlidir.

Düşmənin qəfil basqınını dəf etmək, onun kəşfiyyat aparan və ya bizim maneələrdə keçid açmaq istəyən kiçik qruplarının məhv edilməsi üçün növbətçi atəş vasitəsi təyin olunur. Onlar, bir qayda olaraq, ehtiyat və ya müvəqqəti atəş mövqeyində yerləşirlər. Qalan şəxsi heyət vəziyyətdən asılı olaraq mövqeyini mühəndis cəhətdən təkmilləşdirir, döyüş hazırlığı ilə məşğul olur və ya dincəlir.

Döyüş növbətçiliyindən öncəki təlimat

Düşmən hücumunun atəş hazırlığı vaxtı manqa komandiri və müşahidəçidən başqa, qalan şəxsi heyət blindajlarda, səngərlərin dibində, qəlpə əleyhinə sipəraltı səngərlərdə, oyuqlarda gizlənir, öz mövqelərini cəld tutmaq üçün hazır olurlar.

Düşmən hücumu keçərkən komandirin əmri ilə manqa dərhal döyüşə hazırlaşır, silahların effektiv atəş məsafəsinə çatdıqda düşməyə atəş açır.

Düşmən müdafiənin ön xəttinə yaxınlaşdığı anda atəş ən yüksək intensivliyə çatdırılır. Onun döyüş texnikası tank əleyhinə idarəolunan raketlərin, qumbaraatanların, BMP-lərin atəşləri və qumbaralarla məhv edilir. Düşmən piyadaları pulemyot və avtomatların atəşi ilə tanklardan uzaqlaşdırılaraq məhv edilir. Manqanın tank əleyhinə vasitələrinin atəşləri, ilk növbədə, ön xətdəki maneələri keçməyə çalışan trallı* tanklara istiqamətləndirilir, sonra başqa zirehli maşınlara atəş açılır. Zədələnmiş tankı tərk edən ekipaj isə atıcı silahların atəşi ilə məhv edilir.

Düşmən piyadaları mövqeyə 30–40 m yaxınlaşan zaman manqanın şəxsi heyəti onları qumbaralarla atəşə tutur, mövqeyə soxulmuş düşməni yaxından atəşlə, əlbəyaxa döyüşlə məhv edir.

* TRAL

tank və piyada əleyhinə minaların zərərsizləşdirilməsi (partladılması) yolu ilə mina sahələrindən keçid açan qurğudur.

Qumbaraatanın doldurulması anı

Düşmənin əlaqə yolları ilə yayılmasının qarşısını almaqdan ötrü əvvəlcədən hazırlanmış tank əleyhinə kirpi və başqa daşınan maneələr qurulur, yaxından atəşlə, süngü və ya qundaqla vurmaqla məhv edilir.

Əgər düşmən qonşu manqanın döyüş mövqeyinə hücum edirsə, manqa cinahdan atəş açmaqla ona kömək edir.

Motoatıcı manqanın şəxsi heyəti düşmənin həmləsini dəf etdikdən sonra:

- silahını sahmana salır;
- sərf olunan döyüş sursatının yerini tamamlayır;
- səngərin, blindajın uçub-dağılmış yerlərini bərpa edir;
- düşmənin təkrar həmləsini dəf etməyə hazırlaşır.

Bütün bu vaxt ərzində müşahidə fasiləsiz aparılır.

Daimi döyüşə hazırlıq verilən tapşırığı müəyyən olunmuş vaxtda, minimal itki ilə və mütəşəkkil qaydada yerinə yetirmə imkanı deməkdir. Bu baxımdan əsgər öz silahını, ona təhkim olunan döyüş və digər texnikanı mükəmməl bilməli, döyüşdə də tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Azərbaycan əsgərləri Qarabağ döyüşləri zamanı əldə etdikləri təcrübələri bu gün də təkmilləşdirir, mühəndis hazırlığına dair biliklərini daim artırmağa davam edirlər. Ön cəbhədə yerləşən bölmələrimizin şəxsi heyəti bütün cəbhə boyu düşmənlə təmas xəttində müdafiə mövqelərini mükəmməl şəkildə mühəndis cəhətdən tam təchiz etməklə düşmən qarşısında keçilməz sədd yaratmışdır.

Müdafiə döyüşünün əsasını təşkil edən səngər və daldalanacaqlar döyüşçünün düşmən hücumunu inamlı şəkildə dəf etməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan manqa mövqeyinin mühəndis təchizatı çox önəmli məsələlərdən biri olmaqla xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Manqanın mövqeyi onun şəxsi heyətinin müdafiə döyüşü aparması məqsədilə hazırlanmış atıcılar və tank əleyhinə qumbaraatan üçün səngərlər, pulemyot üçün meydançalar, örtülü oyuq (blindaj), döyüş sursatı və ərzaq üçün taxçalar, dalanlar və hərəkətin rahatlığı üçün geniş yerlər, arxaya əlaqə səngəri olan tranşey sahəsidir.

Manqanın mövqeyi ərazidə elə yerləşdirilməlidir ki, onun elementləri – səngərin içi, əlaqə yolları və səngərlərin daxili düşmən tərəfindən müşahidə edilə bilməsin. Eyni zamanda, mövqenin cinahlarını, maneələrə yaxınlaşma yerlərini müşahidə etmək və onları atəşlə nəzarətdə saxlamaq mümkün olsun.

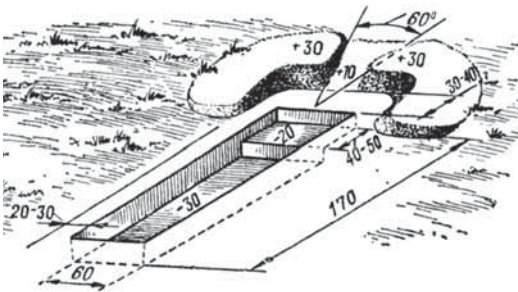
Birinci növbədə, düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətində manqanın mövqeyində avtomatçılar, pulemyotçular, qumbaraatanlar üçün tək (cüt) səngərlər, BMP-lərin əsas atəş mövqeyində səngərləri qazılır, müşahidə və atəş zolaqlarının təmizlənməsi aparılır, kütləvi qırğın silahlarından qorunmaq üçün şəxsi heyətə tək və cüt səngərlərdə örtülü oyuqlar hazırlanır.

Tək səngərlər əsgərin uzanıqlı vəziyyətdə atış aparması üçün hazırlanmış səngərdən başlayır. Əsgər müdafiəyə əmr aldıqdan sonra atəş aparacağı sektoru dəqiqləşdirir və özü üçün uzanıqlı vəziyyətdə atış aparmaq üçün səngər qazmağa başlayır.

Əsgər səngər qazarkən düşməni uzaq məsafədən müşahidə edə və ona təsirli atəş açmağa bilmək üçün əlverişli yer seçməlidir.

Səngər düşmənin cinah atəşinin aparılmasını təmin etməlidir.

İkinci növbədə, uzanıqlı vəziyyətdə avtomatdan atəş açmaq üçün hazırlanmış səngərlər diz üstə atəş açmaq üçün 60 sm-ə qədər dərinləşdirilir. Tək (cüt) səngərlər əlaqə xəndəkləri ilə bir-birinə birləşdirilir, BMP və BTR-in ehtiyat atəş mövqeyində səngərlər və örtülü oyuqlar (blindaj) qazılır.

Daha sonra səngərlər və əlaqə xəndəkləri 110 sm-dək dərinləşdirilir, döyüş sur-satları və ərzaq üçün taxçalar qurulur, arxa cəbhəyə və BMP və BTR-in səngərlərində əlaqə yolları qazılır, manqanın mövqelərinin maskalanması və təkmilləşdirilməsi həyata keçirilir.

Manqa mövqeyinin belə ardıcılıqla qurulması birinci növbə tapşırıqlarına *6 saata* kimi, ikinci növbə tapşırıqlarına *15 saatadək*, sonrakı işlərə isə *12 saatadək* vaxt tələb olunur. Ümumilikdə, manqa mövqeyinin qurulmasına *3 sutkayadək* vaxt tələb olunur.

Səngər qazılarkən çıxarılan torpaqla cəbhə və cinahlardan atıcını düşmənin avtomat və pulemyot atəşindən, qəlpələrdən daha etibarlı qoruyacaq sipər yaradılır. 60°-dən çox olmayaraq atəş sektoru qurulur.

Şəxsi heyəti düşmənin yandırıcı və atəş vasitələrindən qorumaq məqsədilə səngərlərdə bir-iki nəfərlik sipəraltı oyuqlar qazılır.

Şəxsi heyətin və səngərlərdə olan silahların güllə və mərmilərin qəlpələrindən qorunması üçün səngərlərin sipərlərinə və örtülü qurğuların tavanlarına qalın torpaq tökülür.

Mühəndis baxımından yaxşı təchiz edilmiş mövqe şəxsi heyəti düşmənin yandırıcı və atəş vasitələrindən qoruduğu üçün onun döyüşaparma, manevretmə və müşahidəaparma imkanlarını artırır.

1. Sizcə, növbətçi atəş vasitəsinə təyin edilmiş əsgər digər yoldaşlarından nə ilə fərqlənir?
2. Düşmənin hücumunun atəş hazırlığı dedikdə nə başa düşürsünüz?
3. Düşmənin hücumə keçmə anını necə başa düşmək olar?
4. Həmləni dəf etdikdən sonra silahını sahmana salmaq dedikdə nə başa düşülür?
5. Düşmənin atəş hazırlığı vaxtı manqa komandirini və müşahidəçini müqayisə edin.

III. DÖYÜŞ VASİTƏLƏRİ

- 17. Kalaşnikov avtomatı
- 18. Avtomatın natamam
sökülməsi və yığılması
- 19. Atışın əsasları
- 20. Pulemyotlar
- 21. Tank əleyhinə əl qumbaraatarı
- 22. Snayper tüfəngləri
- 23. Tapançalar
- 24. Əl qumbaraları
- 25. Mühəndis maneələri
- 26. Zirehli texnikalar

17. KALAŞNIKOV AVTOMATI

Dünyanın irimiqyaslı müharibə, lokal münaqişə, vətəndaş qarşıdurmalarının baş verdiyi bütün ərazilərdə çoxsaylı modifikasiyalarından istifadə edilən, yüzdən çox ölkənin arsenalına qatılan Kalaşnikov avtomatı altı ölkənin gerbində əks olunmuşdur.

Avtomat silah dedikdə nə başa düşürsünüz?

Düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək üçün nəzərdə tutulmuş Kalaşnikov avtomatı fərdi silahdır.

Avtomatın qısaldılmış adının sonunda işlənmiş "M" hərfi **modernləşdirilmiş** mənasını verir. AK-74M əvvəlki bir neçə modifikasiyalarının xüsusiyyətlərini – üzərinə müxtəlif növ nişangah qurulması, qundağının qatlanması və s. özündə birləşdirir.

BİLİRSİNİZMİ?

Haqqında danışdığımız AK-74M ölkəmizdə "Xəzri" adı ilə istehsal olunur.

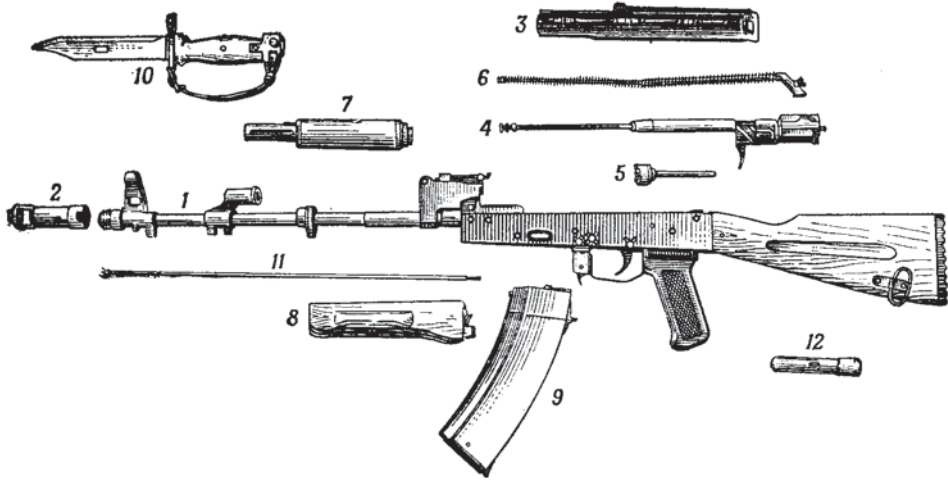
"Xəzri" – Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin mühəndisləri tərəfindən təkmilləşdirilmiş avtomat

Avtomatdan tək-tək və ya avtomatik atəş açmaq mümkündür. Avtomatik atəş əsas atış növü sayılır.

Avtomatik iş prinsipi barıt qazının enerjisinin hesabına baş verir. Atıcı yalnız silahı hədəfə tuşlayır və tətiiyi çəkir. Tətik sıxılı vəziyyətdə qalana və maqazində patronlar qurtarana qədər avtomatik atəş davam edir.

Ümumi quruluşu

AK-74 tipli avtomatın əsas hissə və mexanizmləri və onların ləvazimatları

1. lülə, nişangah tərtibatı, qundaq, tapança dəstəyi və zərbə-tətik mexanizmi ilə lülə qutusu, 2. lüləağzı əyləc-kompensator; 3. lülə qutusunun qapağı; 4. qaz porşenli çaxmaq çərçivəsi; 5. çaxmaq; 6. qaytarıcı mexanizm; 7. lülə örtüyü ilə qaz borusu; 8. əl qundağı; 9. maqazin; 10. süngü-bıçaq; 11. sünbə; 12. penal.

Avtomatın hissə, mexanizm və ləvazimatlarının təyinatı və quruluşu

Lülə güllənin uçuşunu istiqamətləndirmək, sabit uçuşu təmin etmək məqsədilə gülləyə fırlanma hərəkəti vermək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Lülə kanalının daxilində soldan yuxarı sağa burulan dörd ədəd yiv açılmışdır. Gülləyə fırlanma hərəkəti bu yivlər vasitəsilə verilir. Yivlərarası məsafələr **sahə** adlanır. İki qarşılıqlı sahə arasındakı məsafə **lülə kanalının çapı** adlanır.

Lülənin xəzinə hissəsində lülə kanalı hamardır və giliz formasındadır. Kanalın patronu yerləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş bu hissəsi **patron yuvası** adlanır.

Lüləağzı əyləc-kompensatoru atəş sıxlığını artırmaq və təpmə enerjisini azaltmaq üçündür.

Lülə qutusu avtomatın hissə və mexanizmlərini birləşdirmək, lülə kanalının çıxmaq tərəfindən bağlanması və açılmasını təmin edir.

Nişangah tərtibatı müxtəlif məsafələrdə yerləşən hədəflərə avtomatı tuşlamaq üçündür. **Arpacıq** və **nişangahdan** ibarətdir.

Lülə qutusunun qapağı lülə qutusunda yerləşən hissə və mexanizmləri çirklənmədən qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qundaq və tapança dəstəyi avtomatın rahat istifadə edilməsini təmin edir.

Çaxmaq çərçivəsi qaz porşenli çaxmağı və **zərbə-tetik mexanizmini** hərəkətə gətirir.

Çaxmaq patronu patron yuvasına ötürmək, lülə kanalını bağlamaq, patronun kapsulunu partlatmaq və patron yuvasından gilizi* çıxarmaq üçündür.

* GİLİZ

(Alman sözü "gilza"-dan götürülmüşdür.) alt hissəsində barıt və yandırıcı maddə, yuxarı hissəsində isə güllə və ya mərmir yerləşən altı bağlı silindrik borudur.

Qaytarıcı mexanizm çaxmaq çərçivəsini çaxmaqla birlikdə ön vəziyyətə qaytarmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

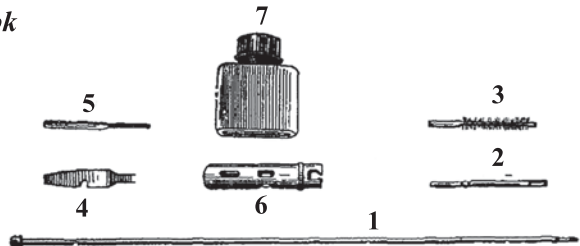
Lülə örtüyü ilə qaz borusu qaz porşeninin hərəkətini yönəltməklə yanaşı, atıcının əllərini yanmadan qoruyur.

Əl qundağı avtomatın rahat istifadə edilməsini təmin edir və atıcının əllərini yanmadan qoruyur.

Süngü-bıçaq düşməni əlbəyaxa döyüşdə məhv etmək üçündür. Mişar və qayçı kimi də istifadə oluna bilər.

Avtomata texniki qulluq göstərmək üçün ləvazimatlar:

1. sünbə; 2. silgi; 3. fırça;
4. vintaçan; 5. milçixaran;
6. penal; 7. yağqabı

Döyüş sursatları

Döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün müxtəlif təyinatlı patronlardan istifadə edilir. Onların bir qismi ilə tanış olaq.

1. Adi gülləli patron müxtəlif atış tapşırığını yerinə yetirmək üçün istifadə edilir;

2. Zirehdələn gülləli patron zi-rehli gödəkçə geyinmiş və yüngül ma-nəə arxasındakı düşməni məhv etmək üçün istifadə edilir.

3. İzburaxan gülləli patron atəşə düzəliş etmək və hədəfgöstərmə üçün istifadə olunur. Güllələrin uçuşu zama-nı yanan izburaxan tərkibin qoyduğu qırmızı rəngli izi 800 m-ə qədər aydın görünür.

*İzburaxan gülləli patronlarla atəş açarkən atıcının yeri ifşa olur. Təkmilləşdiril-miş güllələrin izi isə silahın ucundan **50 m** məsafədən başlayaraq müşahidə edilir. Güllənin izi isə **850 m-ə** qədər müşahidə olunur.*

4. Sürəti azaldılmış gülləli patron susdurucu ilə təchiz edilmiş silahdan atəş açmaq üçün istifadə edilir.

5. Neytral patron atışı təqlid etmək üçün istifadə edilir.

6. Təlim patron normativləri ye-rinə yetirmək üçün istifadə edilir.

Avtomatın hissə və mexanizmlərinin işi

Tətiyi çəkərkən vurucu iynə patronun kapsuluna zərbə endirir. Kapsul alışıq və əmələ gələn alov şüası barıt atımını alışdırır. Atəş baş verir.

Güllə barıt qazlarının təsiri altında lülə kanalı ilə hərəkət edir. Barıt qazlarının bir hissəsi lülənin divarındakı dəlikdən qaz kamerasına dolaraq çaxmaq çərçivəsini qaz porşeni ilə birlikdə geriye itələyir.

Çaxmaq çərçivəsi geri çəkilərkən gilizi çölə atır, yerinə qayıtdıqda isə növbəti mərmini maqazindən lülə kanalına ötürür. Atəşi dayandırmaq üçün tətbiyi buraxmaq lazımdır.

Avtomatla düzgün davrandıqda və lazımı qaydada qulluq etdikdə onun hissələri ilə mexanizmləri uzun müddət etibarlı işləyir. Mexanizmlərin çirklənməsi, hissələrin yeyilməsi və avtomatla səliqəsiz davranma, həmçinin patronların nasazlığı müxtəlif növ ləngimələr yarada bilər.

Avtomatı yenidən doldurmaqla ləngiməni aradan qaldırmaq lazımdır. Bunun üçün çaxmaq çərçivəsini yenidən geriye çəkib buraxmaq, sonra atışı davam etdirmək lazımdır. Ləngimənin bu üsulla aradan qaldırılması mümkün olmadıqda onun başvermə səbəbini aşkar edib aradan qaldırmaq lazımdır.

AZ-7.62 avtomatı

BİLİRSİNİZMİ?

2019-cu ildən konstruktorlarımızın hazırladığı AZ-7.62 avtomatının istehsalına başlanılıb. Mühəndislərimiz AZ-7.62 silahlarının istehsalında bir sıra yeniliklərə imza atmışdır. Qundağın, maqazinin və lülə yatağının sərt plastıkdən hazırlanması silahın kütləsinin azaldılmasına, davamlılığının isə artmasına səbəb olmuşdur.

5.56 mm-lik “EM-14” avtomatı

BİLİRSİNİZMİ?

EM-14 Azərbaycan istehsalı ilk NATO kalibrli avtomatdır. NATO 5.56×45 mm çaplı avtomat tənzimlənən qundağa, irəlida ikinci dəstəyə və şəffaf maqazinə malikdir.

Kalaşnikov avtomatının taktiki-texniki xüsusiyyətləri

N	Xüsusiyyətlər	AK-74M	AZ-7.62	EM-14
1.	Nişangah məsafəsi, <i>m</i>	1000	1000	1000
2.	Güllənin başlanğıc sürəti, <i>m/san.</i>	900	900	900
3.	Güllənin məhv etmə qabiliyyətini saxlama şərtlə uçuş məsafəsi, <i>m</i>	1350	1350	1500
4.	Güllənin maksimal uçuş məsafəsi, <i>m</i>	3150	3150	3500
5.	Çapı, <i>mm</i>	5,45	7.62	7.62 (5.56)
6.	Maqazinin tutumu, patron	30	30	30
7.	Silahın boş çəkisi, <i>kq</i>	3,3	3.06	3.8

1. Avtomatın ləvazimatlarının təyinatını araşdırın.
2. Patronların təyinatı və quruluşu haqqında təqdimat hazırlayın.
3. Respublikamızda istehsal olunan AK-74M “Xəzri” tipli avtomatı M16 avtomatik tüfəngi ilə müqayisə edin.
4. Sürəti azaldılmış gülləli patronla atəş açmaq üçün hansı silahı seçərdiniz?
 - A) səsbəğucu ilə dəstləşdirilmiş
 - B) yenidən təmirdən çıxmış
 - C) yenidən təmizlənmiş
 - D) yenidən sıfırlanmış

• Seçiminizi əsaslandırın.
5. Respublikamızda istehsal olunan AZ-7.62 və EM-14 avtomatları haqqında təqdimat hazırlayın.

18. AVTOMATIN NATAMAM SÖKÜLMƏSİ VƏ YİĞİLMƏSİ

Avtomatın sökülməsi **natamam** və **tam** ola bilər. Bölmələrdə avtomatın natamam sökülməsinə icazə verilir. Tam sökülməsi isə hərbi hissənin təmir emalatxanasında silah təmiri ustası tərəfindən həyata keçirilir.

Silahın sökülməsinə və yığılmasına ehtiyac varmı?

Natamam sökülmə avtomatı təmizləmək, yağlamaq və baxışdan keçirmək məqsədilə aparılır.

Tam sökülmə avtomat çox çirkləndikdə, yağış və ya qar altında qaldıqda, təzə yağ növünə keçdikdə və təmir zamanı aparılır.

Avtomatın hissə və mexanizmlərinin yeyilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tez-tez sökülməsinə yol verilmir.

Əsgərlər normativləri yerinə yetirməyi necə öyrənirlər?

Avtomatın natamam sökülmə qaydası

1. Maqazini ayırmaq

Avtomatı sol əl ilə əl qundağından saxlayaraq sağ əlin baş barmağı ilə rəzəni sıxmaq, maqazinin aşağı hissəsini irəli vermək lazımdır.

*Bundan sonra patron yuvasında **patronun olub-olmaması** yoxlanılır.*

2. Penalı qundağın yuvasından çıxarmaq

Sol əl ilə avtomatı qundağın ön tərəfindən tutmaq, sağ əlin barmağı ilə yuvanın qapağını elə sıxmaq lazımdır ki, penal yayın təsiri altında yuvadan çıxsın;

Penalın qapağını açıb içindəkiləri çıxarmaq lazımdır.

3. Lüləağzı əyləc-kompensatoru ayırmaq

Vintaçanla lüləağzı əyləc-kompensatorun rəzəsini batırmaq; lüləağzı əyləc-kompensatoru saat əqrəbinin əks istiqamətində fırladaraq açıb çıxarmaq lazımdır.

4. Sünbəni ayırmaq

Avtomatı qundağı ilə masaya dirəyib sol əl ilə lüləsinə şaquli vəziyyətdə saxlamaq, sünbəni ucundan tutub yuxarı çəkərək avtomatdan ayırmaq lazımdır.

5. Lülə qutusunun qapağını ayırmaq

Avtomatı sol əl ilə qundağın qabaq hissəsindən saxlamaq, bu əlin baş barmağı ilə qaytarıcı mexanizmin yönəldici milinin çıxıntısına sıxıb sağ əl ilə lülə qutusunun qapağının arxa hissəsini qaldıraraq ayırmaq lazımdır.

6. Qaytarıcı mexanizmi ayırmaq

Avtomatı sol əl ilə qundağın qabaq hissəsindən saxlayaraq sağ əl ilə qaytarıcı mexanizmin yönəldici milini, onun dabanı lülə qutusunun uzununa yuvasından çıxana qədər irəli çəkmək, yönəldici milin arxa ucunu bir qədər yuxarı qaldıraraq arxaya çəkərək qaytarıcı mexanizmi çıxmaq çərçivəsinin kanalından çıxarmaq lazımdır.

7. Çaxmaq çaxmaq çərçivəsini lülə qutusundan ayırmaq

Avtomatı sol əl ilə qundağın qabaq hissəsindən saxlayaraq sağ əl ilə çaxmaq çərçivəsini axıra qədər arxaya çəkib çaxmaq birlikdə yuxarı qaldıraraq lülə qutusundan ayırmaq lazımdır.

8. Çaxmağı çaxmaq çərçivəsindən ayırmaq

- çaxmaq çərçivəsini sol əl ilə elə tutmaq lazımdır ki, çaxmaq yuxarı tərəfdə olsun;
- sağ əl ilə çaxmağı arxaya çəkib saat əqrəbi istiqamətində fırladaraq onun aparıcı çıxıntısını çaxmaq çərçivəsinin fıqurlu kəsiyindən çıxarmaq;
- çaxmağı irəli çəkib çaxmaq çərçivəsindən ayırmaq lazımdır.

9. Lülə örtüyü ilə qaz borusunu ayırmaq

- avtomatı sol əl ilə lülə qutusunda saxlayaraq sağ əl ilə qapayıcını yuxarı şaquli vəziyyətə qədər çevirmək;
- qaz borusunun arxa ucunu yuxarı qaldıraraq arxaya çəkərək onun ön ucunu qaz kamerasının çıxıntısından çıxarmaq lazımdır.

Avtomatın natamam söküləndən sonra yığılması əks qaydada aparılır.

Döyüş avtomatlarında sökülüb-yığılma qaydalarını öyrənməyə yalnız istisna olunan hallarda, hissə və mexanizmlərlə olduqca ehtiyatla davranma şərtlə icazə verilir.

Avtomatın sökülməsi və yığılması masa üzərində (səhra şəraitində təmiz örtük üzərində) həyata keçirilir.

*Hissə və mexanizmləri sökmə zamanı onlara artıq qüvvə tətbiq etmək və ya zərbə endirmək **qadağandır**.*

Avtomatı yığma zamanı onun hissələrinin nömrələrini tutuşdurmaq lazımdır.

Kalaşnikov avtomatına aid bəzi normativlər:

- Avtomatın natamam sökülməsi – 19 saniyə;
- Avtomatın natamam sökülməsindən sonra yığılması – 32 saniyə;
- Maqazinin 30 patronla doldurulması – 43 saniyə.

1. Döyüş avtomatlarında sökülüb-yığılma qaydalarını öyrənməyə niyə yalnız istisna olunan hallarda icazə verilir?
2. Hissə və mexanizmləri sökmə zamanı onlara artıq qüvvə tətbiq etmək nə ilə nəticələnər?
3. Avtomatı yığma zamanı onun hissələrinin dəyişik düşməsi nə ilə nəticələnər?
4. Kalaşnikov avtomatının dünyada məşhur olmasının səbəbi nədir?
5. Avtomatın sökülüb-yığılmasını praktiki olaraq yerinə yetirin.

19. ATIŞIN ƏSASLARI

Ataş hazırlığı hərbi qulluqçuya öz silahını tətbiq etməklə döyüşdə düşməni məhv etməyi öyrətmək məqsədilə keçirilir. Ataş hazırlığında silahın material hissələrinin, atışın əsas üsul və qaydalarının, əl qumbaralarının atılmasının üsul və qaydalarının, hədəflərin kəşfiyyatının aparılmasının və onlara qədər olan məsafənin müəyyən edilməsinin, eyni zamanda, atışın aparılmasının öyrədilməsi nəzərdə tutulur.

Atış nədir? Atış zamanı gedən prosesləri necə təsəvvür edirsiniz?

Atıcı silahlardan atış vəziyyəti

Atışın əsasları atış zamanı baş verən prosesləri başa düşmək, atışın üsul və qaydalarını mənimsəmək üçün zəruri olan nəzəri bilikləri özündə birləşdirir.

Atışın qaydalarına *atışa hazırlıq* və *atışın aparılması* daxildir.

İstənilən şəraitdə minimum döyüş sursatı sərfi ilə atış tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün bu müddəaları və tövsiyələri bilmək lazımdır.

Atışın mahiyyəti

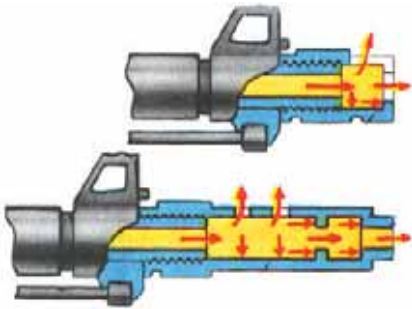
Atış barıt atımının alışması zamanı yaranan barıt qazlarının enerjisinin təsiri ilə güllənin lülə kanalından tullanımasına deyilir.

Atış zamanı gedən proseslər

Barıt qazlarının enerjisi güllə 4–6 sm irəli hərəkət edən anda pik həddə (280 Pa) çatır. Bundan sonra güllənin sürətinin artması nəticəsində gülləarxası həcm artır, təzyiq isə azalmağa başlayır. Güllə lülə kanalını tərk etdiyi anda təzyiq 30–90 Pa olur. Bununla belə, lülə kanalında güllənin sürəti artmaqda davam edir, çünki qazlar fasiləsiz təsir göstərir və onu lülə kanalının oxu istiqamətində irəli sıxır.

Güllənin ardınca lülə kanalından çıxan qızmış qazlar hava ilə qarşılaşarkən *alov* və *zərbə dalğası* əmələ gətirir və bu, atış zamanı səsin yaranmasına səbəb olur.

Güllənin havada uçuşu ətalətlə davam edir və onun başlanğıc sürətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olur.

Güllənin başlanğıc sürəti

Güllənin başlanğıc sürəti (V_0) onun lülə kanalını tərk etdiyi andakı sürətidir və o, silahın əsas döyüş xüsusiyyətinin göstəricilərindən biridir. Başlanğıc sürətinin artması güllənin uçuş məsafəsini, dəşici və öldürücü təsirini artırır, kənar şəraitlərin (yağış, külək və s.) onun uçuşuna təsirini isə azaldır.

Güllənin başlanğıc sürəti lülənin uzunluğundan, güllənin kütləsindən, barıt atımının kütləsindən və digər amillərdən asılıdır.

Silahın lüləsi nə qədər uzun olarsa (məlum hədlərə qədər), barıt qazları gülləyə bir o qədər çox təsir edər və onun başlanğıc sürəti də çox olar.

Silahın təpməsi

Barıt qazlarının təzyiqi lülə kanalında hər tərəfə eyni qüvvə ilə təsir göstərdiyi üçün o, atəş zamanı nəinki gülləni irəli aparır, həm də silahı geriye itələyir. Atəş anında silahın geriye hərəkəti **təpmə** adlanır. Silahın təpməsi çiyinə, ələ, yaxud torpağa təsiri təkan formasında hiss olunur. Silahın təpmə təsiri onun geriye hərəkəti zamanı aldığı sürətin və enerjinin kəmiyyət göstəricisidir. Avtomatın təpmə enerjisi atıcı üçün ağır effekti yaratmır.

Güllənin ağırlığı silahın ağırlığından neçə dəfə azdırsa, silahın təpmə sürəti də güllənin başlanğıc sürətindən bir o qədər az olur. Bunu aşağıdakı formulla ifadə etmək olar:

$$M_1 V_1 = M_2 V_2$$

Burada M_1 – güllənin kütləsi, V_1 – güllənin başlanğıc sürəti, M_2 – silahın kütləsi, V_2 – təpədir.

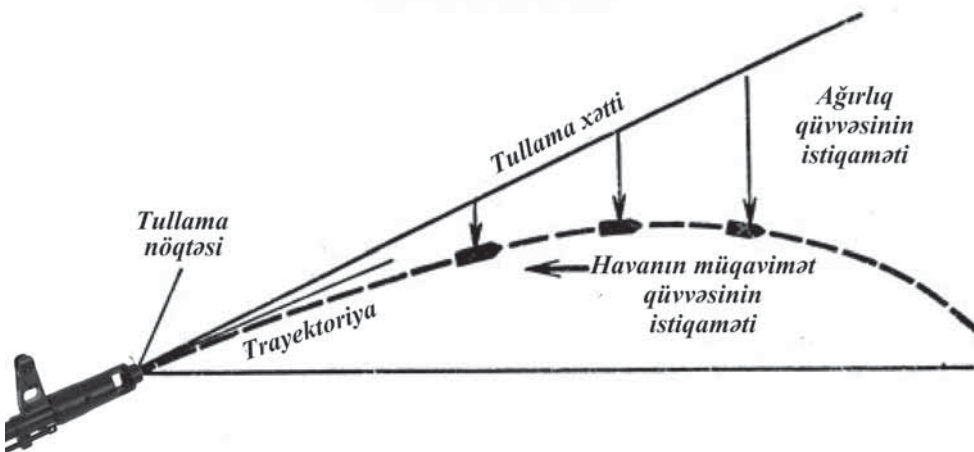
$$V_2 = \frac{M_1 V_1}{M_2}$$

Atış açılarkən silahın lüləsi silkələnir. Güllə lülədən çıxarkən belə titrəmə nəticəsində istənilən tərəfə sapa bilər. Atış üçün dayaqdan düzgün istifadə edilmədikdə, silah çirkli olduqda və s. bu cür sapmalar daha da artır.

Lülənin titrəməsi, silahın təpməsi və s. amillər lülə kanalı oxunun atəşəqədərki istiqaməti ilə güllə lülə kanalından çıxan andakı istiqaməti arasında müəyyən bucaq yaradır. Bu bucaq **uçma bucağı** adlanır. Uçma bucağını eyni cür saxlamaq üçün atış üsullarına və silahın saxlanması qaydalarına ciddi riayət etmək lazımdır.

Trayektoriyanın yaranması

Güllə havada düz xətt üzrə uçuşa başlayır. Bu xətt güllə kanaldan çıxan andakı vəziyyətdə lülə kanalı oxunun davamıdır. Həmin xətt **tullama xətti** adlanır. Havada uçarkən gülləyə ağırlıq qüvvəsi və havanın müqavimət qüvvəsi təsir göstərir. Ağırlıq qüvvəsi gülləni get-gedə tullama xəttindən aşağı endirir. Havanın müqavimət qüvvəsi isə güllənin uçuş sürətini azaldır, onun uc hissəsini geriye döndərməyə çalışır. Bu qüvvələrin təsiri nəticəsində güllə havada tullama xəttindən aşağıda yerləşən əyri üzrə uçmaqda davam edir.

Fəzada uçarkən güllənin kütlə mərkəzinin cızdığı əyri xətt **trayektoriya** adlanır.

Güllənin deşici və öldürücü təsiri

Güllənin deşici təsiri onun müəyyən sıxlıq və qalınlıqlı maneəni deşmə qabiliyyətidir.

Güllənin deşici təsiri

Maneənin adı	Güllənin növü	Atış məsafəsi	Deşib keçmə faizi, deşmə dərinliyi
7 mm qalınlıqlı zireh Qarşılaşma bucağı 90 dər.	Zirehdələən-yandırıcı	300 m 200 m	50 % 90 %
Tapdanmış qar sipəri	Bütün növ	500 m	79–80 sm
Dəbilqə	Polad özəkli zirehdələən-yandırıcı	900 m 100 m-dən çox	80–90 % 80–90 %
Qumlu torpaqdan hazırlanmış maneə	Bütün növ	500 m	25–30 sm
20x20 sm quru şam ağacından hazırlanmış ştabel	Polad özəkli zirehdələən-yandırıcı	500 m 150 m	25 sm 30–40 sm
Kərpic hörgü	Polad özəkli zirehdələən-yandırıcı	100 m	12–15 sm

Güllənin öldürücü təsiri onun canlı orqanizmə təsir göstərərək sıradan çıxarmasıdır. Bu zaman bədən qoruyucu toxumaları və həyat üçün vacib orqanları deşilib zədələnir.

Güllənin deşici və öldürücü təsiri onun kütləsindən, sürətindən və hədəflə qarşılaşma anındakı formasından asılıdır.

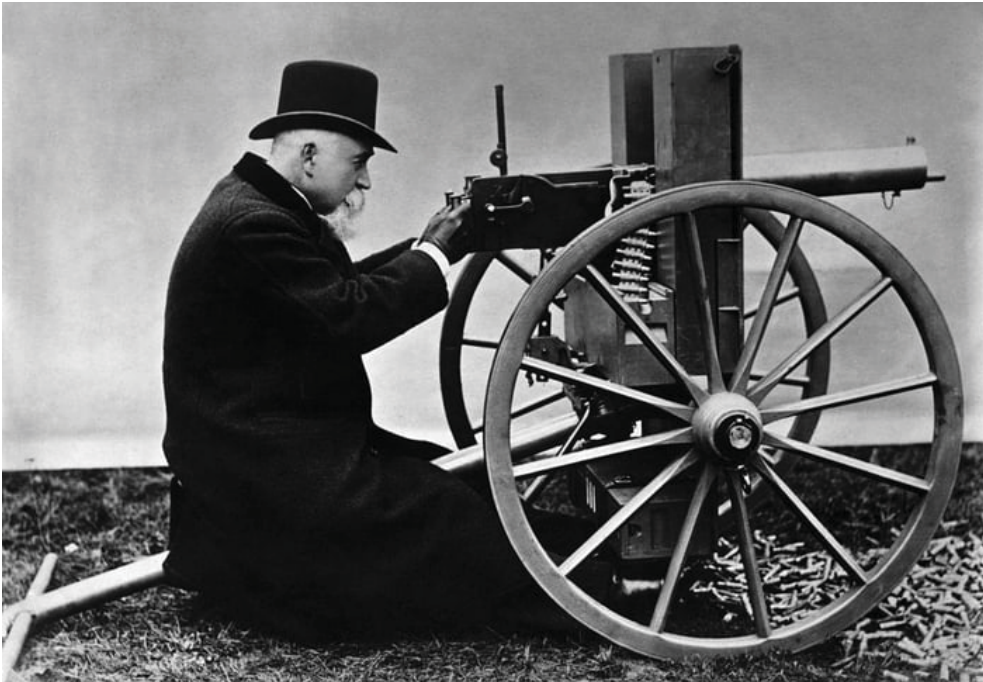
1. Güllənin trayektoriyasına daha hansı amillər təsir edir? Fikrinizi əsaslandırın.
2. “Güllənin öldürücü təsiri insan üçün müəyyən məsafəyə qədərdir” deyə bilərikmi? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Müxtəlif tipli silahlarda təpmanın müxtəlif olduğunu əsaslandırın.
4. AK-74M avtomatının təpməsini hesablayın (güllənin çəkisi 3,2 q-dır).

20. PULEMYOTLAR

Pulemyot fərdi və ya kollektiv avtomatik atəş dəstəyi silahıdır. O, müxtəlif yer-üstü, suüstü, alçaqdan uçan hava hədəflərini məhv etmək üçün təyin edilmişdir. Lüləsinin uzun və ağır olması hesabına pulemyot eyni çaplı digər atıcı silahlardan daha yüksək atış tezliyi və məsafəsi ilə fərqlənir.

Pulemyot döyüşdə nə məqsədlə istifadə olunur?

Mexanizmi atışın enerjisindən işləyən ilk pulemyot 1883-cü ildə amerikalı Hayram Maksim tərəfindən ixtira edilmiş və ilk dəfə kütləvi şəkildə ingilis-bur müstəmləkə müharibəsində (1899–1902) tətbiq edilmişdir. Rus-yapon, birinci, ikinci dünya, eləcə də XX əsrin lokal müharibələrində və bütün silahlı münaqişələrində geniş istifadə edilmişdir. Pulemyot köhnə olsa da, çox etibarlıdır. Günümüzdə də bütün qaynar nöqtələrdə rast gəlinir.

Silahlı Qüvvələrimizin arsenalında olan pulemyotların bəziləri ilə tanış olaq.

5.45 mm-lik РПК-74m (РПК)-74m pulemyotu

Manqanın silahı olan düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

РПК (РПК)-74М pulemyotunun iki ayağını, qundağının dizaynını və nişangahdakı düzəliş qurğusunu nəzərə almasaq, quruluşu və iş prinsipi AK-74M avtomatı ilə eynidir. Maqazin tutumu 45 ədəd, çəkisi 5 kq, güllənin başlanğıc sürəti 960 m/san-dir. Qısa şərti adının axırında "М" hərfi modernləşdirilmiş deməkdir.

7.62 mm-lik ПК (РК) və ПКМ (ПКМ) tipli Kalaşnikov pulemyotları

1961-ci ildə silahlanmaya qəbul edilmiş 7.62 mm-lik Kalaşnikov pulemyotu ПК (РК) analoqlarından etibarlılığı, konstruksiyasının sadəliyi və uzunömürlülüüyü ilə fərqlənir. Az çirklənən, asanlıqla təmizlənəndir.

1969-cu ildə pulemyotun silahlanmaya qəbul edilmiş və təkmilləşdirilmiş variantı ПКМ (ПКМ)-in çəkisi 9 kq-dan 7.5 kq-ma endirildi, atəş dəqiqliyinə xələl gəlmədən xeyli texniki dəyişiklik edildi. Maraqlı burasıdır ki, ПКМ (ПКМ) hər iki müsabiqədə Nikitin pulemyotuna qalib gəlmişdir. O, indi də istehsal olunur.

7.62 mm-lik ПКМ (ПКМ) tipli pulemyotu düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək, atəş vasitələrinə və alçaqdan uçan hava hədəflərinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Pulemyotdan atəş iki ayaqdan aparılır. Pulemyotdan yerüstü və hava hədəflərinə ən effektiv atəş məsafəsi 1000 m-ə qədərdir.

7.62 mm-lik təkmilləşdirilmiş
Kalaşnikov pulemyotu (ПКМ/ПКМ)

Pulemyotdan atəş qısa (10 atışa qədər), uzun (30 atışa qədər), qatarlarla və fasiləsiz aparıla bilər. Atəş zamanı patronlar pulemyotun qəbuledicisinə tutumu 100, 200 və 250 patron olan patron qutusuna yığılmış metal lent vasitəsilə ötürülür.

PKM (PKM) pulemyotunun avtomatik iş prinsipi avtomatda olduğu kimidir. O, Bolqarıstan, Çin, keçmiş Yuqoslaviya, Rumıniya, İran, Polşa və Macarıstanda istehsal olunurdu.

Milli istehsalımız olan Universal pulemyot “HP-7.62”

2012-ci ildə yerli mühəndislərimiz kəşfiyyat və Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrimizin istifadəsi üçün HP-7.62 milli hücum pulemyotunu yaratdılar. Hücum pulemyotu qısa məsafəli döyüşdə düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. HP-7.62 ölkəmizdə keçirilən “ADEX-2018” Beynəlxalq müdafiə sərgisində iştirakçılar və ziyarətçilər tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır.

HP-7.62 hücum pulemyotu unikal imkanlarına görə xarici analoqları, o cümlədən İsrailin “Negev NG7” və Belçikanın “FN Minimi 7.62 Mk.3” pulemyotu ilə rəqabət aparır.

İntensiv atəş zamanı qızan lülədən yaranan isti hava axınının nişanalmaya təsirini azaltmaq üçün lülənin üzərində istilikyayıcı tətbiq olunmuşdur. Pulemyotun əl qundağı yüksək möhkəmliyə malik alüminium ərintidən hazırlanıb. Üzərində pikatinni qurğusu yerləşdirilib. Pulemyotun qundağının uzunluğu nizamlanır. Xüsusi quruluşlu patron qutusu yaradılıb. İkiayağı və dəstəyi özündə birləşdirən qurğu ilə təchiz edilmişdir.

Azərbaycan Müdafiə Sənayesinin istehsalı olan HP-7.62 mm-lik pulemyot

Milli istehsalımız olan Universal pulemyot “UP-7.62”

7.62 mm-lik “UP-7.62” (Universal pulemyot) ümumqoşun bölmələrinin istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kalaşnikov pulemyotunun müasirləşdirilmiş formasıdır. Pikatinni qurğusu ilə təchiz olunan “UP-7.62”-yə müxtəlif nişangahlar birləşdirmək olur. Bütün növ döyüş texnikasının üzərinə quraşdırmaq mümkündür. Düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş nöqtələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Patronlar müxtəlif həcmli qutudan dəmir lent vasitəsi ilə pulemyota ötürülür. Ateş zamanı adi, izburaxan, zirehdələn-yandırıcı, yandırıcı-hədəfgöstərən gülləli patronlardan istifadə olunur. Taktiki təlimlərdə atışı təqlid etmək üçün neytral patronlardan istifadə olunur.

“UP-7.62” pulemyotundan üçayaqlı dəzgah üzərindən də atəş aparılır.

**PKM, HP-7.62 və UP-7.62 pulemyotlarının
əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri**

N	Xüsusiyyətlər	PKM	UP-7.62	HP-7.62
1.	Nişangah məsafəsi, m	1500	1500	1000
2.	Güllənin başlanğıc sürəti, m/san.	825	825	820
3.	Güllənin məhv etmə qabiliyyətini saxlama şərtlə uçuş məsafəsi, m	3800	3800	3500
4.	Çapı, mm	7,62	7,62	7,62
5.	Yivlərin sayı, ədəd	4	4	4
6.	Atış tezliyi, atış/dəq.	650–750	650	650-750
7.	Pulemyotun çəkisi, kq	7,5	7,8	8.2

Pulemyotlarla düzgün davrandıqda və onlara lazımı qaydada qulluq etdikdə onların hissə və mexanizmləri uzun müddət etibarlı və dayanmadan işləyir. Lakin mexanizmlərin çirklənməsi, hissələrin yeyilməsi və pulemyotla səliqəsiz davranma səbəbindən, həmçinin patronlar nasaz olduğu hallarda atış zamanı müxtəlif növ ləngimələr yarana bilər.

Atış zamanı ləngimə yarandığı halda pulemyotu yenidən doldurmaq lazımdır. Əgər yenidən doldurmaqla ləngiməni aradan qaldırmaq mümkün deyilsə və ya aradan qaldırıqdan sonra ləngimə təkrar olunursa, onda pulemyotu boşaldıb ləngimənin səbəbini müəyyən etmək lazımdır.

1. Pulemyot nə üçün nəzərdə tutulmuşdur?
2. Pulemyotdan atış zamanı ləngimə yarandıqda nə etmək lazımdır?
3. Pulemyotun sökülməsi və yığılması zamanı artıq qüvvə tətbiq etmək nə ilə nəticələnə bilər?
4. Milli istehsalımız olan UP7,62 mm-lik pulemyotu PKM (PKM) pulemyotu ilə müqayisə edin.
5. 7,62 mmlik PK (PK) və onun modifikasiyaları haqqında təqdimat hazırlayın.

21. TANK ƏLEYHİNƏ ƏL QUMBARAATANI

Əl qumbaraatanları düşmənin tank və digər zirehli vasitələri ilə mübarizə aparmaq, yüngül sığınacaqlarda və tikililərdə yerləşən canlı qüvvəsini məhv etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Onların zirehdəlmə qabiliyyəti düşmənin bütün növ müasir döyüş texnikaları ilə mübarizə aparmağa imkan verir.

Vətən müharibəsində əsgərlərimiz işğalçıların tanklarını nə ilə məhv edirdilər?

İkinci Dünya Müharibəsi illərində iki tank əleyhinə sistem var idi. Onlardan biri Amerikanın “**Bazuka**” adlı məşhur M1, ikincisi isə Almaniyanın “Faustpatron” adlanan tank əleyhinə qumbaraatanı idi.

“Bazuka” dünyada zirehli texnikaya qarşı effektiv ilk əl qumbaraatanıdır. Amerika istehsalı olmasına baxmayaraq, M1-in kütləvi şəkildə tətbiqi sovet ordusu tərəfindən həyata keçirilib. 1942-ci ilin sonunda ABŞ tərəfindən SSRİ-yə 3000 ədəd yeni “Bazuka” verildi. Bundan əvvəl Amerika və ingilis əsgərləri M1-lə silahlansalar da, onun əsil potensialını babalarımız nümayiş etdirdi.

BİLİRSİNİZMİ?

Döyüş tətbiqi nəticəsində M1-in zirehdəlmə qabiliyyətinin zəif olması, 50 m məsafədən sonra qeyri-dəqiqliyi, sərt qış şəraitində barıt atımının zəif yanması və s. kimi nöqsanlar üzə çıxdı. “Bazuka”nın təkmilləşdirilmiş M9 variantı ilə ancaq Amerika ordusu təmin edildi.

“Bazuka” M1 qumbaraatanı

“Bazuka” nədir? Bu silah niyə belə adlandırılmışdır?

Alman mühendislərinin yaratdığı tanklara qarşı “Faustpatron” adlı daha ucuz, sadə, kütləvi və effektiv mübarizə silahı idi. Onu tətbiq etmək üçün hətta yeniyetmələrə beş dəqiqə təlimat kifayət edirdi. “Faustpatron” birdəfəlik və **dinamoreaktiv*** idi. Qənimət olaraq ələ keçirilən “Faustpatron”la olan düşmən tanklarına qarşı istifadə edilirdi.

*** DİNAMOREAKTİV**

atış zamanı təpməsi
olmayan

ABŞ-ın verdiyi “Bazuka”ları və qənimət olaraq ələ keçirilən “Faustpatron”ları uzun müddət incələdikdən sonra sovet konstruktorları РПГ-1 (RPQ-1), onu da təkmilləşdirərək РПГ-7В (RPQ-7V) tipli əl qumbaraatanı yaratdılar.

РПГ-7В (RPQ-7V) «Кнут» (“Qamçı”) tank əleyhinə əl qumbaraatanı

40 mm-lik tank əleyhinə əl qumbaraatanı РПГ-7В (RPQ-7V)

1961-ci ildə sovet ordusunun arsenalına qəbul edilmiş РПГ-7В (RPQ-7V) yüngül dinamoreaktiv silahdır. Yeni döyüş sursatlarının yaranması ilə РПГ-7В (RPQ-7V) müasir döyüş texnikası üçün indi də təhlükə olaraq qalır. РПГ-7В-nin əsas hədəfi düşmənin zirehli texnikası olsa da, alçaqdan uçan hava hədəfləri üçün də təhlükəlidir. Vyetnam müharibəsinin 3 ili ərzində РПГ (RPQ) ilə 128 helikopter vurulub.

BİLİRSİNİZMİ?

1968-ci ildə Vyetnamın qatıldığı ilk döyüşdə Amerikanın M-48 tankları РПГ-nin qarşısında çarəsiz qalırdı. 1973-cü ildə isə “Qiyamət günü” müharibəsində İsrailin 100-dən çox tankını РПГ-7В (RPQ-7V) məhv etmişdi. Məhz bundan sonra «Кнут» bütün silahlı konfliktlərdə və lokal müharibələrdə geniş istifadə olunmağa başladı.

Şəkildə təhlükəsizlik qaydaları kobud şəkildə pozulmuşdur. Diqqətlə baxın və pozuntunu tapıb nəticəsini təxmin edin.

РПГ-7В (RPQ-7V) silahı ölkəmiz də daxil olmaqla 50-yə yaxın dövlətin ordusunun arsenalına daxildir.

Ölkəmizdə istehsal olunan qumbaraatan **TƏQ-7V2 “Qaya”** adlanır. Onun hədəfə tuşlanması QON-1 tipli optik və mexaniki nişangahla yerinə yetirilir. “Qaya”nın təyinatı, quruluşu və iş prinsipi РПГ-7В (RPQ-7V) ilə eynidir. O, bir sıra göstəricilərinə görə Rusiya, Ukrayna və Rumıniyada istehsal edilmiş eyni tipli qumbaraatanları geridə qoyur.

Qumbaraatan və atıcını qumbaraatan köməkçisinin dizi üstədən atış üçün vəziyyəti

РПГ-7В (RPQ-7V) «КНУТ» (“Qamçı”) və ТƏQ-7V2 “Qaya”
qumbaraatanlarının əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

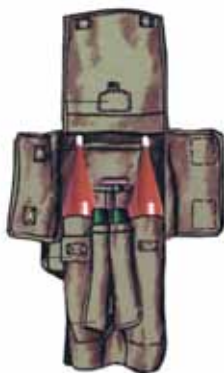
N	Xüsusiyyətləri	Parametri	
		TƏQ-7V2	РПГ-7В
1	Nişangah məsafəsi, m	700	700
2	Effektli atış məsafəsi m:	300–500	330
3	Qumbaraatanın çapı, mm	40	40
4	Döyüş atış tezliyi, atış/dəqiqədə	6	4–6
5	Qumbaraatanın optik nişangahla birlikdə çəkisi, kq:	6.85	6,3
6	Mərmnin başlanğıc sürəti metr/saniyə	145	145
7	Maksimal atış məsafəsi	920	850

920 metrdən sonra RPG-7-nin mərmisi hədəfi tapmırsa, o özü özünü məhv edir. Azərbaycan istehsalı olan RPQ-7V2 “Qaya” qumbaraatanı Türkiyəyə ixrac olunur.

Qumbaraatan müxtəlif istismar şəraitində havanın 93-97% nisbi rütubətliyi, ətraf mühitin $\pm 50^{\circ}\text{C}$ temperaturunda, yağış, toz və qar şəraitində etibarlı işləyir.

РПГ-7В (RPQ-7V) «КНУТ» və ТƏQ-7V2 “Qaya” qumbaraatanları manqanın silahlanması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ona **qumbaraatan və atıcı-qumbaraatan köməkçisi** qulluq edir.

Qumbaraatan atəş açır, köməkçi qumbaraatanı, onun sünbəsini, EAL dəstini və iki ədəd atəş yığımı yerləşən çantanı daşıyır.

Qumbaraatan və
atıcı-qumbaraatan
köməkçisinin
çantaları

Atıcı-qumbaraatan köməkçisi üç ədəd atəş yığımı yerləşən çantanı daşıyır, qumbaraatana atış zamanı kömək edir və ehtiyac olduqda onu əvəz edir. Qumbaraatana bilavasitə kömək lazım olmadığı halda, ona təhkim olunmuş silahdan atəş açır.

Qumbaraatan və atıcı-qumbaraatan köməkçisinin atış üçün uzanıqlı vəziyyəti

Ümumi quruluşu

40 mm-lik TƏQ-7V2 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanımızın əsas hissə və mexanizmləri:

1. lülə nişangah qurğusu ilə; 2. qumbaranın fiksasiya olunması üçün gəz; 3. zərbə-tətik mexanizmi; 4. lülənin dəstəyi; 5. QON-1 tipli optik nişangah; 6. lülə örtüyü; 7. iynə mexanizmi

Döyüş sursatları

40 mm-lik TƏQ7V2 “Qaya” və РПГ-7В «Кнут» tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanlarından atəş açmaq üçün aşağıdakı qumbaraatan atəş yığımlarından istifadə olunur:

ПГ-7ВЛ (PQ-7VL) tipli tank əleyhinə qumbaralı atəş yığımı

ПГ-7ВЛ (PQ-7VL) düşmənin tank və digər döyüş texnikası ilə mübarizə aparmaq, binalarda və tikililərdə yerləşən atəş nöqtələrini və canlı qüvvəsini məhv etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ОГ-7В (OQ-7V) tipli qəlpəli qumbaralı atəş yığımı

ОГ-7В (OQ-7V) düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək üçündür.

ПГ-7ВР (PQ-7VR) tipli tank əleyhinə qumbaralı atəş yığımı

ПГ-7ВР (PQ-7VR) düşmənin bütün növ tankları və digər zirehli texnikaları ilə mübarizə aparmaq üçün nəzərdə tutulub.

ТБГ-7В (TBQ-7V) tipli termobarik qumbaralı atəş yığımı

ТБГ-7В (TBQ-7V) tipli termobarik qumbaralı atəş yığımı düşmənin açıq ərazidə, səngərlərdə, sığınacaqlarda yerləşən canlı qüvvəsinə zərər vurmaq üçün istehsal olunmuşdur.

1. Qumbaraatan və atıcı qumbaraatan köməkçisinin “Döyüşə” komandasını yerinə yetirmələrini diqqətlə izləyin və fərqi izah edin.
2. Qumbaraatanın vəzifəsi haqqında məruzə edin.
3. Qumbaraatanın köməkçisinin vəzifəsi haqqında məruzə edin.
4. Sizcə, “Qaya”nın çəkisi nəyin hesabına artıb?
5. Qumbaraatanın yaranma tarixi haqqında təqdimat hazırlayın.

22. SNAYPER TUFƏNGLƏRİ

Snayper uzaq məsafədən xüsusi səriştə tələb edən atəş tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün calb olunan, fərdi hazırlığı yüksək səviyyədə olan, öz silahını mükəmməl bilən atıcıdır.

Snayper hansı tüfənglərdən istifadə edir?

Kiçik cüllüt quşu ingiliscə “snipe” adlanır. Bataqlıq əraziyə uyğun kamuflyaj rəngi, kiçik ölçüsü və mürəkkəb uçuş trayektoriyası onu ovlamağı çox çətinləşdirir. Bu quşu adı ov tüfəngi ilə vurmağı bacaran ovçuları XVIII əsrin sonlarından başlayaraq “snayper” adlandırmağa başladılar.

Silahlı Qüvvələrimizin arsenalında sovet ordusundan qalma СВД (SVD) Драгунов tipli snayper tüfəngi, Türkiyə istehsalı olan “Bora-12” ilə yanaşı, yerli mütəxəssislərimizin hazırladıqları “İstiqlal”, “Mübariz”, “Yırtıcı”, “Yalquzaq” və “Vaşaq” tipli snayper tüfəngləri mövcuddur.

14.5 mm-lik “İSTİQLAL” snayper tüfəngi

Düşmənin nəqliyyat və yüngül zirehli texnikalarını, dayanacaqlardakı helikopter və təyyarələrini, yanacaq çənlərini, komanda məntəqələrini, rabitə qovşaqlarını,

eləcə də, canlı qüvvəni məhv etmək üçün təyin olunmuşdur. Pakistanda keçirilən “IDEAS-2008” hərbi sərgisində nümayiş etdirilən “İstiqlal” sərgiyə qatılan dövlətlərin nümayəndələrinin ciddi marağına səbəb olub.

2008-ci ildən Vətən müharibəsinə qədər işğalçıların məhv edilən avtonəqliyyatının, müdafiə nöqtələrinin, müşahidə vasitələrinin və şəxsi heyətinin üçdə biri bu silahın payına düşür. Buna görə də onu **“Qisas silahı”** da adlandırırlar.

Çəkisi 19 kq, hədəfi məhv etmə məsafəsi 3000 m, nişangah məsafəsi 2000 m, maqazin tutumu 5 patron olan “İstiqlal” yağmur, palçıq, qar və toz təsirinə davamlıdır. Silah iki hissəyə ayrılmaqla çantada daşınır. Heyəti iki nəfərdir.

12.7 mm-lik “Mübariz” snayper tüfəngi

Vətəni, bayrağını canından çox seven, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun adını daşıyan iri çaplı, yarımavtomat 12.7 mm-lik “MÜBARİZ” snayper tüfəngi.

2013-cü ildə Silahlı Qüvvələrimizin arsenalına qəbul edilmişdir. O, vacib düşmənin hədəflərinə tək-tək və dəqiq atəşin açılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tüfəngin hədəfə tuşlanması yerli və ya “Aselsan Pyton” **termal görüntüləmə** nişangahı ilə həyata keçirilir.

Çapı 12,7 mm, atəş tezliyi 15 atəş/dəq, nişangah məsafəsi 2000 m, çəkisi 16 kq olan “Mübariz” -50 – +50 dərəcədə effektiv istifadə oluna bilər. Yağış, toz və qar şəraitində etibarlı silahdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə
Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun adını daşıyan
12.7 mm-lik “MÜBARİZ” snayper tüfənginin təqdim olunma anı

7.62 mm-lik “Yalquzaq” snayper tüfəngi

“Yalquzaq” NATO standartlarına tam cavab verən, 100% yerli zavodlarda istehsal olunan ilk milli snayper t f ngimizdir. Qeyri-avtomatik i  prinsipinə malik “Yalquzaq” snayper tüfəngi vacib hədəflərə t k-t k və dəqiq atəşin a ılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Snayper tüfəngi 2012-ci il dekabrın 17-də ictimaiyyətə təqdim edilmişdir.

“Yalquzaq” texniki x susiy tl rin  görə “Bora-12” (Türkiyə), “Truvelo CMS-7.62” (CAR), CDX Lite, CDX Tac (Kanada), “Orsis T-5000” (RF), Accuracy International AX308 ( ngilt r ), APR 308 ( sve r ) kimi snayper tüfəngləri ilə rəqabət aparır. Teleskopik qundağının uzunluğu 75 mm-dək tənzimlənən, çapı 7.62 mm, çəkisi 7.1 kq, maqazin tutumu 10 ədəd, effektiv məsafə 1000 m olan **“yalnız qurd”** yüksək möhkəmliyə malik alüminium x lit d n hazırlanmışdır. “Yalquzaq” -50; +50 dərəcədə, yağış, toz v  qarlı şəraitdə istifadə oluna bilir.

7.62 mm-lik “Yirtıcı” snayper tüfəngi

“Yirtıcı” snayper tüfəngi xarici analoqlardan  z l dizaynı ilə fərqlənir. Ayaqlıq v  qundaq atıcı üçün tənzimlənir. Konstruksiya cəhətdən çox sadədir. Qundaq təpmə zamanı z rb ni yüngülləşdirən x susı rezinl  təchiz edilmişdir. Pikatinni qurğusu ilə t chizolunma optik, termal, infraqırmızı ni angahlardan istifadəyə imkan verir.

Effektiv atəş məsafəsi 1000 m, maqazin tutumu 10 ədəd, çəkisi 6 kq, çapı 7.62 mm-dir.

“Yırtıcı” ilə əcnəbi silah mütəxəssisləri ciddi maraqlanırlar. Torpaqlarımızı işğaldan azad edərkən digər milli silahlarımız kimi, “Yırtıcı” da öz sözünü layiqincə demişdir.

Bikalibr 7.62 mm-lik “Vaşaq” snayper tüfəngi

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyi “ADEX 2016” Beynəlxalq Müdafiə Sərgisində yeni snayper tüfəngi – “Vaşaq” təqdim edilib.

“VAŞAQ” da optik, termal, infraqırmızı nişangahlardan istifadə imkanı verən “Pikatinni” qurğusu ilə təchiz olunub.

Zərbə mexanizmini və lüləsini dəyişməklə ondan iki fərqli çaplı patronla (8,6 mm) – 338 Lapua Magnum və 308 Win (7.62 mm) patronlardan atəş açmaq mümkündür.

Effektli atış məsafəsi 1200 metr, çəkisi 7.8 kq, atış məsafəsi 1500 m olan “VAŞAQ” tək-tək doldurma prinsipi ilə işləyir. İlk atışdan hədəfi məhv etmə 99 faizdir. Silahın qundağı qatlanan və hündürlüyü tənzimlənəndir.

7,62 mm-lik СВД (SVD) tipli snayper tüfəngi

1963-cü ildə silahlanmaya qəbul edilən Draqunov snayper tüfəngi peyda olan, hərəkət edən, gizlənmiş təh hədəfləri məhv etmək üçün təyin olunmuşdur.

Çapı 7.62 mm, çəkisi 4.3 kq maqazin tutumu 10 ədəd, nişangah məsafəsi 1300 m, effektiv atəş məsafəsi 800 m olan СВД (SVD) ucuz, sadə və etibarlıdır.

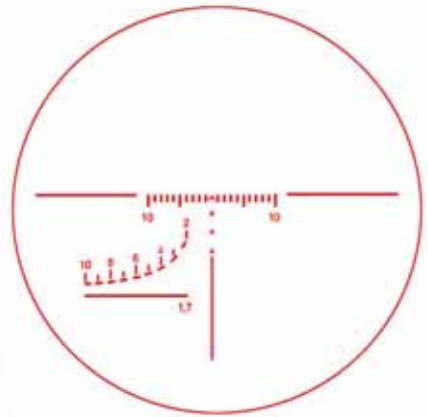
Bu silah silahlanmaya qəbul olduğu gündən bəri bütün qaynar nöqtələrdə, o cümlədən Qarabağ müharibələrində geniş istifadə olunmuşdur.

Nişangah qurğuları tüfəngi müxtəlif məsafələrdə yerləşən hədəflərə atəşaparma zamanı tuşlamaq üçün nəzərdə tutulub.

Torun sol tərəfində yerləşən məsafəölçmə şkalası **1,7 m** (insanın orta boyu) hündürlüyündə olan hədəf üçün hesablanmışdır. Hədəfin hündürlüyünün parametri üfüqi xəttin altında göstərilmişdir. Yuxarı punktirli (qırıq-qırıq əyri) xəttin üzərində bölgüləri olan şkala çəkilmişdir. Şkalanın bölgülərinin arasındakı məsafə 100 m-ə bərabərdir. Şkalanın **2, 4, 6, 8, 10** rəqəmləri ilə işarələnmiş bölgüləri hədəfə qədər olan 200, 400, 600, 800 və 1000 m məsafəyə uyğundur.

Hədəfə qədər olan məsafəni müəyyən etmək üçün:

– hədəfin təsvirini məsafəölçmə şkalası ilə elə uyğunlaşdırmaq lazımdır ki, hədəfin bünövrəsi şkalanın üfüqi xəttinin üstündə, yuxarı nöqtəsi isə boşluq olmadan şkalanın yuxarı (qırıq-qırıq) xəttinə toxunsun.

7.62 mm-lik “Bora-12” snayper tüfəngi

“Bora-12” T rk Silahlı Qüvvələrinin xüsusi əməliyyatlarda istifadə etməsi     n hazırlanmış 100 % t rk istehsalı olan snayper t f ngidir.

2008-ci ildən T rk Silahlı Qüvvələrinin arsenalına qəbul edilən “Bora-12” snayper tüfəngi dünyada  z sinfinin  n yax ılarındanır. 2011-ci ildə Pakistanda keçirilən Beynəlxalq atış yarı masında birinci olmuşdur.

  kisi 4.8 kq, çapı 7.62 mm, nişangah məsafəsi 1200 m, effektiv məsafə 1200 m, nöqtə hədəf atış 1000 metrə qədər olan “Bora-12” Azərbaycan, Türkiyə, Pakistan da daxil olmaqla 20 ölkənin ordusunun arsenalına daxildir.

BORA -12 snayper tüfənginin beynəlxalq silah sərgisində təqdim olunma anı

B L RS N ZM ?

Finlandiyalı Simo dünyada  n “məhsuldar” snayper hesab edilir. O,    ay  rində düşmənin 500 d y   s n  snayper tüfəngi ilə, 200 əsgərini isə digər silahlarla məhv etmişdir.

1. Sizcə, snayper t f ngl rinin t yinatında “açıq və maskalanmış t k hədəflər” de-
dikd  kimlər nəzərdə tutulur? Fikrinizi  saslandırın.
2. Snayperl rin fəaliyyətindən bəhs olunan hansı filmi izl mi siniz? Bu filmdə
snayperin fəaliyyətini necə qiymətləndirirsiniz?
3. Sizcə, CB  (SVD) tipli tüfəngin uzun müddət silahlanmada qalmasının səbəbi nədir?
4. Snayper olsa idiniz, hədəfin vacib olduğunu necə m  yy nl  dir rdiniz?
5. Dünyada m   ur olan snayperl r haqqında təqdimat hazırlayın.

23. TAPANÇALAR

Tapança qısa lüləli, fərdi, odlu silahdır. Güc strukturlarının əməkdaşlarının tabel silahıdır. Silah XTQ mənsuqlarının təchizatına daxil olub, düşmənin canlı qüvvəsinə yaxın məsafələrdə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Digər silahlar olduğu halda, döyüşdə tapança nəyə lazımdır?

*Tapança fransız dilindəki “**pistole**” sözündəndir.*

İlk tapança XV əsrdə yaranmış, ağac dəstəyə bərkidilmiş fitil açarlı metal boru şəklində olmuşdur. Leonardo da Vinçinin sağlığında patentləşdirilən yeganə ixtirası tapança üçün dairəvi açar idi.

Tapançalar iş prinsiplərinə və güllərin yerləşmə formasına görə maqazinli (pistol) və ya barabanlı (revolver) olaraq adlanırdı.

İstifadə edilən güllələrin çaplarına görə təsnif edilir:

kiçik çaplı
6 mm-ə qədər çapı
olan tapançalar

orta çaplı
6-9 mm-ə qədər çapı
olan tapançalar

iri çaplı
9 mm-dən 20 mm-ə qədər
çapı olan tapançalar

Vətən müharibəsi zamanı Xankəndi xəstəxanasında işləyən cərrah Fransanın məşhur Le Monte TV kanalına müsahibəsində “Şuşadan təxliyə olunan yaralı döyüşçülərin əksəriyyəti bıçaq və tapança yaraları ilə xəstəxanaya gətirilirdi”, – deyə vurğulamışdı.

Sizcə, əsgərlərimiz işğalçıları Şuşadan qovarkən hansı tapançalardan istifadə etmişlər?

Silahlı Qüvvələrimizin arsenalında olan Azərbaycan və Türkiyə şirkətlərinin birgə istehsalı olan “Zəfər” tapançası

Türkiyənin “Zigana K” və “Zigana F” tapançaları Azərbaycanda “Zəfər”, “Zəfər-K”, “Zəfər-P” və “İnam” adı altında istehsal olunur.

“P” (polimer) indeks ilə “Zəfər” döymə və tökmə poladı, yüngül metalları, poladdan zəif olmayan, lakin dəfələri ondan yüngül olan polimer hissə və detalları özündə birləşdirir.

“Zəfər”in üzərindəki pikatinni qurğusu onun üzərinə taktiki fənər və la-

zer göstəricisi quraşdırmaq imkanı verir.

“Zəfəri”miz - 50° – + 50 C temperatur intervalında effektiv istifadə oluna bilər.

Silahlı Qüvvələrimizin arsenalında olan Makarov tapançası “ПМ” (PM)

1951-ci ildən silahlanmaya daxil edilən Makarov tapançası ПМ (PM) İjevsk, Çin, Almaniya, Bolqarıstan və Ukraynada kütləvi şəkildə istehsal olunmuşdur.

9 mm-lik Makarov tapançası ПМ (PM)

9 mm-lik səssiz tapança ПБ (PB)

9 mm-lik təkmilləşdirilmiş Makarov tapançası ПММ (PMM)

Nikolay Makarov banka ağzı bağlayandan tank əleyhinə idarə olunan raket kompleksinə qədər 60-dan artıq ixtiraya imza atmışdır. Bu ixtiraların hamısı kütləvi istehsala buraxılmışdır.

Silahlı Qüvvələrimizin arsenalında olan “Glock 17” tapançası

“Glock 17” Qaston Qlokun 1980-ci ildə ixtira etdiyi və Glock firmasının hazırladığı ilk silahdır. Amerika, Almaniya, Rusiya, Fransa kimi silah sənayesi inkişaf etmiş ölkələrin də ordularının arsenalına qəbul edilmişdir.

Tapançaların əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

N	Xüsusiyyətlər	Zəfər	ПМ (PM)	ПММ (PMM)	ПБ (PB)	Glock
1.	Nişangah məsafəsi, m	75	25	25	50	50
2.	Güllənin məhvetmə qabiliyyətini saxlama şərtlə uçuş məsafəsi, m	450	350	415	350	300
3.	Güllənin başlangıç sürəti, m/san.	340	315	420	290	375
4.	Çapı, mm	9	9	9	9	9
5.	Lülənin uzunluğu, mm	102	93	93	105	100
6.	Yivlərin sayı, ədəd	4	4	4	4	4
7.	Tapançanın uzunluğu, mm	204	161	169	170	170
8.	Döyüş atış tezliyi, atış/dəq.		30	30	30	30
9.	Maqazinin tutumu, patron	15/20	8	12	8	17/19/33
10.	Boş maqazinlə çekisi, qr	930	730	760	970	625

“Vostok” gəmisində hər kosmonavtın əşya və ləvazimatlarının içərisinə ПМ (PM) tipli tapança qoyulur. Kosmosda olan ilk silah da məhz ПМ (PM) tapançası olmuşdur.

Sizcə, kosmonavta tapança lazımdır? Fikrinizi əsaslandırın.

1. Niyə ПМ (PM) tipli tapança düşmənin canlı qüvvəsinə qısa məsafədə zərər vurmaq üçün təyin edilmişdir? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
2. Hərbi xidmətdə təchizatınızda bu tapançalardan hansının olmasını istərdiniz? Fikrinizi bir-iki cümlə ilə əsaslandırın.
3. Tapançanın hissə və mexanizmlərinin uzun müddət etibarlı işləməsi üçün, sizcə, nə etmək lazımdır?
4. ПМ (PM) tipli tapança ilə respublikamızda istehsal olunan “Zəfər” və “İnam” tapançalarını müqayisə edin.
5. Respublikamızda istehsal olunan tapançalar haqqında təqdimat hazırlayın.

24. ƏL QUMBARALARI

Qumbaralar təyinatına, tətbiqetmə üsuluna və hədəfə göstərdiyi təsirə görə təsnif olunur. Təyinatına görə qumbaralar piyada əleyhinə, tank əleyhinə, yandırıcı və xüsusi (tüstüburaxan, işıqlandırıcı, kimyəvi və siqnalverici) təyinatlı qumbaralara bölünür.

Hərbçi döyüşdə əl qumbaraları ilə hansı tapşırıqları yerinə yetirir?

* QUMBARA

latın dilindəki "granatus" sözündən götürülüb, mənası "dənəvari" deməkdir.

Əl qumbaraları hədəfə göstərdiyi təsirə görə **qəlpəli** və **kumulyativ** qumbaralara bölünür.

Qəlpəli qumbaralar düşmənin canlı qüvvəsinə yaxın məsafəli döyüşdə qəlpələrlə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qəlpələrin yayılma məsafəsindən asılı olaraq qumbaralar **hücum РГ-42 (RQ-42), РГД-5 (RQD-5), РГН (RQN)** və **müdafiə Ф-1(F-1), РГО (RQO)** qumbaralarına bölünür.

Kumulyativ РКГ-3 (RKQ-3), РКГ-3Е (RKQ-3E) və РКГ-3ЕМ (RKQ-3EM) qumbaralar düşmənin tank və digər zirehli hədəfləri ilə mübarizə aparmaq, uzunmüddətli və səhra tipli müdafiə istehkamlarını dağıtmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Əl qumbaralarının əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

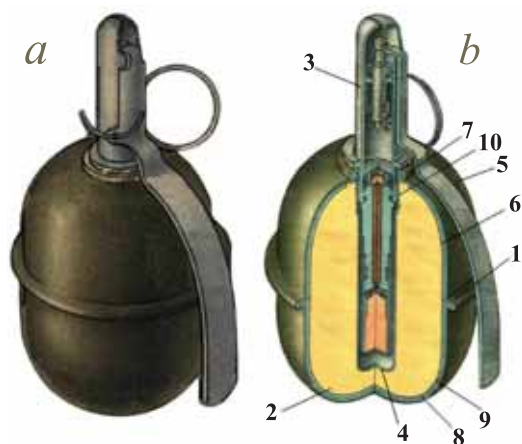
Sn	Döyüş xüsusiyyətləri	РГН (RQN)	РГД-5 (RQD)	РГО (RQO)	Ф-1 (F-1)	РКГ-3 (RKQ-3)
1	Tam hazır vəziyyətdə çəkisi, qr	300	310	520	600	1070
2	Qəlpələrin məhvetmə radiusu, m	24	25	150	200	Kumulyativ
3	Zirehdəlmə imkanı, mm	-	-	-	-	170
4	Orta atılma məsafəsi, m	30-45	30-45	20-40	20-40	15-20
5	Partladıcının növü	zərbə-məsafəli	məsafəli	zərbə-məsafəli	məsafəli	zərbə
6	Partladıcının ləngidicisinin yanma müddəti, san.	ani və ya 3,3-4,3	3,2-4,2	ani və ya 3,3-4,3	3,2-4,2	ani

Qəlpəli əl qumbaraları

РГД-5 (RQD-5) tipli əl qumbarası məsafəli iş prinsipli qumbara olaraq, düşmənin canlı qüvvəsinə hücumda və müdafiədə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qumbaranı döyüş texnikasından və piyada hərəkət etdikdə müxtəlif vəziyyətlərdən atmaq mümkündür.

РГД-5 (RQD-5) tipli qəlpəli əl qumbarası partladıcı üçün boru ilə gövdə, dağıdıcı atım və partladıcıdan (zapaldan) ibarətdir.

РГД-5 (RQD-5) tipli qəlpəli əl qumbarası:

- a. ümumi görünüşü;*
- b. qumbaranın eninə kəsiyi;*
- 1. gövdə; 2. dağıdıcı atım;*
- 3. partladıcı; 4. partladıcı üçün boru;*
- 5. qalpaq; 6. qalpağın içliyi;*
- 7. manjet; 8. altlıq;*
- 9. altlığın içliyi; 10. yiv*

Dağıdıcı atım qumbaranın gövdəsini qəlpələrə parçalamaq, **УЗРГМ* (UZRQM)** tipli partladıcı isə dağıdıcı atımı partlatmaq üçün nəzərdə tutulub. Partladıcı **zərbə mexanizmi** və **partladıcı** hissələrdən ibarətdir. **Zərbə mexanizmi** partladıcının kapsulalışıdırıcısını alışıdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

РГО (RQO) və РГН (RQN) tipli qəlpəli əl qumbaraları partladıcısız qumbara və **УДЗ** (UDZ)** tipli partladıcıdan ibarətdir.

РГН (RQN) tipli əl qumbarası düşmənin canlı qüvvəsinə hücumda və müdafiədə, **РГО (RQO) tipli əl qumbarası** düşmənin canlı qüvvəsinə, əsasən, müdafiə döyüşündə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

УДЗ (UDZ) tipli partladıcı qumbara hədəfə dəymə zamanı partlayıcı birləşməni partlatmaq üçün nəzərdə tutulub. Zərbə mexanizmi işləmədiyi halda, partladıcı 3,2–4,2 saniyə müddətindən sonra məsafəli qurğudan partlayır.

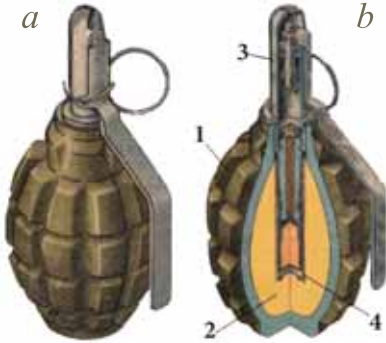

РГО (RQO) və РГН (RQN) tipli qəlpəli əl qumbaraları

*УЗРГМ (UZRQM) – əl qumbarasının təkmilləşdirilmiş, vahid şəkllə salınmış fitili

**УДЗ (UDZ) – məsafəli zərbə fitili

Φ-1 (F-1) tipli qəlpəli əl qumbarası düşmənin canlı qüvvəsinə, əsasən, müdafiə döyüşündə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Müxtəlif vəziyyətlərdən və yalnız sığınacaqdan və döyüş texnikalarından atmaq mümkündür.

Φ-1 (F-1) tipli qəlpəli əl qumbarası

a) ümumi görünüşü; b) eninə kəsiyi:

1) gövdə;

2) dağıdıcı atım;

3) Y3PQM (UZPQM) tipli partladıcı;

4) karton giliz

Φ-1 (F-1) tipli qəlpəli əl qumbarası gövdə, dağıdıcı atım və Y3PQM (UZPQM) tipli partladıcıdan ibarətdir.

Qumbaranın **gövdəsi** dağıdıcı atımı, partladıcını yerləşdirmək və qumbara partladıqda qəlpələrin əmələ gəlməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulub. Qumbaranın çuqundan tökülmüş gövdəsinin üzərində olan eninə və uzununa yarıqlar partlayış zamanı onun qəlpələrə parçalanmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qumbaranın istifadə olunma qaydası:

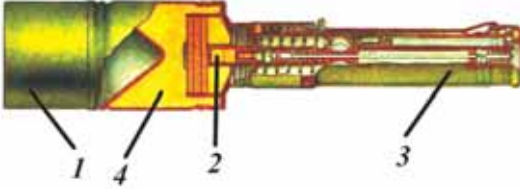
a) plastmas tıxacın açılması; b) və c) partladıcının bağlanması; d) qumbaranın əldə tutulma qaydası; e) qoruyucu milin uclarının düzəldilməsi; f) qoruyucu milin çıxarılması

MARAQLIDIR

Qumbara partlayarkən 730 m/san. sürətlə uçan 290–515 ədəd məhvəddici qəlpə əmələ gəlir. Qəlpələrin orta çəkisi 0,25 q-dır. Beləliklə, qumbaranın gövdəsinin 38%-i qəlpələrin əmələ gəlməsinə sərf olunur, qalan hissəsi isə metal toza çevrilir.

Kumulyativ əl qumbaraları

Kumulyativ əl qumbaraları hədəfə 30° bucaq altında deydikdə 170–220 mm qalınlığında zirehi dəlir.

PKF-3E (RKQ-3E) tipli tank əleyhinə kumulyativ əl qumbarasının ümumi görünüşü:

- 1) gövdə; 2) partladıcı; 3) dəstək;
4) dağıdıcı atım

Qumbaraları müxtəlif vəziyyətlərdən və yalnız sığınacaqdan atmaq mümkündür.

Qumbaranı atmaq üçün sağ əl ilə onu dəstəyindən elə götürmək lazımdır ki, atılan qapaq əlin barmaqları ilə dəstəyə kip sıxılsın. Qumbaranı bu vəziyyətdə saxlayaraq qoruyucu milin uclarını düzəltməli, sol əlin şəhadət barmağı ilə halqanı dartıb dəstəkdən ayırmalı və qumbaranı hədəfə atıb dərhal sığınacaqda gizlənmək lazımdır.

1. Sizcə, əl qumbaralarını hücum və müdafiə əl qumbaralarına bölməyə ehtiyac varmı?
2. Ф-1 (F-1) və РГО (RQO) tipli əl qumbaralarını nə üçün səngərdən (zirehli texnikadan) atmaq lazımdır?
3. Sizcə, РГО (RQO) və РГН (RQN) tipli əl qumbaralarının hədəfə dəymə anında partlamasına nə ehtiyac var?
4. Şərti əl qumbarasının atılmasını praktiki yerinə yetirin.

25. MÜHƏNDİS MANEƏLƏRİ

Mühəndis maneələri sistemi və mühəndis sursatları bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur. Mühəndis maneələri dedikdə mina-partlayıcı, partlamayan və qarışıq maneələrin düzülməsi başa düşülür.

Maneə nədir? Maneəni aradan qaldırmaq üçün nə etmək lazımdır?

Mühəndis maneələrinin əsasını mina-partlayan maneələr təşkil edir. Bu maneələr düşmənin texnikalarına, canlı qüvvəsinə itki verməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Partlamayan maneələr yerli materiallardan istifadə edilməklə hazırlanır, həmçinin xəndəklər, eskarp* və başqa maneələrin qazılması ilə qurulur.

* ESKARP

fransız sözü “escarpe”dən götürülüb, “yamac”, “eniş”, “maili” səth deməkdir.

Qarışıq maneələr özündə müxtəlif minalı-partlayan, partlamayan maneələri birləşdirir.

Təyinatına görə minalı-partlayan və partlamayan mühəndis maneələri tank əleyhinə, piyada əleyhinə və qarışıq olur.

Tank əleyhinə maneələrə tank əleyhinə mina sahəsi, mina qrupu, ayrıca tank əleyhinə mina və fuqaslar, tank əleyhinə xəndəklər, eskarplar*, kontur eskarplar, kripilər, qalaqlar, barrikadalar, divarlar, xəndəklər, dağılmış yol hissələri, körpülər, yol keçidləri və minalanmış sahələr aiddir.

Piyada əleyhinə maneələrə piyada əleyhinə mina sahəsi, mina qrupları və s. aiddir.

Tank əleyhinə minalar

Tank əleyhinə minalar ərazini düşmənin tanklarına və digər yerüstü texnikalarına qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tank əleyhinə minalar tırtıl əleyhinə, dib əleyhinə və bort əleyhinə minalara bölünür.

Tırtıl əleyhinə minalar		Dib əleyhinə minalar		Bort əleyhinə minalar	
					
TM-62	TM-57	TMK-2	TM-72	TM-73	TM-83

Tank əleyhinə TM-57 minaları tank tırtılının (avtomobil təkərinin) partladıcının lövhəciyi üzərinə çıxması nəticəsində partlayır. 150–550 kq ağırlıq minanın işə düşməsi üçün yetərlidir.

Tank əleyhinə TM-62 minaları partladıcının lövhəciyi üzərinə çıxması nəticəsində partlayır. 200-500 kq ağırlıq minanın işə düşməsi üçün yetərlidir.

Tank əleyhinə TMK-2 minaların üzərindən tankın (avtomobilin) gövdəsi keçdikdə partladıcının borucuğu əyilir və nəticədə mina partlayaraq tankın dibi deşilir (avtomobili havaya uçurur), heyət məhv olur.

Tank əleyhinə TM-72 minalarının üzərindən keçdikdə tank, zirehli transportyor, yaxud avtomobil mühərriki mexanizmlərinin yaratdığı maqnit sahəsinin təsiri nəticəsində minaya yerləşdirilmiş kontaktsiz reaksiyaverici qurğu partladıcını işə salır.

Tank əleyhinə TM-73 minası ərazini düşmənin tank və digər hərəkət edən yer-üstü texnikalarına qarşı minalamaq üçün təyin edilmişdir. Hədəfin qırılma naqilinə təsiri nəticəsində partladıcı işə düşür. Atəş baş verir, qumbara hədəfə dəyən zaman kumulyativ atım partlayır.

Tank burtu əleyhinə TM-83 minası tank yaxınlaşdıqda seysmik qəbuledicisi torpağın titrəyişini qəbul edir və seysmik siqnalı elektrik siqnalına çevirir. Tank minanın tuşlandığı xətti keçdikdə əsas atımı partlayır.

Piyada əleyhinə minalar

Piyada əleyhinə minalar düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı ərazini minalamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onlar iki yerə bölünür: **fuqas tipli** və **qəlpəli minalar**.

Fuqas tipli minalara ПМД-6 (PMD-6), ПМН (PMN), ПМН-2 (PMN-2), ПФМ (PFM) aiddir.

ПМД-6 (PMD-6)	ПМН (PMN)	ПМН-2 (PMN-2)	ПФМ (PFM)
			

Minaların qurulması ilə onların quruluşunu, iş prinsipini, qurulma qaydalarını bilən şəxslər məşğul olur. Minaları qablaşdırma vasitələri olmadan saxlamaq və daşımaq, qoruyucunu çıxardıqdan sonra minanın üzərinə basmaq, döyüş vəziyyətinə keçirilmiş minaları qurulma yerlərindən çıxarmaq və başqa yerə aparmaq qadağandır.

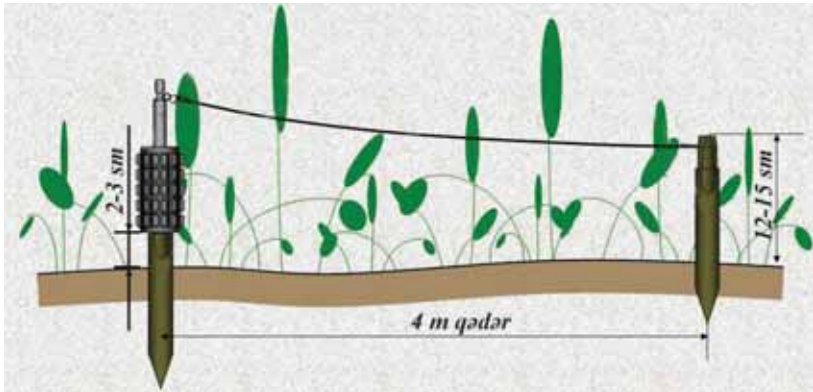
ПМН-2 (PMN-2) minası yayda torpağın altında və ya onun üzərində, qışda isə qarın altında, torpağın üzərində və ya qarın içərisində qurulur.

ПМН-2 (PMN-2) minası 0,7 m-dək dərinliyi olan, axın sürəti 0,2 m/san.-dən çox olmayan dayaz su keçidlərində də qurula bilər. Axın sürəti 0,2 m/san.-dən çox olduqda mina axının təsiri ilə qurulduğu yerdən çıxaraq axa bilər.

Qəlpəli minalar iki yerə bölünür:

Dairəvi təsir sahəsi	İstiqamətlənmiş	
ПМЗ-2М (POMZ-2M)	МОН (МОН)-90	МОН (МОН)-50
		
ОЗМ (ОЗМ)-72	МОН (МОН)-100	МОН (МОН)-200
		

Piyada əleyhinə ПМЗ-2М (POMZ-2M) minasının gövdəsi çuqundan olub, xarici səthində qəlpələrin bərabər parçalanmasını təmin etmək üçün kəsiklər vardır. Çəkmə məftilin dartılması nəticəsində partlayır, qəlpələr düşmənin canlı qüvvəsinə zərər vurur.

Minanın qurulma sxemi

ПOM3-2 (POMZ-2) və ПOM3-2M (POMZ-2M) minalarının bitki örtüyü olan ərazidə qurulması tövsiyə olunur, bu onların yaxşı maskalanmasını təmin edir. Minalar qurularkən meşədə və hündür otlu ərazidə onların çəkmə məftillərinin üzərinə budaqların və ya qar topalarının düşməsi, yaxud hündür otun məftilin üzərinə yatması nəticəsində partlama ehtimalını nəzərə almaq lazımdır. Buna görə də minanın qurulması üçün elə yer seçmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən səbəblərdən minanın partlaması baş verməsin.

Minalar qurularkən meşədə və kolluq ərazidə çəkmə məftilləri kiçik ağaclara və kollara bağlamaq tövsiyə olunmur, çünki onlar küləyin təsiri ilə yellənir, bu da minanın partlamasına səbəb ola bilər.

Piyada əleyhinə O3M-72 (OZM-72) minası düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı ərazinin minalanması üçün təyin olunmuşdur.

MOH-50 (MON-50), MOH-90 (MON-90), MOH-100 (MON-100), MOH-200 (MON-200), minaları körpülərə və su keçidlərinə yaxınlaşma yollarının, desantın çıxarılan yerlərin yaşayış məntəqələrindəki küçələrin, dağlarda və meşələrdəki yolların və s. minalanması üçün tətbiq edilməsi tövsiyə olunur.

Partlamayan maneələr

Partlamayan maneələr yerli materiallardan sənayedə hazırlanır. Onlar torpaqdan, ağacdən, metaldan, daşdan, betondan və s. materiallardan ola bilər.

Təyinatına görə partlamayan maneələr **tank əleyhinə, nəqliyyat əleyhinə, piyada əleyhinə, desant əleyhinə** maneələrə bölünür. qarışıq partlamayan maneələr tank əleyhinə, piyada əleyhinə və desant əleyhinə maneələrin birgə istifadəsidir.

Partlamayan maneələr stasionar: xəndək, eskarp, kontreskarp, qalaq, tank əleyhinə dirəklər, barrikada, qar bəndi, payalara bərkidilən məftil hasar şəklində və daşınan: kirpi, məftil spiral və s. şəkildə ola bilər.

Tank əleyhinə və nəqliyyat əleyhinə partlamayan maneələrə xəndəklər, eskarplar, kontreskarplar, çalalar, qalaqlar, tank əleyhinə dirəklər, metal kirpilər, barrikadalar, sədlər və s. aiddir.

Eskarplar yüksəkliklərin düşməyə tərəf baxan, 15–45° mailliyə malik yamaclarında, həmçinin çayların və yarıqların eyni mailliyə malik və öz qoşunlarımızın mövqelərinə yaxın sahillərində hazırlanır. 25°-dək mailliyə olan ərazilərdə eskarplar bir-iki buldozerlə və bir ekskavatorla hazırlanır. Bu zaman ekskavatorun dayanaraq qruntu qazması üçün buldozerlər üfüqi meydançanı hazırlayır. Meşə sahələrində qalaqlar meşələrin kənarlarında, talalarda, meşə çıxırlarında və yollarında hazırlanır.

1 – eskarp; 2 – kontreskarp

Tank əleyhinə dirəklər 25–30 sm diametrli ağaclardan, dəmir-betondan və ya metal tirlərdən, şalbanlardan və böyük daşlardan hazırlanır.

Tank əleyhinə dirəklər tank əleyhinə torpaq maneələri (eskar, kontreskar, tank əleyhinə xəndək) və təbii əngəllərlə əlaqələndirilməklə hazırlana bilər. Tankların hərəkət sürətinin məhdud olduğu ərazilərdə tank əleyhinə dirəklər müstəqil maneə kimi qurula bilər.

Tank əleyhinə maneələr

Tikanlı məftillə hörülmüş tank əleyhinə dirəklər eyni zamanda piyada əleyhinə maneə funksiyasını yerinə yetirir.

Metal (dəmir-beton) kirpiklər yollarda, yaşayış məntəqələrində, həmçinin maneələrə keçidlərin tez bir zamanda bağlanması üçün tətbiq olunur. Kirpiklərin daha da möhkəm olması üçün onlar öz aralarında bir-birlərinə tirlərlə və ya şalbanlarla bərkidilə bilər. Dar dərələrdən (ensiz yerlərdən) keçən yollarda, yaşayış məntəqələrinin küçələrində yerli materiallardan istifadə edərək barrikadalar hazırlanır.

Piyada əleyhinə partlamayan maneələrə az nəzərə çarpan məftil maneə M3П (M3P), məftil spirallar, tikanlı və hamar məftillərdən tez hazırlanan zəncirvari hör-gülər, payacıqlarda məftil torlar, hasarlar, kirpiklər və çəpərlər aiddir.

Az nəzərə çarpan məftil maneələr sənaye üsulu ilə qalınlığı 0,5–0,9 mm olan hamar məftildən hazırlanmış paket şəklində hərbi hissələrə göndərilir. Bir paketdən hündürlüyü 1,2 m, eni və uzunluğu 10 m olan maneə hazırlanır.

Az nəzərə çarpan məftil maneələr həm də tank əleyhinə effektiv maneələr hesab olunur, yamaclarda qurulduqda onların effektivliyi daha yüksək olur.

Tikanlı məftilin əraziyə səpələnməsi vaxtın olmaması və ya başqa maneələrin hazırlanmasına şərait olmadıqda tətbiq olunur. Səpələnmiş tikanlı məftilin hündür otlarda, kollarlarda, bataqlıq ərazilərdə, meşədə, kütüklər arasında, eləcə də dağlıq ərazilərdə tətbiq olunması daha məqsədəuyğundur.

Məftil çəpərlər bir cərgə payacıqlarda 5 qat tikanlı məftil hörülməklə hazırlanır.

Tikanlı məftillə daşınan çəpərlər və kirpiklər ağac karkaslarda hazırlanır və tikanlı məftillə hörülür, yollarda, səngərdə, maneələrdə keçidlərin bağlanmasında istifadə olunur.

Su maneələri

Su maneələri ərazinin su ilə basılması və ya bataqlıqlaşdırılması ilə yaradılır. Onlar qoşunların manevr etməsini və su əngəllərindən keçmələrini çətinləşdirir.

Kombine edilmiş maneələr, əsasən, mina-partlayış, partlamayan, su maneələrindən ibarətdir. Kombine edilmiş maneələr ön xəttin qarşısında düşmənin tank və piyadalarının hücum istiqamətində, hücumun qarşısının alınması üçün əlverişli şərait yaratmaq və ona maksimum itki vermək məqsədilə yaradılır. Öz tərkibinə və təyinatına görə kombine edilmiş maneələr tank əleyhinə, piyada əleyhinə və qarışıq ola bilər.

1. Mühəndis maneəsi dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Vətən müharibəsində piyadalara qarşı hansı maneələrdən istifadə edilmişdir?
3. Kombine edilmiş maneə dedikdə nə başa düşürsünüz?
4. Mətnə adı çəkilən partlayan və partlamayan mühəndis sursatları olmadıqda manqanın mövqeyinin mühəndis təminatını necə təşkil edərsiniz?

26. ZİREHLİ TEXNİKALAR

Ordumuzun geniş istifadəsində olan zirehli texnikalar dedikdə tanklar, piyada döyüş maşınları və zirehli transportyorlar nəzərdə tutulur. Bu texnikalar həm döyüş qabiliyyətinə, həm də yüksək qorunma xüsusiyyətinə malikdir.

Tankların və digər zirehli döyüş texnikalarının qorunma səviyyəsi dedikdə nə başa düşürsünüz?

Döyüş maşınları üzərində silahı olan tırtıllı və ya təkərli zirehli texnikalardır. Onlar döyüşür, döyüş əməliyyatlarının idarə olunmasını və atəş dəstəyini təmin edir. Əvvəllər döyüş maşınlarına zirehli qatarlar da aid edilirdi.

Tanklar

T-90 3-cü nəsil müharibə tankıdır. Bu tankların seriyalı istehsalına 1992-ci ildən başlanıb. T-72 tankının əsasında yaradılan T-90 qoruma səviyyəsi, avadanlıqları ilə sələfindən fərqlənir. Tank **teplovizor***, gücləndirilmiş zirehə, aktiv müdafiə sistemə malikdir.

Silahları: 125 mm-lik yivsiz top; 7.62 və 12.7 mm-lik pulemyotlarla təchiz edilib.

Çəkisi 46.5–50 ton; heyəti 3 nəfər; sürəti şose yolda 65 km/saat, torpaq yolda 50 km/saat; gediş ehtiyatı 375–650 km; zirehin qalınlığı 830 mm-dir.

Tankların alçaq profilə malik olmasına nədən bu qədər üstünlük verilir?

* TEPLOVİZOR

tədqiq olunan səthin temperaturunu müşahidə etmək üçün cihazdır.

T-72 tankları 1973-cü ildə silahlanmaya qəbul edilib. 2-ci nəsiləndən olan ən çoxsaylı döyüş tankıdır. Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin və keçmiş “Varşava Bloku”na daxil olan ölkələrin ordularında bu gün də istifadə olunur. SSRİ, Polşa, Çexoslovakiya, Yuqoslaviya, İraq və Hindistanda istehsal olunurdu.

Silahları: 125 mm-lik yivsiz top; 7.62 mm-lik və 12.7 mm-lik iri çaplı pulemyotla təchiz edilib. Topun atəş məsafəsi 9.4 km, mərmisi sayı 39 ədəd, pulemyotun isə 2000 ədəd patronu, iri çaplı pulemyotun isə qatarı 150 patrondan ibarətdir.

Çəkisi 41 ton; heyəti 3 nəfər; sürəti şose yolda 75 km/saat; torpaq yolda 50 km/saat; gediş ehtiyatı 298–410 km; zirehin qalınlığı 600 mm-dir.

Bu tankların T90K, T72K kimi modelləri mövcuddur. Adının sonundakı “K” komandir tankı deməkdir. Bu modellərin digərlərindən fərqi necə təsəvvür edirsiniz?

Piyadanın döyüş maşınları

БМП-3 (BMP-3) tipli Piyadanın döyüş maşını şəxsi heyətin ön xəttə daşınması, onun mobilliyinin və atəş gücünün yüksəldilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Döyüş maşını, şəxsi heyəti qəlpələrdən və atıcı silahların güllələrindən qoruyur. Maşının ön hissəsinin zirehi isə şəxsi heyəti 30 mm-lik mərmilərdən qorumağa qadirdir. Təmir-təxliyə maşını, dəniz piyadasının döyüş maşını və desantın döyüş maşını kimi növləri mövcuddur. Silahlı Qüvvələrimiz də daxil olmaqla dünyanın 20-yə yaxın ölkəsinin ordusunun arsenalına qəbul edilib.

Silahları: 100 mm-lik reaktiv top qurğusu, 1 ədəd 30 mm-lik avtomatik top; 3 ədəd 7.62 mm-lik pulemyotu; tank əleyhinə idarə olunan raket (TƏİR). Topun atəş məsafəsi 4 km, mərmisi sayı 40 ədəd, pulemyotun atəş məsafəsi 1.5 km, mərmisi sayı 6000 ədəd; TƏİR isə zireh qalınlığı 600–800 mm olan hədəfi 6 km məsafədə məhv edir. Raket sayı 8 ədəddir.

Çəkisi 18,7 ton; heyəti 3/7/2 nəfər 7 piyada (əlavə 2 oturacaq); sürəti şose yolda 70 km/saat, torpaq yolda 45-50 km/saat, suda 10 km/saat; gediş ehtiyatı 600 km-dir.

Piyadanın döyüş maşınının bütün markalarının təyinatı eynidir. Təmir-təxliyə maşını, odsaçanların döyüş maşını, desantın döyüş maşını kimi növləri mövcuddur. Zirehinin qalınlığı gövdədə və qüllədə 5–19 mm, ön hissəsində isə 23 mm-dir. Bu döyüş maşını Belarus Respublikasında «Рyбex», Hindistanda isə “Sarath” adı ilə istehsal olunur. Silahlı Qüvvələrimiz də daxil olmaqla dünyanın 50-yə yaxın ölkəsinin ordusunun arsenalına qəbul edilib.

Silahları: 30 mm-lik avtomatik top 1 ədəd; 7,62 mm-lik pulemyotu; tank əleyhinə idarə olunan raket (TƏİR). Topun atəş məsafəsi 500 m, mərmii sayı 500 ədəd, pulemyotun isə 2000 ədəd patrondan ibarətdir.

Çəkisi 14 ton; heyəti 3/7 nəfər; sürəti şose yolda 65 km/saat; torpaq yolda 40-45 km/saat, suda 7 km/saat; gediş ehtiyatı 550-600 km-dir.

Zirehli transportyor

Transportyor şəxsi heyətin mobilliyini, manevr imkanını, atəş gücünü artırmaq, onları qəlpə və atıcı silahların güllələrindən qorumaq üçün nəzərdə tutulub.

“Marauder” zirehli transportyorunun heyəti 2 nəfərdən ibarətdir. “Marauder” 8 nəfərlik tam döyüş təchizatlı xüsusi təyinatlıni daşıya bilir. Onun zirehli daşıyıcıları 12.7 mm pulemyotla təchiz edilir.

Atəş məsafəsi 1.8 km, maksimal atəş məsafəsi 6.7 km, çəkisi 15 ton, heyəti 2+8 nəfər, uzunluğu 5.51 m, eni 2.30 m,

hündürlüyü 2.50 m, maksimal sürəti 120 km/saat, gediş ehtiyatı 700 km, mühərriki 6 slindirli turbo-dizeldir.

Korpusun altında istənilən nöqtədə 8 kq tratil partlayışına dözümlüdür, istənilən təkərin altında isə 14 kq tratil partlayışına dözümlüdür.

“Matador” (kod adı Bəbir) Azərbaycan və Cənubi Afrika Respublikasının şirkətləri müştərək istehsal etdiyi zirehli transportyordur.

Çəkisi 17 ton, heyəti 2+12 nəfər, maksimal sürəti 120 km/saat, uzunluğu 7.27 m, eni 2.48 m, hündürlüyü 2.78 m, gediş ehtiyatı 700 km, mühərriki 6 slindirli turbo-dizel, at gücü (a.g.) 300,

sürətlər qutusu 12 pilləli avtomat-tiptronikdir.

“Matador” zirehli daşıyıcıları 14.5 mm pulemyotla təchiz edilir. Atış tezliyi (atış/dəqiqədə) 600, atəş məsafəsi 2 km, maksimal atəş məsafəsi 8 km-dir.

BTP-80A (BTR-80A) – təkərli, üzən döyüş maşınıdır, motoatıcı bölmələrin daşınması və döyüşdə atəş dəstəyi üçün nəzərdə tutulub.

30 mm-lik avtomatik top və 7,62 mm-lik PKT pulemyotu ilə təchiz edilib. Topun döyüş dəsti 300 ədəd mərmə, pulemyotun isə 2000 ədəd patrondan ibarətdir. Sələfi BTP-80 (BTR-80)-nin atəş gücünü 2 dəfə üstələyir.

Çəkisi 14,4 ton; heyəti 3/7 nəfər; sürəti 90 km/saat; suda 10 km/saat; gediş ehtiyatı 600 km; suda 12 km/saatdır.

1. Ordumuzun silahlanmasında olan tankların alçaq bir profilə malik olmasının nə kimi üstünlükləri var?
2. Adı çəkilən döyüş texnikalarının su maneələrini keçməsinə necə təsəvvür edirsiniz?
3. БМП (BMP) və tanklar arasında oxşar və fərqli cəhətləri sadalayın.
4. БМП (BMP) və БТР (BTR)-lərin oxşar və fərqli cəhətlərini sadalayın.
5. Tankın topunun lüləsinin genişlənmiş hissəsinin nəyə lazım olduğunu araşdırın.

IV. HƏRBİ TOPOQRAFIYA

- 27. Hərbi topoqrafiya
- 28. Xəritəsiz səmtlənmə
- 29. Azimutla hərəkət

27. HƏRBİ TOPOQRAFİYA

Topoqrafiya geodeziya elminin bir hissəsi olub (yunan dilindəki "topo" – ərazi, "qrafo" – təsvir etmək sözlərindən götürülmüşdür), ərazinin təsviri deməkdir. Hərbi termin kimi "ərazi" döyüşün aparılması və ya döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi planlaşdırılan sahə nəzərdə tutulur. Döyüşün aparılmasına, təşkilinə, hücum və müdafiədə qoşunların tərtiblənməsinə, döyüş texnikalarının tətbiqinə təsir göstərən amillərin mütləq öyrənilməsi vacib şərtlərdir. Hərbi topoqrafiya bölməsində qeyd olunan məsələlər izah olunur.

Ərazinin hansı əsas xüsusiyyətləri var?

Çoxsaylı müharibələrin təcrübəsi belə deməyə əsas verir ki, ərazinin dərinədən öyrənilməsi, gecə və gündüz istənilən hava şəraitində hərəkətmə və səmtlənmə bacarığı, xəritələrdən bacarıqla istifadə edilmə döyüşdə uğur qazanmaq üçün başlıca şərtlərdən biridir.

Ərazi döyüş əməliyyatlarının təşkilinə və aparılmasına, silah və döyüş texnikasının tətbiqi imkanlarına görə bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlərə onun **ərazi xüsusiyyətləri** deyilir.

Ərazinin keçilmə imkanı qoşunların, əsasən, döyüş texnikası və nəqliyyat vasitələrinin ərazidə hərəkətinə təsir edən xüsusiyyətdir.

Qoruyucu xüsusiyyətlər adi və kütləvi qırğın silahlarının öldürücü amillərinin təsirini zəiflədən, qoşunların mühafizəsinin təşkilini asanlaşdıran ərazi xüsusiyyət-

ləridir. Bu xüsusiyyətlər relyefin və bitki örtüyünün, eləcə də ərazidə müxtəlif təbii və süni sığınacaqların mövcudluğu ilə müəyyən edilir.

Ərazinin qoruyucu xüsusiyyətlərindən bacarıqla istifadə edilməsi müasir döyüşün təşkilinə qoyulan əsas tələblərdən biridir.

Səmtlənmə şəraiti cəhətlərə, ətrafdakı yerli obyektlərə, həmçinin öz qoşunlarımıza və düşmən qoşunlarına nəzərən dayanma yerinin və lazımı hərəkət istiqamətinin təyin edilməsini asanlaşdıran xüsusiyyətlərdir.

Müşahidə şəraiti düşmənin mövqeyi, onun qüvvə və vasitələri haqqında məlumatların əldə edilməsinə yardım edən xüsusiyyətlərdir. Bu xüsusiyyətlər ərazinin görünmə dərəcəsi və baxış məsafəsi ilə müəyyən edilir, relyefin, bitki örtüyünün, yaşayış məntəqələrinin və görünüşə maneçilik törədən başqa obyektlərin xarakterindən, eləcə də meteoroloji şəraitdən asılıdır.

Ərazidə yağanlar, dərələr, yüksəkliklər, ağac və kol bitkiləri, müxtəlif tikililər nə qədər çox olarsa, müşahidə şəraiti bir o qədər əlverişsiz olar.

Maskalayıcı xüsusiyyətlər şəxsi heyətin və döyüş texnikasının mövqeyini və yerdəyişməsinə düşməndən gizli saxlamağa imkan verən ərazi xüsusiyyətləridir.

Dərələr, yağanlar və qobular qoşunların cəmləşdiyi rayonda daldalanmaq üçün əlverişli şərait yaratmaqla yanaşı, həm də onların gizli hərəkət etməsinə və arxa cəbhə ilə əlaqə saxlamasına imkan yaradır.

Ərazinin maskalayıcı xüsusiyyətləri ilin fəslindən, sutkanın vaxtından və hava şəraitindən asılıdır. Belə ki enliyarpaqlı meşə yay vaxtı həm havadan, həm də yerüstü müşahidədən maskalanmanı təmin edir. Qışda isə bu meşədə döyüş texnikası qar örtüyü fonunda asanlıqla seçilir.

Atəşaçma şəraiti atəş vasitələrinin düşməndən gizli olaraq yerləşdirilməsini, toplardan və atıcı silahlardan mümkün qədər uzaq məsafələrin atəşə tutulmasını təmin edən ərazi xüsusiyyətləridir.

Mühəndis təchizatı şəraiti torpağın tipindən, qrunut sularının səviyyəsindən, tikinti materiallarının mövcudluğundan, həmçinin təbii və süni daldalanacaqların, maneələrin xarakterindən asılıdır. Bir çox hallarda səngərlərin, xəndəklərin qazılması, şəxsi heyət və hərbi texnika üçün sığınacaqların tikilməsi zamanı görüləcək işlərin həcmi, əsasən, torpağın tipi və onun vəziyyəti ilə müəyyən edilir.

1. Ərazinin mühəndis təchizatı şəraitində maneələrin xarakteri dedikdə nə başa düşülür?
2. Dayanma yerinin və lazımı hərəkət istiqamətinin təyini hansı ərazi xüsusiyyətidir?
3. Ərazinin hansı xüsusiyyətləri ilin fəslindən, sutkanın vaxtından və hava şəraitindən asılıdır?

28. XƏRİTƏSİZ SƏMTLƏNMƏ

Səmtlənmə, adətən, xəritələrin istifadəsi ilə daha asan həyata keçirilir. Ərazidə fəaliyyət zamanı xəritəsiz səmtlənmə üsulları geniş istifadə edilir. Kəşfiyyatçılar özləri ilə xəritə götürümlər ki, üzərindəki qeyd edilmiş hər hansı bir məlumat düşmənin əlinə keçə bilər.

Əgər xəritə yoxdursa, necə səmtlənmək olar?

Səmtlənmənin mahiyyəti və üsulları

Bir şəxsi hər hansı istiqamətə yönləndirmək üçün, adətən, sağa, sola, irəliyə, geriye kimi sözlərdən istifadə edilir. Hər sahəsində isə dünyanın hər bir yerində başa düşülən 4 əsas cəhət: şimal, cənub, şərq, qərb (səmtləri) tətbiq edilir. Başlanğıc kimi, əsasən, şimal istiqaməti götürülür. Cəhətlərə uyğun olaraq dayanma nöqtəsinin və digər yer səthi obyektlərinin (oriyentirlərin), hərəkət istiqamətinin, düşmənin mövqeyinin, mühəndis qurğularının və s. vəziyyətini təyin etmək olar. Üfüqün cəhətlərini bilsək, oriyentirlərdən istifadə etməklə səmtlənməni reallaşdırma bilərik.

Üfüqün cəhətləri və oriyentirlərdən istifadə edərək səmtlənmə

* ORİYENTİR

latın sözü olub, mənası hərəkətin istiqamətini müəyyənləşdirmək, hədəfi tapmaq üçün açıq yerdə yaxşı görünən hərəkətsiz şeydir.

Oriyentirlər yerli obyektlərə, relyefin elementlərinə, hədəflərin vəziyyətinə görə seçilir. Oriyentir rənginə, formasına görə döyüşçülər tərəfindən asanlıqla müşahidə edilən olmalıdır. Onlar sahəvi (meşə, göl, bataqlıq), xətti (yollar, çaylar, kanallar, elektrik xətləri və s.), nöqtəli (qüllələr, dirəklər, zirvələr və s.) olmaqla döyüş zamanı çox dəyərli obyektlər sayılır.

Kompasa görə üfünün cəhətlərinin təyini

Cəhətlərin təyində ən çox tətbiq edilən cihaz kompasdır. İstənilən vaxt və hava şəraitindən asılı olmayaraq, kompasla görə cəhətlərin təyin olunması mümkündür.

Kompas iynə üzərində yerləşdirilmiş maqnit polad əqrəbdir, qalan hissələr qutu və şkaladan ibarətdir. Kompasın iynəsi mərkəzdə yerləşdirilmişdir. Şkalanın üzərində üfünün cəhətləri və saat əqrəbi istiqamətində 0° – 360° -dək bölgülər vardır.

Müasir cib telefonlarında cəhətlərin təyini üçün xüsusi (çox sadə) proqram mövcuddur.

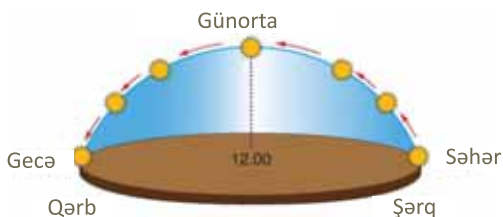

DC45-4 kompası

Səmtlənəndə əsrlər boyu göy cisimlərindən geniş istifadə edilmişdir.

Günəşə görə üfünün cəhətlərinin təyin edilməsi

Günəşə görə cəhətlərin təyin olunması üçün günəşin çıxıb-batmasını müşahidə etmək lazımdır. Günorta günəş göy qübbəsinin cənub hissəsində olur, şərqdə çıxır, qərbdə batır. Əslində, günəş çıxmır və batmır. Bu, günəşin bizə görünən hərəkətidir.

Qeyd. Yalnız payız və yazda gecə-gündüz bərabər olan günlər günəş şərqdən çıxır, qərbdə batır.

Çubuğun kölgəsindən istifadə edərək üfünün cəhətlərinin təyini

Uzunluğu 1 m olan çubuq yerə basdırılır. Çubuğun kölgəsinin ucu işarələnir. 10-15 dəq. gözlədikdən sonra yaranan ikinci kölgə nöqtəsinin ucu da işarələnir. Yaranmış iki işarə başqa çubuqla birləşdirilir. Biz çubuğa baxdığımız istiqamətin sağ tərəfi qərb, sol tərəfi isə şərq istiqamətini göstərəcək. Çünki kölgənin zolağı iki fərqli dövrdə Günəşin əks istiqamətini göstərir.

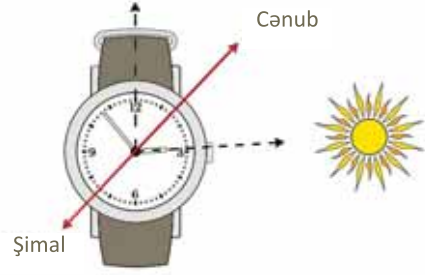

Günəş və saata görə üfün cəhətlərinin təyin edilməsi

Günəş tərəfindən üfün cəhətlərini daha dəqiq müəyyən etmək üçün qol saatından istifadə olunur.

Saat göstərən əqrəbi üfqi vəziyyətdə günəşə istiqamətləndirmək lazımdır.

Saat əqrəbi ilə saatin üzündəki 12 rəqəminin istiqaməti arasındakı bucağın tən bölməsi cənub istiqamətini göstərir.

Qütb ulduzuna görə üfün cəhətlərinin təyin edilməsi

Gecə qaranlıq səmada qütb ulduzu peyda olsa, ön tərəf şimal istiqamətini göstərəcək.

Cənub yarımkürəsindən Qütb ulduzu peyda olurmu? Əgər olursa, niyə görünür?

Yer səthindəki əlamətlərə görə üfün cəhətlərinin təyini

- ağacların, kütüklərin, daşların şimal hissələri mamırla örtülü olur (nəmişlik çoxdur);
- ağacın gövdəsinin səthi (qabığı) şimaldan kobud, cənubdan isə hamar olur;
- şimal yamaclarda ot bitkisi daha sıx olur;
- qarışqa yuvalarının şimalı dik, cənubu isə hamar olur (müxtəlif fəsillərdə, məsələn, qışda bu əlaməti görmək çətinləşir);
- yazda cənub yamaclarda qar daha tez əriyir;
- dumanlı havada ağacların, yer səthindəki müəyyən əşyaların (daşların) şimal hissəsi yaş, cənub hissəsi isə quru olur. Bu əlamət qayalıqlarda da müşahidə olunur: torpaq örtüyü şimalda nəm, cənubda isə quru olur.

Oriyentirə qədər olan məsafənin təyin edilməsi üsulları

Məsafələrin təyində tətbiq edilən sadə üsullar aşağıdakılardır:

Göz üsulu ilə məsafələrin təyini. Bu, asan və sürətli üsuldur. Vizual yaddaşın möhkəmlənməsi üçün ərazidə standart ölçüləri (50, 100, 200, 500 metr) olan obyektlərə görə məsafəni müəyyən etməkdir.

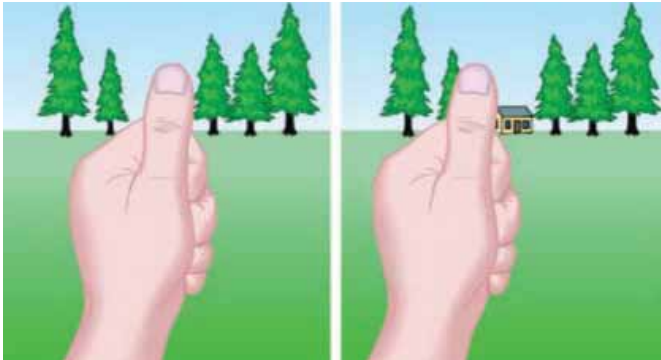
Cisimlərin görünməsi (fərqlilik) ilə məsafələrin müəyyənləşdirilməsi. Adi gözlə belə hədəflərə (obyektlərə) olan məsafəni görünmə dərəcəsinə görə müəyyənləşdirə bilərsiniz. Normal görmə qabiliyyəti olan bir insan aşağıdakı maksimum məsafələrdən bəzi əşyaları görə və fərqləndirə bilər.

Obyektler və xüsusiyyətlər	Məsafələr
binanın giriş qapısı	5 km
evin damındakı tüstü bacası	3 km
ağac gövdələri, rabitə xətləri dirəkləri	1.0 km
insanın ayaq və qollarının hərəkəti	700 m
ağac yarpaqları	200 m

Paralaks üsulu

Paralaks müşahidəçinin baxışına əsasən obyektin görünüşünün dəyişməsidir. Bu xüsusiyyətdən istifadə edərək məsafəni ölçə bilərik.

Uzaq məsafədəki bir evin bizdən hansı məsafədə olmasını hesablamaq üçün baş barmağımızı evə tərəf yönəldir və həmin qolu yerə paralel və barmağımızı perpendikulyar şəkildə uzadıırıq. Sonra bir gözümüzü bağlayırıq və evə işarə edən açıq gözümüzlə baş barmağımızı nişanlayırıq. Sonra gözümüzü bağlayırıq, digər gözümüzü açaraq o gözle baxırıq. Görünüş şəkildə göstərilədiyi kimi sürüşəcəkdir. Baş barmağımızın nə qədər sürüşəcəyini (bu məsafəni təxmin etmək daha asandır) hesablayıb 10 dəfə çoxaldırıq. Alınan ədəd məsafəni bildirəcək.

Tutaq ki, yuxarıdakı nümunədə barmağımız evin solunda 20 m sürüşdü. Deməli, evin məsafəsi $20 \times 10 = 200$ m-dir.

Birinci gözle ikinci göz arasındakı xarici görünüş fərqi

1. Kompasın yaranma tarixi barədə məlumat toplayın.
2. Digər vasitələrdən istifadə edərək üfün cəhətlərinin təyin edilməsi barədə təqdimat hazırlayın.
3. Məsafənin təyin edilməsi üçün paralaks üsulunu müxtəlif oriyentirlərə görə yoxlayın.

Skan et

29. AZİMUTLA HƏRƏKƏT

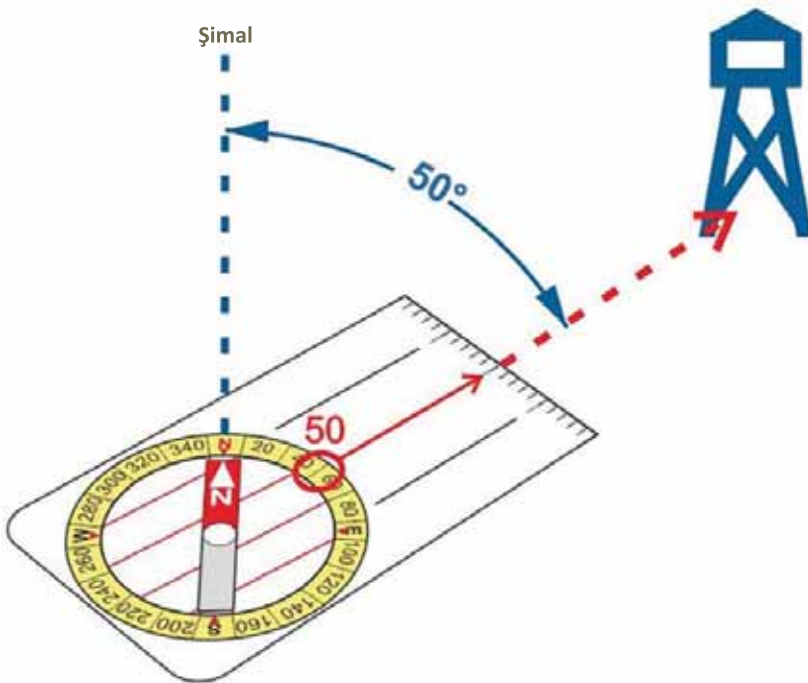
Azimetla hərəkətin mahiyyəti xəritəsiz səmtlənmədən fərqli olaraq kompas vasitəsilə dayanma nöqtəsi, istiqamət üzrə hərəkət daha dəqiq təyin edilir.

Maqnit azimutu nədir?

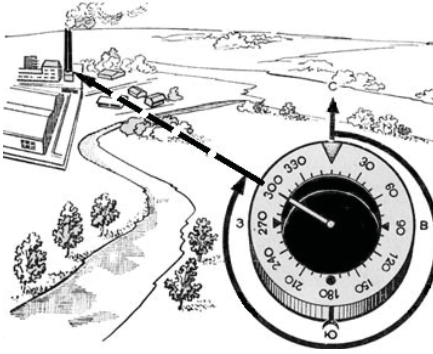
Tanış olmayan ərazidə yollardan kənarda, meşə, çöl, səhra və oriyentirlərin az olduğu digər rayonlarda, həmçinin gecə vaxtı, dumanda və digər məhdudgörmə şəraitində hərəkət istiqaməti kompasın və ya naviqasiya cihazlarının köməyi ilə düzgün saxlanılır. Məsafələr isə addımla və ya spidometrle ölçülür. Bunun üçün əvvəlcədən xəritəyə əsasən hərəkət marşrutu seçilir, yolun hər bir hissəsinin ayrılarda uzunluğu və maqnit azimutu təyin edilir. Zəruri hallarda xəritə olmadıqda azimetla hərəkətə müraciət edirlər. Azimetla hərəkət, əsasən, piyada yürüşdə tətbiq edilir.

Google xəritədən istifadə edərək hər bir şagird özü üçün azimet istiqamətində hərəkət sxemi hazırlaya bilər.

Maqnit azimutu kompas vasitəsilə təyin olunur.

Azimutu təyin etmə vasitələri. Adrianov kompası

Adrianov kompası ilə maqnit azimutunun təyini. Şəkində zavod borusuna olan istiqamətin maqnit azimutu 300°-dir.

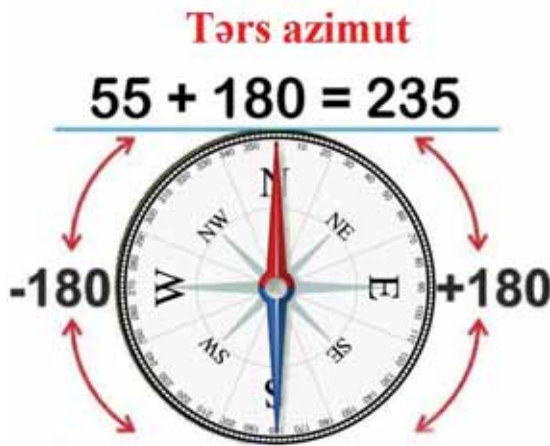
Adrianov kompası ilə maqnit azimutunu təyin etmək üçün üzü yerli obyektə (hədəfə) doğru dayanmaq, kompası əldə üfüqi vəziyyətdə tutmaq, əyləci buraxaraq əqrəbi sərbəst vəziyyətə gətirmək, kompası üfüqi müstəvidə döndərərək limbin sıfır bölgüsünü əqrəbin şimal ucunun qarşısına gətirmək, fırlanan qapağı çevirərək gəz və arpacıqdan yerli obyektə (hədəfə) nişan almaq, arpacığın qarşısındakı hesab göstəricisinə əsasən şkala üzərində uyğun gələn bölgünün qiymətini oxumaq lazımdır.

Bölgünün qiyməti verilmiş istiqamətin maqnit azimutudur.

Dayanma nöqtəsindən yerli obyektə olan istiqamətin azimutu **düz azimut** adlanır. Bəzi hallarda, məsələn, yolu geriye qayıtmaq üçün **tərs azimut** hesablamaq lazım gəlir.

Düz azimut 180°-dən az olduqda tərs azimutu tapmaq üçün onun üzərinə 180° əlavə edilir, çox olduqda isə 180° çıxılır. Verilmiş şəkildə 55°-yə tərs azimut 235°-yə bərabərdir.

Azimet üzrə hərəkətmə qaydası

Azimetlə hərəkət üçün lazım olan məlumatlar (marşrutun dönmə nöqtələri arasındakı istiqamətlərin maqnit azimutları və məsafələr) böyükmiqyaslı topoqrafik xəritədən əldə edilir.

Marşrutun istiqamətləri ərazinin xarakterik formasından, oriyentirlərin sayından və qarşıdakı hərəkət şəraitindən asılıdır. Əsas məsələ tez bir zamanda təyin olunmuş rayona (obyektə) gətirib çıxara bilən marşrutun seçilməsidir. Eyni zamanda çalışmaq lazımdır ki, marşrutda döngələrin sayı az olsun. Marşrutun döngə nöqtələri ərazidə asanlıqla seçilən və yadda qalan oriyentirlərin yanında nəzərdə tutulmalıdır (*qülləvari tikililər, yolayrıcıları, körpülər, geodeziya məntəqələri* və s.).

Oriyentirlər arasındakı məsafələr gündüz vaxtı piyada hərəkət üçün 1-2 km-dən artıq olmamalıdır. Gecə vaxtı hərəkət üçün məsafələr daha qısa, oriyentirlərin sayı daha çox olmalıdır.

Seçilmiş oriyentirlər dairə içinə alınır və düz xətlərlə birləşdirilir.

Oriyentirləri nömrələdikdən sonra onlar düz xətlərlə birləşdirilir. Hər xəttin qarşısında hərəkət üçün ilkin məlumatlar kəsr şəklində yazılır: surətdə – maqnit azimutu, məxrəcdə – məsafə. Əgər azimetlə hərəkət piyada yerinə yetiriləcəksə, onda metrələr cüt addım sayına çevrilərək mötərizədə yazılır. Bundan sonra sxemdə şimal-cənub oxu və hərəkət zamanı istifadə oluna biləcək marşrut boyu və marşrutdan kənar əlavə və köməkçi oriyentirlər göstərilir.

Ərazidə, xüsusilə qapalı sahələrdə düz xətt üzrə hərəkətmə bacarığı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Açıq və yarıqapalı ərazilərdə bu məqsədlə uzaqdan yaxşı görünən oriyentirlərdən (*qülləvari və tək tikililər, relyef formaları* və s.) istifadə olunur. Yarıqapalı ərazidə oriyentirlərin gözdənitmə ehtimalını nəzərə alaraq göstərilmiş, yaxud seçilmiş oriyentirin (yerli obyektin) yanına dəqiq gəlib çatmaq üçün onunla başlanğıc nöqtə arasında yol boyu görünən oriyentir təyin edilir. Ona çatdıqdan sonra gedilən istiqamətdə yeni oriyentir seçilir. Belə oriyentirlərə **aralıq oriyentirlər** deyilir. Hərəkət istiqamətini həmçinin köməkçi oriyentirlər sayılan səma cisimlərinə görə – gündüzlər Günəşə, gecələr Aya və parlaq ulduzlara görə saxlamaq olar. Qapalı ərazidə uzunmüddətli hərəkət zamanı Günəşin və Ayın səmada saatda 15° yerlərini dəyişmələrini nəzərə almaq lazımdır. Hərəkət zamanı yaxşı seçilən yüksək dağ zirvələri də köməkçi oriyentir kimi istifadə oluna bilər.

Başlanğıc nöqtədə kompasla tələb olunan hərəkət istiqaməti müəyyən edilir, sonra bu istiqamətdə yerləşən aralıq oriyentir seçilir və kompasın əqrəbini əyləcə qoyaraq mümkün qədər düz xətt üzrə hərəkətə başlanılır. Aralıq oriyentirə çatdıqda yenidən kompasla hərəkət istiqaməti təyin edilir, növbəti aralıq oriyentir seçilir və ona doğru hərəkət davam etdirilir. Beləliklə, marşrutun birinci döngə nöqtəsinə qədər məsafə bu ardıcılıqla qət edilir. Bu qayda ilə bütün aralıqlarda hərəkətlər təkrarlanır. Aralıq oriyentirlər görünmədikdə hərəkət istiqaməti kompasla saxlanılır. Hərəkət istiqamətini saxlamaq üçün həmçinin xətti oriyentirlərdən və izlərdən istifadə edilir.

Açıq ərazidə hərəkət istiqamətini düz saxlamaq üçün özündən arxada müəyyən intervallarla payalar basdıraraq **qapayıcı xətt üsulundan** istifadə etmək olar. Geridə buraxılmış nişanlara hərdənbir baxaraq hərəkət istiqamətini onlara görə tənzimləyirlər.

Əgər həmin marşrutla geriye qayıtmaq zərurəti yaranarsa, onda bütün sahələr üzrə hərəkət istiqamətinin azimutunu tərs azimutlara çevirmək lazımdır. Geriyə yolu asan tapmaq üçün tək və daha çox diqqəti cəlb edən yerli obyektləri yadda saxlamaq, yaxud yolayrıcılarında, meşə mərzlərinin kəsişmələrində, kollarlarda işarələr qoymaq lazımdır.

Azimutla hərəkətdə diqqəti cəlb edən bəzi xüsusiyyətlər

Marşrut üzrə hərəkət zamanı bəzi ərazi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq marşruta düzəlişlər etmək lazım gəlir:

- insanın bir ayağı ilə atdığı addım digər ayağın addımından kiçik olduğu üçün özündən asılı olmayaraq hərəkət istiqamətindən kənara çıxır;
- bir qayda olaraq, ərazidəki məsafələr xəritədə ölçülmüş məsafələrdən böyük olur. Dərəli-təpəli ərazidə bu fərq xüsusilə böyükdür. Ona görə də relyefə uyğun olaraq məsafələrə düzəlişlər edilməlidir;
- hər bir şəxs öz addımının uzunluğunu bilməlidir. Bunun üçün uzunluğu dəqiq məlum olan bir məsafə irəli və geri addımlanır və addımın orta uzunluğu hesablanır. Addımın orta uzunluğuna bir çox amillər təsir edir: insanın boyu, yamacların mailliyi, küləyin sürəti və istiqaməti, torpaq örtüyü, yağıntılar, geyim, fiziki və mənəvi vəziyyət;
- sıx meşədə, dumanda və digər məhdudgörmə şəraitində kompası əldə tutaraq hərəkət etmək lazımdır;
- kompasla iş zamanı onu metal əşyaların və elektromaqnit sahəsinin təsirinə məruz qoymaq olmaz.

Kompasla işləyərkən zirehli texnikalardan (tanklardan, piyadanın döyüş maşınlarından, zirehli transportyorlardan və s.) 50–60 m, radiostansiyalardan, mobil telefonlardan və s. 10–15 m aralı olmaq tövsiyə olunur. Bu məsafələr ərazinin relyefinə görə dəyişir.

1. Addımını ölç.

Addımın uzunluğunu ölçmə düsturu

$$U = (H/4) + 0,37$$

U – bir addımın uzunluğu metrə

H – insanın boyu metrə

Məsələn, əgər insanın boyu 1,72 m olarsa, onda onun addımının uzunluğu

$$U = (1,72/4) + 0,37 = 0,8 \text{ m}$$

2. Peyk görüntüsündən istifadə edərək aşağıdakı cədvələ əsasən yaşadığınız yer-dən oxuduğunuz məktəb istiqamətində hərəkət sxemini hazırlayın.

Hərəkət marşrutu	Maqnit azimutu	Məsafə		Tərs azimut
		metrlə	cüt addımla	
A-B	65°	280	175	245°
B-C	198°	200	125	18°
C-D	75°	160	100	255°

Skan et

3. Səmtlənmə bucaqları necə istifadə edilir?

4. Zirehli texnikaların və radiostansiyaların kompasın işinə təsirinin ərazidən asılı olmasını necə izah edə bilərsiniz?

5. İnsanın bir ayağı ilə atdığı addım digər ayağın addımından kiçik olduğu üçün özündən asılı olmayaraq hərəkət istiqamətindən kənara çıxır. Bunu əməli olaraq məktəbin həyətində öz üzərinizdə sınaqdan keçirin.

V. MÜLKİ MÜDAFİƏ

30. Fövqəladə hallar

31. Təbii fəlakətlər

32. Kütləvi qırğın silahları

33. Fərdi mühafizə vasitələri

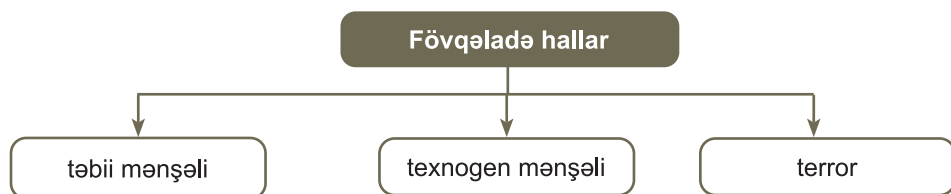
34. Kollektiv mühafizə qurğuları

30. FÖVQƏLADƏ HALLAR

Təcrübə göstərir ki, tam təhlükəsizliyə nail olmaq mümkün deyil. Bu səbəbdən istənilən fəaliyyəti potensial olaraq təhlükə mənbəyi hesab etmək olar.

Fövqəladə halların mənşəyinə görə necə təsnif edərdiniz?

Fövqəladə hal ətraf mühitə və insan səhhətinə ziyan vura, maddi və mənəvi itkilərə səbəb ola bilən təhlükəli hadisədir.

Təbii mənşəli fəlakətlər insan iradəsinə tabe olmayan, təbiət qüvvələrinin hərəkəti nəticəsində qəflətən baş verən, çoxsaylı insan itkisi, böyük maddi zərər və başqa ağır nəticələrə səbəb olan faciəli təbii təzahür və ya proseslərdir.

Təbii mənşəli fəlakətlər:

- zəlzələ,
- torpaq sürüşməsi,
- fırtına,
- sel,
- vulkan püskürməsi,
- tropik qasırğa,
- daşqın,
- qar uçqunu,
- sunami.

Texnogen mənşəli fəvqəladə hallar isə insan fəaliyyəti nəticəsində baş verən hadisələrdir.

Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələr dedikdə, ümumilikdə, insanın sənaye və təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olan qəza və fəlakətlər nəzərdə tutulur. Elm və texnika inkişaf etdikcə ortaya çıxan texnogen mənşəli fəlakət və hadisələrin sayı da artmış olur. Son illərdə sayı bir neçə dəfə artan texnogen mənşəli qəzalar nəticəsində çox sayda insan həyatını itirmiş və xəsarətlər almışdır. Dünyada baş verən texnogen mənşəli fəvqəladə hadisələrin 2/3 hissəsi nəqliyyatda baş verən qəzalara əlaqədardır. Yerdə qalan digər üçdə bir hissəni sənaye və enerji obyektlərində baş verən ən iri həcmli yanğınlar və digər texnogen fəlakətlər təşkil edir.

Yanğın və partlayış təhlükəsi olan obyektlərdə qəzalar

Yanğın çox vaxt odla ehtiyatlı davranılmaması, yanğına qarşı tədbirlərə düzgün əməl edilməməsi, materialların öz-özünə alışıb yanması, statik elektrik boşalmaları və ildırım düşməsi nəticəsində baş verir, bəzən də cinayətkarlıqla qəsdən törədilir. Yanğın zamanı tüstü ilə havaya qalxan yanma məhsullarının çoxu (xüsusən polimer maddələr yandıqda) orqanizmə zəhərləyici təsir göstərir. Bəzi hallarda natamam yanma məhsulları (məs., karbon 2-oksidi) oksigenlə partlayış cəhətdən təhlükəli qarışıq əmələ gətirir.

Yanğın və partlayış təhlükəsi olan obyektlər partlama və müəyyən şəraitlərdə alışma təhlükəsi olan maddə və materiallar istehsal olunan, saxlanılan obyektlərdir. Alışma ehtimalı yüksək olan maddələrin istehsalı, daşınması, eləcə də maye, qaz və başqa partlama təhlükəsi olan yüklərin daşındığı (nəql edilməsi) boru kəmərləri bu obyektlərə aid edilir.

Bütün tikinti materialları və konstruksiyaları üç qrupa bölünür:

- yanmayan;
- çətin yanan;
- yanan.

Yanmayanlar alovun, yaxud yüksək temperaturun təsirindən alışmayan, kömürləşməyən materiallardır.

Çətin yanan alovun, yaxud yüksək temperaturun təsiri ilə çətinliklə alışır, alovuz yanan və kömürləşən materiallardır.

Yanan alovun, yaxud yüksək temperaturun təsiri ilə alışan, hətta alovun mənbəyini ayırdıqdan sonra yanmağa davam edən materiallardır.

Dəm qazı təhlükəsi

Dəm qazı ölüm təhlükəsi yaradır!

- qaz cihazı saz və standartlara uyğun olmalı;
- cihaz olan məkanın hündürlüyü 2 metr 20 santimetrdən az olmamalı;
- havaçəkən sistem işləməli, nəfəslilik açıq olmalı;
- hamam otağında ventilyasiya borusu, qapının aşağısında dəliklər olmalı;
- tüstü bacaları ildə iki dəfə təmizlənməli.

Yadda saxlayın! Dəm qazı iysizdir, hiss edilmir.

Hidrodinamik qəzalar

Hidrodinamik qəza – hidrotexniki qurğunun, yaxud onun bir hissəsinin dağılması zamanı nəzarətdən çıxan su kütləsinin geniş ərazini basması nəticəsində yaranan fəvqəladə haldır. Potensial təhlükəli hidrotexniki qurğulara su anbarları, su bəndləri, iritutumlu kanallar, suburaxıcılar və şlüzlər aiddir.

Hidrotexniki qurğuların dağılması təbii fəlakətlər və ya insan fəaliyyətinin təsiri nəticəsində baş verə bilər.

Hidrodinamik qəzalara səbəb olan insan fəaliyyəti növləri:

- hidrotexniki qurğuda konstruktiv elementlərin qüsurları;
- hidrotexniki qurğunun istismar qaydalarının pozulması;
- suaşırın qurğunun az həcmdə su buraxması və bəndin üzərindən suyun daşması;
- normadan artıq su axını;
- suötürücülərin nasazlığı;
- diversiya aktları.

Hidrodinamik qəzaların təhlükəli nəticələri:

- dağıdıcı dalğa;
- yerli subasmalar.

Hidrodinamik qəzalar zamanı subasmaya görə ərazilər iki risk zonasına bölünür:

- fəlakət ərazisi;
- təhlükəli subasma ərazisi.

Fəlakət ərazisi həmin hidrotexniki qurğudan 6 km radiusda xeyli sayda canlıların məhv olduğu, bina və digər qurğuların dağıldığı ərazidir.

Təhlükəli subasma ərazisi isə fəlakət ərazisindən 6 km-dən 70 km-dək radiusda olan ərazidir.

Hidrodinamik qəzalar zamanı davranış qaydaları:

- daha yüksək ərazilərə qalxmaq üçün əvvəlcədən bir neçə mümkün qısa marşrut müəyyən edin;
- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fənər və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın;
- elektrik və qaz cihazlarını xətdən ayırın, qapı-pəncərələri, ventilyasiya sistemlərini və s. qurğuları bərk bağlayın;
- ev heyvanlarını sərbəst buraxın;
- əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz daha yüksək əraziyə yollanın.

Əgər subasma qəflətən baş veribsə:

- subasmadan qorunmaq üçün evin çardağına, binanın yuxarı mərtəbəsinə və s. qalxın;
- elektrik təchizatını dayandırın, xilasedicilərə rəng və işıq siqnalları ilə (gündüz əlvan rəngli parça, gecə işıq və səs vasitələri) yerinizi bildirin;
- mümkün qədər qida və içməli su ehtiyatı hazırlayın (məişətdə istifadə olunan ümumi xətlərdən gələn su çirklənmiş ola bilər);
- daşqın suyuna düşmüş qida məhsullarından istifadə etməyin;
- su basmış ərazini müstəqil olaraq təcili yardım ehtiyacı yarandıqda, suyun səviyyəsi sürətlə qalxdıqda və xilasedicilərin gəlməsinə ümid olmadıqda tərək edə bilərsiniz.

Kimyəvi qəzalar

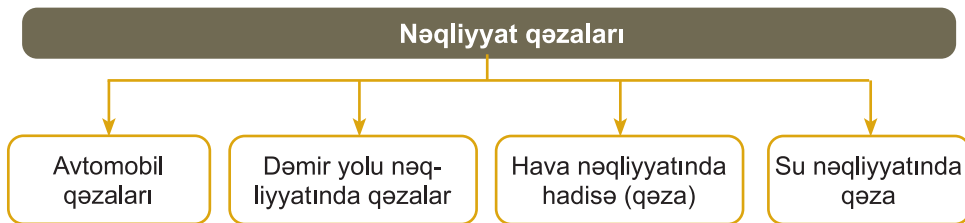
Zəhərli kimyəvi maddələrin emalı, daşınması, saxlanması və istifadəsi zamanı müxtəlif miqyaslı qəzalar baş verir. Belə qəzalar, adətən, kimya, neft-kimya, neft emalı, ət-süd sənayesi, soyuducu kombinatlar, su anbarları, kimyəvi maddələr saxlanılan anbarlar, hərbi sursatların saxlanma yerləri, kimyəvi maddələr daşıyan nəqliyyat vasitələri və s.-də baş verə bilər. Kimyəvi zəhərlənmədən qorunmaq üçün aşağıdakı təhlükəsizlik qaydalarını bilmək vacibdir.

Kimyəvi qəza zamanı:

- xəbərdarlıq signalından dərhal sonra radionu və ya televizoru işə salın və rəsmi orqanların göstərişlərini yerinə yetirin;
- zəhərlənmədən qorunmaq üçün tənəffüs yollarını əleyhqaz və ya zəhərli maddəni zərərsizləşdirən məhlulda (xlor qazına qarşı soda məhlulu, ammoniyak və onların törəmə birləşmələrinə qarşı üzüm sirkəsi və ya limon turşusu) isladılmış çoxqatlı tənzif və ya tibbi maska ilə mühafizə edin;
- təhlükəli ərazini tərk edəndə fərdi mühafizə vasitələrini çıxarmayın;
- qaz və elektrik cihazlarını şəbəkədən ayırın;
- ehtiyat çantasını özünüzlə götürün;
- mümkündürsə, rezin çəkmə və plaş geyinərək ərazini küləyin əksi istiqamətində tərk edin;
- yardıma ehtiyacı olanlara kömək edin;
- zəhərlənmiş ərazidən çıxdıqda mütləq aidiyyəti qurumlar tərəfindən təşkil olunmuş sanitar təmizləmədən keçin.

Qəzadan sonra təhlükəli ərazini tərk edə bilmirsinizsə:

- çox miqdarda maye (süd, su, çay və s.) qəbul edin;
- göz damcısı (albisud) ilə gözlərin selikli qışasını təmizləyin;
- mümkün qədər tez duş qəbul edin.

Avtomobil qəzaları

Avtomobil qəzaları zamanı müəyyən təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməklə həyatı təhlükələrdən xilas ola bilərik.

Qəza zamanı nə etməli:

- qəza zamanı, ilk növbədə, başınızı qoruyun;
- avtomobili idarə edirsinizsə, sükandan möhkəm tutaraq oturmağa sıxılın;
- ön oturmaqda əyləşmişsinizsə, oturmağa möhkəm sıxılıb əllərinizlə başınızı qoruyun;
- arxa oturmaqda əyləşdikdə aşağı əyilib əllərinizlə başınızı qoruyun;
- yanınızda uşaq varsa, onu bədəninizə sıxıb qoruyun.

Qəzadan sonra nə etməli:

- təşvişə düşməyin və sakitliyinizi qoruyun;

- təhlükəsizlik üçbucağı və qəza işıqlarından istifadə etməklə ətrafdakıları xəbərdar edin;
- qəza ciddidirsə, “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
- qəza kiçik olsa belə, “102” qaynar xəttinə məlumat verin;
- xəsarət alan varsa, təcili yardım çağırın;
- qəza nəticəsində avtomobilin alışma ehtimalı olduğundan vəziyyəti dəqiq qiymətləndirin;
- qapıları açmaq mümkün deyilsə, pəncərəni açaraq və ya sındıraraq avtomobili tərk edin;
- qəza ciddidirsə, mümkün yanğın və ya partlayışdan qorunmaq üçün maşını tərk edərək ərazidən uzaqlaşın.

Avtomobil suya düşən zaman nə etməli:

- avtomobil suya düşdükdə dərhal təhlükəsizlik kəmərinə açın və vaxt imkan verirsə, artıq geyimlərdən azad olun, vacib sənədlərinizi və pulunuzu götürün;
- əgər avtomobil hələ tam batmayıbsa və suyun üzərindədirsə, qapını açıb avtomobildən çıxın;
- əgər avtomobil batırsa, nəzərə alın ki, qapı açıldıqda avtomobil sürətlə bata bilər. Bu səbəbdən, həm də su avtomobilin elektrik sistemini sıradan çıxardığından küləyə qarşı ön və ya arxa alın pəncərələri (“podpres”) sındıraraq maşını tərk edin və cəld suyun üzərinə qalxın.

Dəmir yolu nəqliyyatında qəzalar

Dəmir yolu nəqliyyatında qəzalar daha çox qatarın relsdən çıxması, maneələrle qarşılaşma, vaqonlarda baş verən yanğın və partlayışlar nəticəsində rast gəlinir. Bu qəzalar insan sağlamlığı və həyatı üçün çox təhlükəli olduğundan belə nəqliyyat növündən istifadə edərkən təhlükəsizlik qaydalarını bilmək vacibdir.

Profilaktik tədbirlər:

- özünüzlə qatara partlayış təhlükəli və yanar maddələr götürməyin;
- vaqonda yerləşən kimi qəza çıxışlarının yerini öyrənin;
- yaxınlıqdakı odsöndürücü vasitənin yerini müəyyən edin;
- yüklərinizi nəzərdə tutulmuş yerlərdə səliqəli şəkildə yerləşdirin;
- yalnız müəyyən olunmuş yerlərdə siqaret çəkin;
- qatar hərəkət edərkən bayır qapıları açmayın və pillələrdə durmayın;
- zərurət olmadıqda “stop-kran”dan (qatarı qəfil saxlamaq üçün vasitə) istifadə etməyin;
- yadda saxlamaq lazımdır ki, hətta qəza zamanı belə qatarı körpü üzərində, tunneldə və təxliyyə işini çətinləşdirən digər yerlərdə saxlamaq olmaz;
- rezin və ya tüstü qoxusu hiss etdikdə dərhal qatar belədcisini xəbərdar edin.

Qəza baş veribsə:

- qəza zamanı qatar sürətli hərəkət edirsə, oturaraq önə əyilib iki əlinizlə başınızın arxasından tutaraq oturacağa möhkəm sıxılın. Bu zaman ayaq üstəsinizsə, möhkəm dayanıb tutacaqdan tutun;
- qəza zərbəsindən sonra arxayınlaşmayın, təhlükənin sona çatdığına əmin olanaqədək əzələlərinizi gərginlikdə saxlayın;
- “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
- qəzadan sonra qapı və ya pəncərə – qəza çıxışı vasitəsilə və ya zərurət yaranıqda küt əşya ilə vaqonun pəncərəsini sındırmaqla qatarı tərk edib təhlükəsiz əraziyə çəkilin;
- mümkündürsə, uşaqlara, ahıllara və köməyə ehtiyacı olan digər insanlara yardım edin;
- qatarı tərk edərkən sənədləri və vacib əşyaları götürməyi unutmayın;
- qəza zamanı ətrafa yanacaq dağılmışsa və ya elektrik xətləri qırılıb yerə düşmüşsə, bunlardan mümkün qədər uzaq durun.

Hava nəqliyyatında hadisə (qəza)

Təyyarənin hər hansı hissəsinin, o cümlədən mühərriklərin sıradan çıxması, yanacaq çatışmazlığı, idarəetmə, elektrik təminatı və əlaqə sistemlərinin pozulması, ekipaj üzvləri və ya səfərinin ehtiyatsızlığı və s. hallar aviasiya qəzalarına səbəb ola bilər. Hava nəqliyyatından istifadə zamanı səfərinin təhlükəsiz davranış qaydalarını bilməsi vacibdir. Oudur ki uçuşdan əvvəl qəza təlimat kartı ilə diqqətlə tanış olmalı, qəza zamanı təyyarə bələdçiləri və ya heyət üzvlərinin təlimatlarına mütləq əməl olunmalıdır.

Təyyarədə yanğın zamanı nə etməli:

- ağız və burnunuzu parça materialı ilə (dəsmal, şərf, paltar və s.) tutaraq tüstüden qorunun;
- salonda hərəkət etmək mümkün deyilsə (keçid tutulmuşdursa), oturacağı arxaya əyərək ona söykənin;
- təyyarə dayanandan sonra dərhal döşəməyə əyilərək ən yaxın çıxışa gedin – açıq yanğın və ya güclü tüstülənmə olan çıxışdan istifadə etməyin;
- təyyarədən çıxan kimi ərazidən uzaqlaşın, mümkün partlayışdan qorunmaq üçün üzünüzü üstə yerə uzanaraq əllərinizlə başınızı arxadan qoruyun.

Qəza eniş zamanı və ondan sonra nə etməli:

- təhlükəsizlik kəmərinə bağlı saxlayın;
- yanğın yoxdursa, təyyarə tam dayananaqədək yerinizi tərk etməyin və əzələlərinizi mümkün qədər gərib, ağır yüklənməyə hazır olun;

Təyyarə su üzərinə qəza enişə edərsə:

- su üzərinə qəza enişindən əvvəl təyyarə bələdçiləri və ya heyət üzvləri tərəfindən veriləcək təlimatlara əməl edin;
- sizə veriləcək jiletləri təlimata uyğun geyinin və enişə hazır olun;
- təyyarəni tərk edəne kimi jiletləri hava ilə doldurmayın – qəza çıxışları kiçik olduğu üçün bu, sizə mane ola bilər;
- suya endikdən sonra təlimatlara diqqətlə əməl edin və təşvişə düşməyin;
- ehtiyac yaranarsa, təxliyyənin təmin olunmasında heyət üzvlərinə kömək edin.

Su nəqliyyatında qəza

Su nəqliyyatında qəzalar və bədbəxt hadisələr güclü külək, fırtına, duman, müxtəlif maneələrlə toqquşma, texniki nasazlıq və digər səbəblərdən baş verə bilər. Açıq dənizdə fəlakətə uğramış gəmi ekipajı və sərnisinlərin xilasını üçün gəmidə müxtəlif xilasedici vasitələr – xilasedici sallər, qayıqlar, hava ilə doldurulan jiletlər, yaxalıqlar, halqalar, xilasedici kəmərlər və s. olur. Onlardan təlimatlara uyğun istifadə edərək, su nəqliyyatında qəzalar zamanı xilas ola bilərsiniz:

Gəmidə sərnisinə məsləhət görülür:

- gəminin təlimatları və qaydaları ilə tanış olmaq;
- gəmidəki şəxsi xilasetmə vasitələrindən istifadə etməyi, onların harada saxlanıldığını bilmək;
- həyəcan siqnallarına həssas yanaşmaq;
- kayutlardan xilasetmə qayıqlarının yerləşdiyi yuxarı göyertəyə gedən yolu yadda saxlamaq (qəza, xüsusilə tüstülənmə və gəminin əyilməsi zamanı istiqaməti təyin etmək çətin olur);
- yanğın gördükdə dərhal gəmi kapitanını, yaxud ekipaj üzvlərini xəbərdar etmək və “112” qaynar xəttinə məlumat vermək;
- gəmini tərk edən zaman ekipaj üzvlərinin göstərişlərinə əməl etmək (unutmayın ki, gəmini tərk etmək haqqında qərarı yalnız kapitan verir);
- qəza zamanı, ilk növbədə, xilasedici jileti geyinmək.

Xilasedici jilet:

- xilasedici jiletlər narıncı rəngdə olur;
- gəmidə ekipaj üzvlərinə və sərnisinlərin hər birinə çatacaq qədər xilasedici jilet saxlanılır;
- sərnisinlər üçün xilasedici jiletlər kayutda, rahat əlçatan və dəqiq işarə olunmuş yerlərə qoyulur;
- jiletləri köməksiz olaraq ən geci 1 dəqiqə ərzində rahat geyinmək mümkündür;
- özünüz jileti geyindikdən sonra uşaqlara onlar üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi jiletləri geyindirə bilərsiniz.

Terror

Terror – insanların həlak olması, onların sağlamlığına zərərin və əmlaka əhəmiyyətli ziyanın vurulması və ya başqa ictimai təhlükələrin baş verməsi təhlükəsi yaradan partlayış, yanğın və digər hərəkətlər, habelə bu cür hərəkətlərin törədiləcəyi ilə hədələmədir. Terrorun ən çox rast gəlinən formaları terrorla hədələmə, sui-qəsd, girov götürmə, eləcə də partlayıcı qurğulardan, kimyəvi, bioloji, nüvə və radioloji silahlardan istifadədir. İşğalçı Ermənistan silahlı qüvvələrinin 2020-ci il oktyabrın 11-də Gəncənin mərkəzi hissəsində yerləşən yaşayış binalarını raket atəşinə tutması nəticəsində 3-ü qadın olmaqla 9 nəfər həlak olub, 16 qadın, 6 azyaşlı olmaqla 34 nəfər yaralanıb. Ermənistanın Azərbaycanın mülki əhalisinə, xüsusilə uşaqlara qarşı terroru bağışlanmazdır.

Terror hadisəsinin qurbanı olmamaq üçün:

- xüsusilə insanların kütləvi toplaşdığı yerlərdə ayıq-sayıq olun, ətrafınızda cərəyan edən hadisələrə diqqətlə yanaşın;
- hər hansı sahipsiz əşya, şübhəli davranan insan gördükdə “102” və ya “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
- nədənsə şübhələnirsinizsə, ərazini tərk edin;
- zahirən təhlükəli təsir bağışlayan poçt bağlamalarını qəbul etməyin.

Terror hadisəsinin planlaşdırılması haqqında telefonla xəbərdar edildikdə:

- mümkündürsə, zəng olunan nömrəni qeyd edin;
- zəng edəndən bacardıqca çox informasiya almağa çalışın;
- sizə deyilənləri dəqiqliklə yadda saxlayın;
- “102” və ya “112” qaynar xəttinə məlumat verin.

1. Fövqəladə halların yaranma mənbəyini necə təsnif edərdiniz?
2. Sizcə, avtomobil qəzalarının sayının artmasının səbəbi nədir?
3. “Qaz cihazı olan məkanın hündürlüyü 2 metr 20 santimetrdən az olmalı” fikrini şərh edin.
4. Respublikamızda baş vermiş hansı fəvqəladə hadisələri xatırlayırsınız?

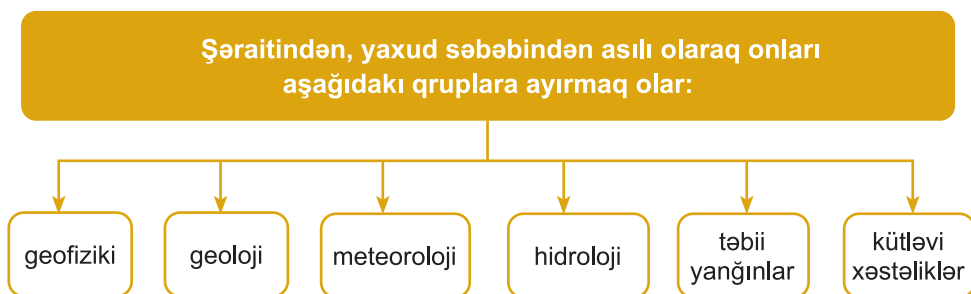
31. TƏBİİ FƏLAKƏTLƏR

Təbii mənşəli fəlakətlər planetimizin sakinləri üçün ən təhlükəli hadisələrdən hesab olunur. Onları təhlükəli edən qəfil baş vermələridir. Təbii fəlakətlər qısa vaxt ərzində əraziləri viran qoyur, yaşayış binalarını, əmlakı, kommunikasiya və infrastrukturun başqa elementlərini məhv edir. Güclü fəlakətdən sonra aclıq, infeksiya, yoxsulluq, soyğunçuluq və başqa bu kimi hadisələrin baş verməsi mümkündür. Hesablamalara görə, dünyada hər yüz mininci insan təbii fəlakətlərin qurbanı olur.

Təbii fəlakətləri xarakterinə görə necə təsnif edərdiniz?

Son vaxtlar təbii mənşəli fəlakətlərin artması müşahidə olunur. Vulkanlar aktivləşir, tez-tez dağıdıcı zəlzələlər baş verir və getdikcə onların dağıdıcı gücü artır. Subasma halları müntəzəm xarakter alır.

Təbii mənşəli fəlakətlərdə hallar olduqca müxtəlifdir.

Geofiziki təhlükəli təzahürlər: zəlzələlər, vulkan püskürmələri

Zəlzələ yeraltı təkanlar nəticəsində yerin üst qatının titrəməsidir.

Yer kürəsində il ərzində yüz minlərlə zəlzələ qeydə alınır. Onların əksəriyyəti zəif zəlzələlərə aid edilir və biz onları hiss etmirik. Hazırda zəlzələnin gücünü ölçmək üçün Rixter şkalasından istifadə olunur.

Zəlzələ baş verərkən dəyəcək ziyanı və insan tələfatını azaltmaq məqsədilə seysmik zonada məskunlaşan əhəlinin aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməsi məqsədəuyğundur:

- hər bir ailə zəlzələ baş verəcəyi hal üçün fəaliyyət planı tərtib etməli, zəlzələdən sonra ailə üzvlərinin harada toplaşacaqlarını müəyyənləşdirməlidir;

- elektrik, qaz və su xətlərinin saz vəziyyətdə olmasına nəzarət edilməli, ailənin hər bir üzvü onların haradan və necə söndürülməsini bilməlidir;
- vacib əşyalar hazırlanmalı və bütün ailə üzvlərinin bildiyi yerdə saxlanılmalıdır;
- otaqlardakı mebellər elə yerləşdirilməlidir ki, zəlzələ baş verən zaman onlar yatağın üzərinə aşmasın, çıxış və keçidləri bağlamasın;
- evdə, otaqlarda ən təhlükəsiz yer əvvəlcədən müəyyənləşdirilməli, təkanlar səngiyənə qədər orada gözləməli, təkanlar dayanan kimi küçəyə çıxmaq lazımdır.

Zəlzələ əlamətləri hiss olunduqda cəld, soyuqqanlı və təlaşsız davranmaq lazımdır. Evi tərk etməzdən öncə qızdırıcı cihazları və qazı söndürərək zəruri əşyaları, sənədləri götürərək küçəyə çıxmaq lazımdır. Küçədə binalardan mümkün qədər tez uzaqlaşaraq parklara, meydanlara, tikili olmayan yerlərə gedilməlidir.

Zəlzələ zamanı şüşə qırıqlarından, ağır əşyalardan özünü qorumaq üçün binaların pəncərələrindən uzaq, daxili əsaslı divara isə yaxın durmaq lazımdır.

Zəlzələ baş verəndən sonrakı ilk bir neçə saat ən təhlükəli vaxt hesab olunur. Ona görə də təkanlardan sonra, ən azı, 2-3 saatdan tez binaya girmək olmaz.

Vulkan xaricə lava, vulkanik qazlar, daşlar (vulkanik bombalar) püskürdən, yer kürəsinin üst qatında yaranan geoloji strukturdur. Vulkan yerin daxilində baş verən geoloji dəyişiklik nəticəsində maqmanın xaric edilməsi ilə müşayiət olunur.

İnsan üçün təhlükəli hallar aşağıdakılardır:

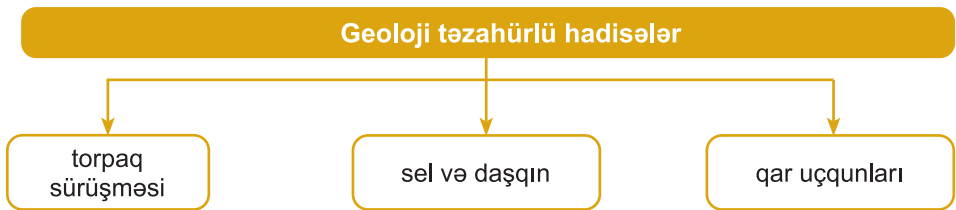
- sürəti 100 km/saata çatan isti lava axınının onlarla km yol qət edərək yüzrlər km² ərazini bürüyüb öz yolunda hər şeyi yandırması;

- temperaturu 700°-dən yüksək olan, tərkibi qaya parçalarından, qumdan, küldən və s. ibarət qaynar lavanın yüksək sürətlə yamacla aşağı axaraq kilometr-lərlə məsafəni qət etməsi;
- partlama dalğası və qırıntıların tullanması;
- 15–20 km hündürlüyə yüksələn qaz və kül buludu;
- yüksək sürətlə axan, yüz kilometr-lərlə yol qət edən, yüzlərlə km² sahəni bürüyən su və daşlı lil axını.

Vulkan püskürərkən lavanın dilinin yaxınlığında qalmaq olmaz, başı, bədən-i küldən, daşdan qorumaq, su quyularını örtmək, ağız və burunu tən-zif sarğı ilə bağ-lamaq lazımdır. Vulkan püskürmələrindən ən etibarlı qorunma – yaşayış yerini fəaliyyətdə olan vulkanlardan uzaqda seçməkdir.

BİLİRSİNİZMİ?

1883-cü ildə İndoneziyada Karakatau vulkanının püskürməsi zamanı tarixdə ən güclü gurultu əmələ gəlmişdir. Gurultu vulkandan 4800 km məsafədə eşidilmişdir. Vulkanın gücü Xirosima və Naqasakiyə atılan atom bombasından 10 min dəfə güclü olmuşdur. Püskürmədən sonra 30 m hündürlüyündə sunami baş vermiş və bunun nəticəsində 295 şəhər və kənd yer üzündən silinmiş, 36 min insan həlak olmuşdur.

Torpaq sürüşməsi

Torpaq sürüşməsi – torpaq və dağ süxurlarının öz ağırlığı altında dağ və dərələrin yamacları, dəniz və göllərin dik sahilləri boyu aşağıya doğru hərəkətinə deyilir. Torpaq sürüşməsi insan həyatı üçün təhlükəli oldu-ğundan hər birimiz bununla bağlı təhlükəsizlik qaydalarını bilməliyik.

Sürüşmə qrun-t sularının çoxalmasından, bitki örtüyünün dəyişməsindən və ya mehv edilməsindən, aşınmadan, silkələnmədən baş verə bilər.

Torpaq sürüşməsinə hazırlıq

Əgər siz sürüşmə təhlükəli ərazidə yaşayırsınızsa:

- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fə-nər və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın;
- sürüşmə təhlükəsi olan sahənin hüdudları barədə məlumatlı olun;

- sürüşmənin ilkin əlamətləri: evlərin qapı və pəncərələrinin öz çərçivələrində ilişməsi, çətin açılıb-örtülməsi, daxili və xarici divarlarda çatların yaranması, sürüşmə təhlükəli yamaclarda su sızması və s. Bu əlamətləri gördükdə aidiyyəti qurumlara xəbər verin, onların göstərişlərinə uyğun davranın.

Torpaq sürüşməsi zamanı:

- evdən çıxarkən qaz, su və elektrik enerjisini ümumi şəbəkədən söndürün;
- ən son xəbərləri izləyib verilən tövsiyələrə əməl edin;
- aidiyyəti qurumların köçürülmə ilə bağlı tələblərinə sözsüz əməl edin;
- sürüşmə qəflətən baş veribsə və dərhal həyəətə çıxmaq mümkündürsə, evi tərk edin;
- sürüşmə zamanı yuxarı mərtəbədəsinizsə və dərhal həyəətə çıxmaq mümkün deyilsə, binanın yuxarı hissəsinə qalxın;
- sürüşən torpaq kütləsindən kənara qaçın və mümkün qədər hündür yerə çıxmağa çalışın;
- sürüşmə sizi açıq havada yaxalayıbsa, əvvəl önünüzdə daş, taxta parçası və ya ağır əşya atın, bunlar torpağa batırsa, hərəkət istiqamətinizi dəyişin;
- sürüşmədən qaça bilmirsinizsə, əllərinizlə başınızı tutaraq zərbədən qorunun, sürüşmənin hərəkət istiqamətinə tabe olun və hər zaman üzə çıxmağa çalışın;
- torpaq altında qalmısınızsa, təşvişə düşməyin. Çünki sürüşmə nəticəsində uçuqun altında qalan insanı bir neçə sutkadan sonra da sağ çıxarmaq mümkündür;
- xilasetmə işlərində sükut dəqiqələri təyin olunduğundan vaxtaşırı səs siqnalları verin, yatmamağa çalışın.

Sel və daşqın

Sel dağlardan gələn, özü ilə çoxlu qum, gil, çınqıl, daş, ağac parçaları gətirən qarışıq su axınıdır.

Daşqın dənizdə, göldə, çayda suyun səviyyəsinin kəskin sürətdə qalxması nəticəsində ətrafı su basması deməkdir.

Sel və daşqına necə hazır olmalı?

Əgər yaşadığınız ərazi tez-tez sel və daşqına məruz qalırsa:

- yaxınlıqda olan su basmayan yüksəkliklərin yerini və oraya gedən ən qısa yolları əvvəlcədən öyrənin;
- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fənər və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın.

Sel və daşqın zamanı nə etməli?

- təhlükə yarandıqda və təxliyə haqqında göstəriş verildikdə əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş təhlükəsiz əraziyə gedin;
- hazırladığınız ehtiyat çantasını götürməyi unutmayın;
- evdən çıxarkən qaz, su və elektrik enerjisini ümumi şəbəkədən söndürün, qapı və pəncərələri möhkəm bağlayın;
- vaxt imkan verirsə, vacib saydığınız əşyaları evin yuxarı mərtəbəsinə və ya çardağa qaldırın, heyətdə suyun apara biləcəyi zəruri əşyaları yerindəcə bərkidin və ya təhlükəsiz yerə yığın;
- ev heyvanlarını sərbəst buraxın;
- korlana biləcək əşyaları zirzəmidən çıxarıb təhlükəsiz yerə yığın;
- evi tərk edə bilmədikdə, yardım gələndək, yaxud suyun səviyyəsi enəndək yuxarı mərtəbədə və ya çardaqda qalın;
- gündüz taxta parçasına bağlanmış aydın görünən parça, gecə isə işıq və ya səs vasitələri ilə yardım üçün signal verin;
- xilasedicilərin göstərişlərini sözsüz yerinə yetirin;
- su basmış ərazini müstəqil olaraq yalnız təcili yardım ehtiyacı, suyun səviyyəsinin sürətlə qalxması, xilasedicilərin gəlməsinə ümid olmadıqda tərk edə bilərsiniz;
- suda rahat hərəkət etmək üçün ağır və dar geyimləri çıxarın;
- yardım gələndək suyun üzərində qalmağa imkan verəcək batmayan əşyadan yapışın (avtomobil şini, taxta əşya və s.);
- suyun axını istiqamətində uzun, qüvvənizə qənaət edin.

Sel və daşqından sonra nə etməli:

- su çəkildikdə yalnız müvafiq qurumların icazəsindən sonra evə qayıda bilərsiniz;

- evə qayıtdıqda qaz və elektrik təchizatı sisteminin sazlığına əmin olmadan onları yandırmayın;
- yoluxucu xəstəliklərin yayılmaması üçün daşqın və sel sularının gətirdiyi zibili tez yığışdırıb heyət və evi təmizləyin;
- içməli su mənbəyindən müvafiq sanitariya yoxlamasından sonra istifadə edin.

Qar uçuqunu

Qar uçuqunu dağların dik yamacları boyu aşağıya doğru sürətlə sürüşən qar kütləsidir.

Qar uçuqunu qorxusu olan yerlərdə əsas davranış qaydaları:

- qarlı və pis hava şəraitində dağlara çıxmayın;
- dağda olarkən havanın dəyişməsinə diqqət yetirin, uçuqun ehtimalı olan sahələrdən, dik yamaclardan kənar gəzin.

Qar uçuqunu başlayıbsa:

- qar uçuqunu xeyli yüksəklikdə başlayıbsa, dərhal qaçaraq onun yolu üstündən kənara çıxmağa çalışın, yaxınlıqdakı qayanın çıxıntısı altında gizlənin;
- uçuqdan qaçıb qurtarmaq mümkün deyilsə, çanta və bu kimi digər əşyaları kənara atın, çömələrək dizlərinizi qarnınıza sıxıb bədənizi axının hərəkət istiqamətinə yönəldin.

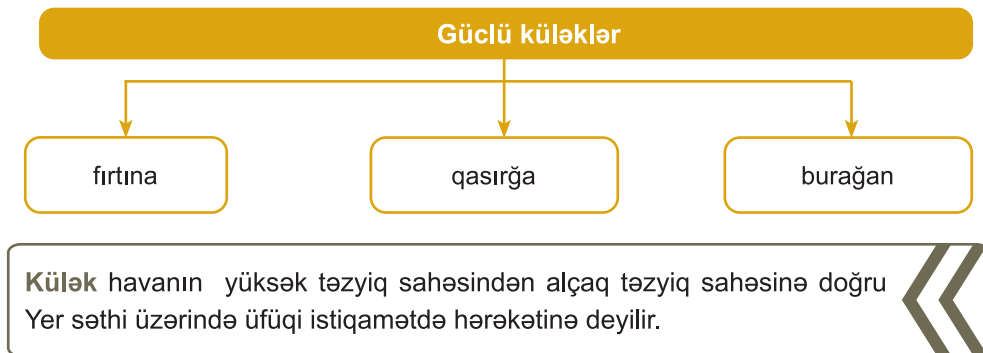
Uçuqun sizi yaxalayıbsa:

- nəfəs yollarını qardan qorumaq üçün ağız və burnunuzu şərf, əlcək, yaxud paltarın yaxalığı ilə örtün;
- qollarınızla suda üzən kimi hərəkət edərək uçuqun səthinə və ya kənarına çıxmağa çalışın;
- axın dayandıqda qar altında rahat nəfəs almaq üçün qollarınızla döş qəfəsi və üz ətrafında boşluq yaratmağa çalışın;
- uçuqun səthinə tərəf hərəkət etməyə çalışın (səthin harada olduğunu ağızdan axan seliylə istiqamətinə görə təyin etmək olar);
- qar altından müstəqil çıxma bilmirsinizsə, qışqırmaq və sair hərəkətlər etməyin. Bu, sizin qüvvənizi, ətrafınızdakı oksigeni və istiliyi azaldır.
- soyuqqanlılığınızı itirmədən xilasediciləri gözləyin, yuxuya getməyin.

Qar uçuqunu yaratmaq məqsədilə mütəxəssislər qar kütləsinin zəif yerlərini və təsir növünü müəyyənləşdirirlər. Oranı atəşə tutur, xüsusi minalar (mərmlər) partladaraq səs dalğaları yaradırlar.

Bəzən vertolyotların manevri nəticəsində əmələ gələn gurultu da nəhəng qar kütləsini hərəkətə gətirə bilər.

Meteoroloji təhlükəli təzahürlər

Fırtına dənizdə iri dalğaların əmələ gəlməsinə, quruda dağıntılara səbəb olan saatda 75–117 kilometr sürətli güclü küləkdir.

Qasırğa sürəti saatda 118 kilometr və daha artıq olan güclü (dağıdıcı) küləkdir.

Burağan havanın sütun və ya qıf formasında burulğanlı hərəkətidir. Burağanda hava orta hesabla saatda 300 kilometr sürətlə 1000–1500 metr hündürlükdə hərəkət edir.

Güclü küləklər dağıntı və tələfata səbəb olduğundan aşağıdakı qaydalara əməl edilməlidir.

Bu təbiət hadisələri ilə bağlı davranış qaydaları:

- qapı və pəncərələri bərkidin, kağız zolaqlar yapışdırmaqla pəncərənin küləyin təzyiqinə davamlılığını artırın;
- evdə 2-3 günlük ərzaq, su, vacib dərman ehtiyatı və müstəqil işıq mənbəyi (fənər, şam, neft lampası) yaradın, yanacaq tədarük edin;
- içəri otaqlardan birini daldalanmaq üçün hazırlayın, bütün ehtiyat ləvazimatlarını oraya yığın.

Güclü qasırğa və burağan zamanı:

- qasırğa vaxtı evdəsinizsə, soba və elektrik cihazlarını söndürün, qazı bağlayın;
- əvvəlcədən hazırlanmış içəri otağa və ya dəhlizdə pəncərəsi olmayan bir yere keçin;
- fəlakət barədə rəsmi orqanların ən son məlumatlarını izləyib tövsiyələrə əməl edin;
- qasırğa sizi küçədə haqlayıbsa, yüngül konstruksiyalı tikili, körpü, estakada, sənaye müəssisəsi, çay və dəniz sahilinə yaxınlaşmayın, elektrik dirəyi və məftillərin, hündür ağacların altında dayanmayın;
- dərhal yaxınlıqdakı binaların zirzəmilərində, möhkəm tikililərdə daldalanmağa çalışın;
- üzünüzü küləyin ətrafa atdığı daş və şüşə parçalarından faner, karton və ya

- digər bərk əşya ilə, ağız-burnunuzu isə tozdan yaylıq və ya şərflə qoruyun;
- burağan zamanı evdəsinizsə, dərhal zirzəmiyə keçin. Çöllükdəsinizsə, yaxınlıqdakı çökək və ya xəndəkdə uzanıb dibə sıxılın;
 - maşındasınızsa, onu saxlayın, salondan çıxıb yaxınlıqdakı çökək və ya xəndəkdə daldalanın.

Hidroloji təhlükəli təzahürlər: *sunami; daşqınlar, subasmalar*

Sunami

Sunami ən təhlükəli təbii dəniz hidroloji hadisəyə aid edilir. Yapon dilindən “körfezdə hündür dalğa” kimi tərcümə olunur.

Sunami təhlükəli təbiət hadisəsi olduğundan onunla bağlı təhlükəsizlik qaydalarını bilmək vacibdir.

Sunaminin əlamətləri:

Zəlzələ sunami təhlükəsi haqqında xəbərdarlığın təbii siqnalıdır. Sunamidən əvvəl, bir qayda olaraq, su sahildən yüz metrə, bəzən kilometrə geri çəkilir. Bu çəkilmə bir neçə dəqiqədən yarım saata qədər davam edə bilər.

Sunami sualtı, yaxud sahilboyu zəlzələ nəticəsində əmələ gələn dalğalardır. Formalaşmış sunami 1000 km/saat sürətlə bir neçə min km qədər genişlənir. Başvermə ərazisində dalğaların hündürlüyü 5 m-ə çatır, dayaz yerlərdə dalğaların hündürlüyü 50 m-ə qədər yüksələ bilər. Nəhəng su kütləsi sahilə çırpılır, subasma, dağıntılar meydana gəlir.

Daşqınlar, subasmalar

Daşqınlar, subasmalar – çaylarda, göllərdə, dənizlərdə su səviyyəsinin qalxması nəticəsində yerin xeyli ərazilərinin müvəqqəti olaraq su basmasıdır.

Bütün fəlakətlər arasında təkrar olunma sayına görə, ərazinin əhatə dairəsinə görə və illik iqtisadi ziyanın həcminə görə daşqınlar ön yeri tutur. Bəzi hallarda daşqınlar sürüşmələrə, çöküntülərə, sel axınlarına səbəb olur. Hidroloji proqnoz aparmaqla, daşqınları proqnoz etmək olar. Su basmış sahələrdən və dəymiş ziyandan asılı olaraq daşqınlar kiçik, böyük, mühüm və faciəli olur.

Kiçik daşqınlar düzənlik çaylarına xarakterikdir. Onların dövrülüyü 10–15 ildən bir olur. Bunun nəticəsində alçaqda yerləşən torpaqların 10%-dən çoxunu su basır. Kiçik daşqınlar insan qurbanları və maddi itkilərlə əlaqədar deyil.

Böyük daşqınlar çay vadilərinin ətrafında böyük sahələrin su basmasına gətirir. Bu zaman qiymətli əşyaların və insanların qismən köçürülməsi həyata keçirilir. Böyük daşqınlar kənd təsərrüfatı sahələrini basmaqla, xeyli maddi və mənəvi zərər vurur. Bu növ daşqınlar 20–25 ildən bir baş verir.

Mühüm daşqınlar bütöv çay hövzələrini əhatə edir. Çox böyük maddi və mənəvi xətər yetirməklə şəhər və kənd ərazilərində təsərrüfatın fəaliyyətini pozur. Su basmış zonlardan kütləvi köçürülmə tədbirləri həyata keçirilir. Mühüm daşqınlar 50–100 ildən bir təkrar olunur və kənd təsərrüfatı sahələrinin 70% su altında qalır.

Faciəli daşqınlar – bir və yaxud bir neçə çay sisteminin geniş sahələrini su basır. Çox böyük insan qurbanları və maddi itkilərlə xarakterizə olunur. Faciəli daşqınlar 100–200 ildən bir baş verir və 70% artıq kənd təsərrüfatı sahələri, şəhərlər, yaşayış məntəqələri, sənaye müəssisələri, yollar, kommunikasiyalar su altında qalır.

Yanğınlar

Meşə yanğınlarının böyük qismi insanların meşədə iş və istirahət zamanı yanğın təhlükəsizliyi qaydalarını pozması səbəbindən baş verir. Buna görə də meşədə aşağıdakı yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etmək lazımdır:

- meşə və meşəətrafı sahələrdə yandırılan tonqal nəzarətsiz qalmamalıdır;
- tonqalı ağac altında, quru ot və kol-kos, ağac qırıntıları olan ərazidə qalamaq olmaz;
- tonqal ətrafındakı otlar 0,5-1 metr radiusda təmizlənməlidir;
- tonqal üçün xüsusi yer hazırlanmalı, yaxud köhnə tonqalın yerindən istifadə edilməlidir;
- küləkli havada tonqal qalamaq olmaz;
- ərazini tərk edən zaman tonqal tam söndürülməli, üzərinə su tökülməli və üstü torpaqla örtülməlidir. Tonqalın tam söndüyünə əmin olduqdan sonra ərazini tərk etməli;

- meşədə söndürülməmiş kibrit çöpünü və siqaret kötüyünü yerə atmaq olmaz;
- meşəyə sürtkü yağı, benzin, ağ neft, dizel yanacağı və digər yanar mayelərlə islanmış material atmaq olmaz;
- meşəyə şüşə qab və şüşə qırıntıları atmaq olmaz. Onlar günəş şüasının təsirindən yanğına səbəb ola bilər;
- davamlı yanıq iyi, duman şəkilli tüstü, heyvan və həşəratların narahatlığı və eyni bir istiqamətə təlaşlı hərəkəti meşə yanğınlarının əsas əlamətləridir. Bu əlamətlərin və ya meşədə yanğının şahidi olmuşsunuzsa, dərhal olduğunuz yeri tərk edərək "112" qaynar xəttinə zəng edib yanğın haqqında məlumat verməlisiniz;
- meşədə yanğın sizi yaxalamışsa, üzünüzü və başınızı üst geyimi ilə örtərək yanğın zonasından kənarlaşın və küləyin istiqamətinin əksinə doğru hərəkət edin;
- yanğın zonasından çıxma bilmirsinizsə, tezalısan materialdan olan paltarınızı əyninizdən çıxarın. Yaxınlıqdakı göl və su hövzəsinə girin və ya paltarınızı isladın. Üzünüzü çoxqatlı yaş parça sarğısı ilə örtün.

Kütləvi xəstəliklər: *epidemiya; epizootiya; epifotiya*

İnsanların infeksiyon (yoluxucu) xəstəlikləri

Epidemiya (yunan dilində epi "üst, yuxarı" və demos "insanlar" deməkdir) insanın hər hansı bir infeksiyon, yaxud invazion xəstəliyinin məlum ərazidə adi (spora-dik) xəstələnmə səviyyəsindən xeyli artıq yayılması, tez vaxtda geniş yayılan xəstə-

lik. Yaşayış yerində (ölkədə, rayonda, kollektivdə) hər hansı infeksiyon xəstəliyin kütləvi şəkildə yayılması.

Yoluxucu xəstəliklərin törədiciləri mikroblardır (növləri: bakteriyalar, viruslar, rik-tetsiyalar və göbəkələr). Xəstəliklər aşağıdakı yollarla və vasitələrlə yayılırlar: tənəffüs orqanları vasitəsilə; yoluxmuş ərzaq məhsullarından və sudan istifadə edərkən; yoluxmuş əşyalara toxunarkən; xəstə adamlar və heyvanlarla təmasda olarkən və s.

Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yoluxucu xəstəlikləri

Epizootiya (yunan sözü olub epi “sıralarında”, zootiya “heyvan”) — eyni anda heyvanlar arasında yayılan infeksiyon xəstəliklər. Xəstəlik, əsasən, epidemiya halın-da yayıldıqda epizootiya kimi qeyd edilir. Zərərvericilərin geniş yayılması da xalq təsərrüfatına, xüsusən də meşə və kənd təsərrüfatına ciddi ziyan vurur. Eyni za-manda insanların məhvinə də gətirib çıxarır. Məsələn: son bir neçə ildə yayılmış quş qripi xəstəliyi bəzi yerlədə insanların məhvinə səbəb oldu. 2005–2010-cu illərdə quş qripi nəticəsində dünyada yüzlərlə adam məhv olmuşdu.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin xəstəlik və zərərvericilərə məruz qalması

Epifotiya bitki xəstəliklərinin yayılmasından ibarətdir. Bu xəstəliklərə təbiətdə geniş rast gəlinir. Məsələn: dənli bitkilərin pas xəstəliyi, çəltiyin göbək xəstəliyi və s. Müxtəlif kimyəvi maddələrdən düzgün istifadə edilməməsi nəticəsində də məhv ola və ya xəstəliklərə məruz qala bilər. İnfeksiyon xəstəlik ocağı yaranarkən yoluxmuş ərazidə insanların, heyvanların və bitkilərin mühafizəsi üzrə tədbirlər müvafiq orqanlar tərəfindən, o cümlədən də dövlət sərhədlərində gömrükxanalar tərəfindən yerinə yetirilir.

1. Son vaxtlar respublikamızın ərazisində baş verən subasma, torpaq sürüş-məsi, zəlzələlər, onların vurduğu zərər və hökumətimizin onların aradan qaldırılması istiqamətində gördüyü tədbirlər haqqında təqdimat hazırlayın.
2. Sizin ailədə zəlzələ anı üçün fəaliyyət planı tərtib edilibmi?
3. Qar uçqunlarına respublikamızın ən çox hansı bölgəsində rast gəlinir və hansı təhlükəsizlik tədbirləri görülür?
4. Son illərdə Türkiyə Respublikasında baş vermiş meşə yanğınlarının söndü-rülməsində fədakarlıq göstərən azərbaycanlı yanğın söndürənlər barədə təqdimat hazırlayın.
5. Kütləvi xəstəliklərin dövrümüzdə yaratdığı faciələr barədə təqdimat hazır-layın.
6. Təbii fəlakətlərin vura biləcəyi ziyanı azaltmaq üçün nə təklif edərdiniz?

32. KÜTLƏVİ QIRĞIN SİLAHLARI

Kütləvi qırğın silahlarına nüvə, kimyəvi və bioloji silahlar aiddir.

Müasir dövrdə bütün inkişaf etmiş ölkələr öz hərbi potensialını saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün kütləvi qırğın silahları ilə təminata mühüm yer ayırırlar. Nüvə silahları, kimyəvi silahlar və bioloji silahlar digər silahlara nisbətən dövrümüzün ən dəhşətli kütləvi qırğın silahları siyahısına aid olmaqla yanaşı daim yenilənməkdədir.

Kütləvi qırğın silahlarının təsiredici güclərinə görə necə qruplaşdırıla bilər?

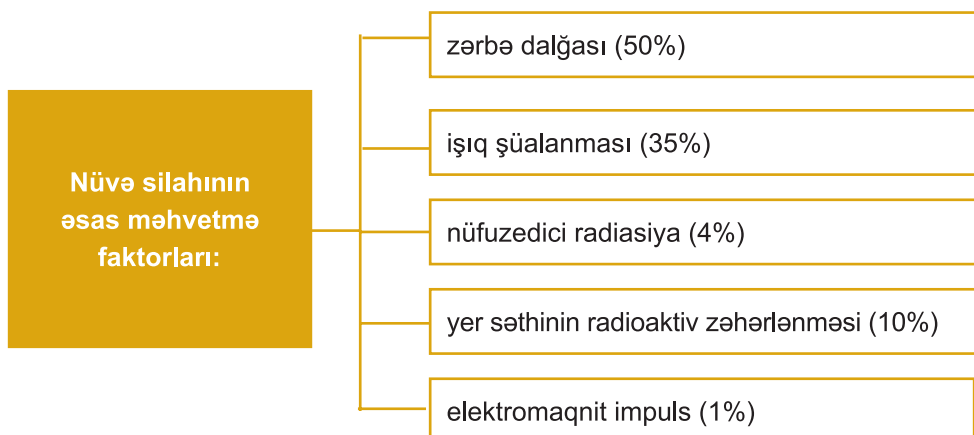
Nüvə silahı (atom silahı) atom nüvəsinin parçalanma reaksiyası nəticəsində nüvədaxili enerjinin (atom enerjisinin) bir hissəsinin ayrılması hesabına çox qüvvətli partlayış yaranan aviasiya bombasıdır.

Kimyəvi silah zəhərləyici təsire malik maddələrin toksik xassələrinə əsaslanan kütləvi qırğın silahıdır. Tətbiq vasitələri isə raketlər, mərmilər, minalar, aviasiya bombalarıdır.

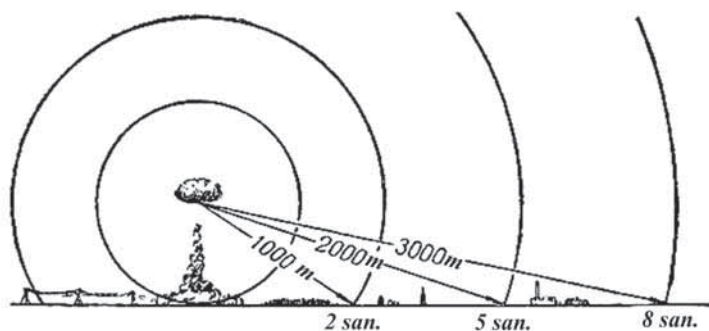
Bioloji silah kütləvi qırğın silahlarının bir növü olub bakteriya, virus və ya kif kimi mikroorqanizmlərdən əldə olunan vasitələrə və onları tətbiq etmək üçün istifadə edilən döyüş sursatına, cihaz və tərtibatlara deyilir. Bioloji silahın əsasını xəstəlik törədən mikroblar və onlardan alınan toksinlər təşkil edir.

Nüvə silahı dağıdıcı xüsusiyyətinə görə ən güclü silahdır. O, qısa müddət ərzində geniş ərazidə çoxlu sayda insanı məhv etmək, binaları və qurğuları dağıtmaq imkanına malikdir. Nüvə silahının kütləvi tətbiqi bütün bəşəriyyət üçün böyük fəlakətlə nəticələnər.

1940-cı illərin əvvəllərində ABŞ-ın bir qrup alimi tərəfindən nüvə partlayışının fiziki prinsipi kəşf edildi. İlk partlayış 16 iyul 1945-ci ildə həyata keçirildi. 1945-ci ilin avqustunda 20 kt-luq iki atom bombası Yaponiyanın Naqasaki və Xirosima şəhərlərinə atıldı. Bombaların partlayışı çoxlu insan itkisinə və misli görünməyən dağıntılara səbəb oldu.

Zərbə dalğası partlayış mərkəzindən hər tərəfə yüksək sürətlə yayılan güclü sıxılmış hava, torpaq, su qatından ibarətdir. Onun zədələyici təsirini xarakterizə edən əsas parametrlər dalğanın ön həddindəki izafi təzyiq, havanın sürət təzyiqi və izafi təzyiqin təsir müddətidir. İzafi təzyiq hər kvadrat santimetrə düşən kiloqram qüvvə ilə ifadə edilir. Zərbə dalğasının zədələyici təsiri sursatın gücündən, partlayışın növündən və partlayış mərkəzindən olan məsafədən, yerin relyefindən və s. asılı olur. Nüvə silahından qorunmaq üçün düzəldilmiş sığınacaq və daldalanacaqlar insanları zərbə dalğasının təsirindən qoruyur. Zərbə dalğası özünün yayılması istiqamətində rast gəldiyi binaları, başqa yerüstü tikililəri dağıdır və zədələyir.

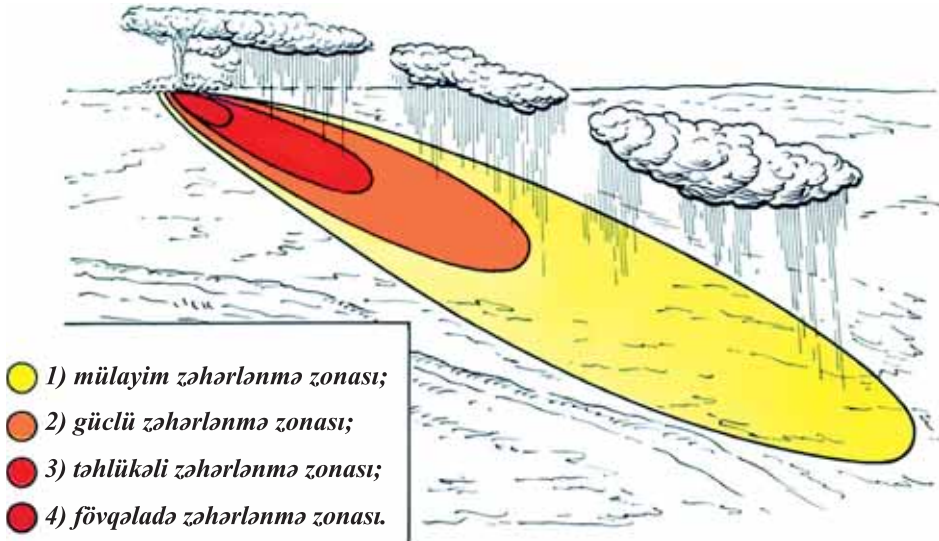
Zərbə dalğasının yayılma sürəti

İşıq şüalanması nüvə partlayışı zamanı meydana çıxan od küresinin saçdığı gözə görünən ultrabənövşəyi və infraqırmızı güclü şüalanma selidir. Təsir müddəti nüvə yükünün gücündən asılı olaraq 10–20 saniyə olur. Işıq impulsunun ölçü vahidi kal/m^2 qəbul edilmişdir. Müxtəlif sahələrdə yaranmış işıq impulsunun kəmiyyəti nüvə partlayışının gücündən, növündən, məsafədən və hava şəraitindən asılı olur. Təsirin qısa müddətdə olmasına baxmayaraq, işıq şüalanması xeyli məsafədə bədənə yanığlarına, gözlərin korluğuna, müxtəlif materialların alovlanmasına, kömür-

ləşməsi və əriməsinə, yaşayış məntəqələrində, meşələrdə yanğına səbəb olur. Işıq şüalanması qeyri-şəffaf materiallardan (divar, taxta, bina və s.) keçə bilmir. Işıq şüalanmasının təsiri meteoroloji şəraitdən çox asılı olur. Qatı duman, yağış və qar onun təsirini 10–20 dəfə azaldır. Sığınacaq və daldalanacaqqlar işıq şüalanmasının təsirindən qorunmaq üçün ən etibarlı yerlərdir.

Nüfuzedici radiasiya nüvə partlayışında partlayış yerindən ətrafa yayılan, gözə görünməyən qamma şüaları və neytron selindən ibarətdir. Nüfuzedici radiasiya, tərkibindəki qamma şüalanma da nəzərə alınmaqla, nüvə partlayışı vaxtı cəmi 10–25 saniyə təsir edir. Lakin bu qısa müddət ərzində mühafizə edilməmiş insanlar şüa xəstəliyinə tutulurlar. Radiasiyanın təsiri ondan ibarətdir ki, qamma şüalar və neytronlar canlı toxumaların molekullarını ionlaşdırır. Bu isə orqanizmdə maddələr mübadiləsinin pozulmasına, yoluxucu xəstəliklərə qarşı orqanizmin mübarizə qabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olur. Şüalanmış şəxs bunu hiss etmir. Əlamətləri müəyyən müddətdən sonra üzə çıxır. Xəstəliyin gedişi orqanizmin aldığı şüanın dozasından asılı olur. Nüfuzedici radiasiyanın təsiri udulan doza ilə qiymətləndirilir və Qrey (Qr), Rentgen (R), rad ölçü vahidləri ilə ölçülür. Müxtəlif sıx və qalın materiallardan keçərkən nüfuzedici radiasiyanın təsiri zəifləyir. Məsələn, poladın 2,7 sm, betonun 10 sm, torpağın 14 sm, suyun 23 sm, ağacın 30 sm qalınlığı nüfuzedici radiasiyanı 2 dəfə zəiflədir. Bunlara yarımzəiflətmə qatı deyilir. Radiasiya dozasını üstüörtülü xəndək 40 dəfə, mühafizə üçün uyğunlaşdırılmış zirzəmi 400 dəfə zəiflədir.

Radioaktiv zəhərlənmə. Yerüstü nüvə partlayışı baş verəndən sonrakı ilk anlarda radioaktiv zərrəciklər odlu kürənin tərkibində olur. Odlu kürə tüstüyə və buxara bürünərək hündürə qalxır və bir neçə saniyədən sonra topa buludlara çevrilir. Hündürə qalxan hava axınları yerdən toz-torpağı göyə qaldırır onları radioaktiv buludla birlikdə aparır. İri radioaktiv toz hissələri bilavasitə partlayış rayonunda yerə çökür. Qalan hissələr isə buludun tərkibində qalır hava axınları vasitəsilə partlayış mərkəzindən yüzlərlə kilometr uzağa aparılır. Radioaktiv zəhərlənməni digər amillərdən fərqləndirən cəhət onun geniş sahələri əhatə etməsi, uzun müddət təsir göstərməsi, çətin aşkar olunmasıdır. Radioaktiv maddələrin heç bir xarici əlaməti (rəngi, iyi və s.) yoxdur. Zəhərlənməni ancaq xüsusi dozaölçən (dozimetrik) cihazlar vasitəsilə aşkar etmək mümkündür. İnsanları radioaktiv zəhərlənmədən mühafizə etmək üçün onları ümumi xarici şüalanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, burunun, gözlərin selikli qışalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır.

Elektromaqnit impulsu. Nüvə partlayışı anında ətrafa külli miqdarda qamma-kvantlar və neytronlar yayılır. Bunlar ətraf mühitin atomları ilə qarşılıqlı əlaqəyə girərək elektromaqnit sahələri yaradır, nəticədə hava və yeraltı rabitə, kabel xətlərində, signal, elektrik xətlərində, radiostansiyaların antenlərində və s. qısamüddətli, lakin çox güclü cərəyan və gərginlik əmələ gətirir. Buna elektromaqnit impulsu deyilir. Elektromaqnit impulsu xarici xətlərə qoşulmuş elektrik qurğularının işini pozur, radioelektron cihazları, yarımkeçirici və vakuum cihazlarını, kondensatorları da sıradan çıxarır. Bu cihazlarla işləyən insanlar da müxtəlif xəsarət alırlar. Elektromaqnit impulsundan mühafizə vasitəsi kimi qoruyucu avtomat tərtibatlardan istifadə olunur.

Kimyəvi və bakterioloji (bioloji) silah

Kimyəvi silah bəzi kimyəvi maddələrin zəhərləyici xüsusiyyətlərinə əsaslanan kütləvi qırğın silahıdır.

Kimyəvi silah ilk dəfə geniş miqyasda Birinci Dünya müharibəsi zamanı tətbiq edilib. Bu yeni silah təsir xarakterinə görə digər silahlardan prinsipial olaraq fərqlənirdi. Buna görə də tezliklə vacib döyüş vasitəsinə çevrildi. 1899-cu il Haaqa bəyannaməsini, 1907-ci il Haaqa konvensiyasının tələblərini pozaraq Almaniya döyüşdə kimyəvi silahın tətbiqinin təşəbbüskarı oldu.

1921-ci ildə Vaşinqtonda ABŞ, İngiltərə, Fransa, İtaliya və Yaponiya zəhərli qazların tətbiq edilməsini qadağan edən razılaşma imzaladı. 1925-ci ildə Cenevrədə zəhərli maddələrin tətbiqinin qadağan olunması barədə protokol tərtib edildi. Amma heç bir ölkə öz arsenalından kimyəvi silahı kənarlaşdırmadı.

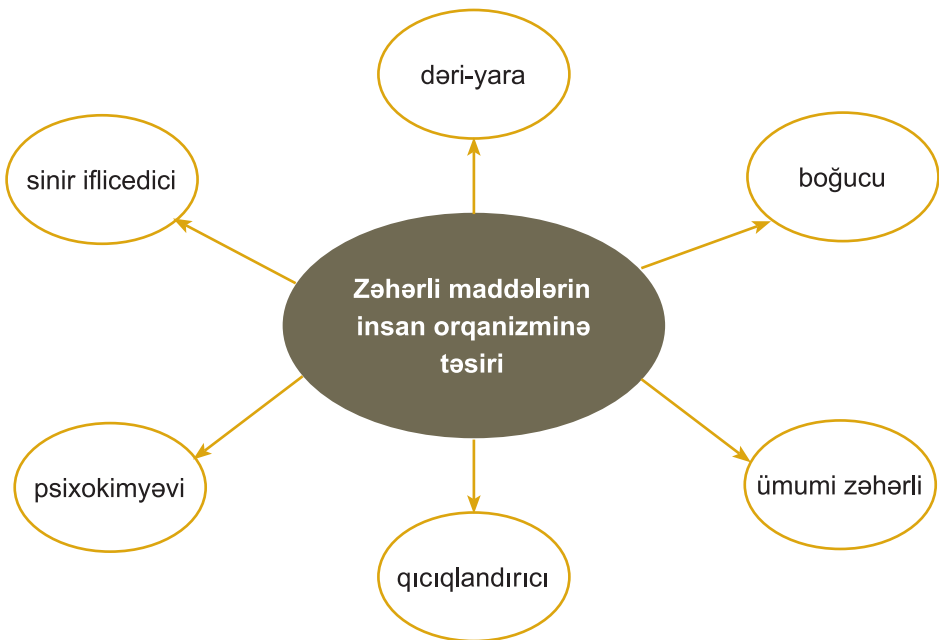
Zəhərləyici maddələr tətbiqi zamanı müdafiə olunmayan canlı qüvvəni məhv edən, yaxud onun döyüş qabiliyyətini azaldan kimyəvi birləşmədir. Digər döyüş vasitələrindən fərqi odur ki, hava ilə birlikdə qurğulara, döyüş texnikalarına nüfuz edir və orada olan insanları məhv edir. Öz məhvetmə qabiliyyətini havada, ərazidə, müxtəlif qurğularda uzun müddət saxlayır, külək vasitəsilə uzaq məsafələrə yayılır.

Zəhərləyici maddə toksiki kimyəvi maddələrdən və onları hədəfə çatdıran, tətbiq edən vasitələrdən ibarətdir.

Toksiki kimyəvi maddələr tətbiq edildikdə insanları və heyvanları böyük ərazidə məhv edən, müxtəlif qurğulara nüfuz edən, su hövzələrini və əraziləri zəhərləyən kimyəvi birləşmələrdir. Onlar damcı-maye, qaz (buxar) və aerosol (duman, tüstü) halında olur. Nəfəs, həzm orqanları, dəri və gözdən nüfuz edərək insanı məhv edir.

Dayanıqlı kimyəvi sursatlar öz məhv etmə qabiliyyətlərini bir neçə saatdan bir neçə günə qədər saxlayır. Onlar asta-asta buxarlanır, atmosferin və rütubətin təsirinə məruz qalır.

Fizioloji təsir

Sinir iflici orqanizmə tənəffüs yolları, dəri vasitəsilə təsir edir. Yayda onlar sutkadan çox, qışda isə həftələrlə, bəzən aylarla təsir edir və insanın məhvi üçün cüzi miqdarı yetərlidir. Zəhərlənmənin əlamətləri ağız suyunun axması, göz bəbəyinin daralması, tənəffüsün çətinləşməsi, ürəkbulanma, qusma, qıcolma, iflicdir. Zəhərlənənə ilkin tibbi yardım göstərmək üçün birinci əleyhqaz geyindirilir, zəhər əleyhinə zərdab vurulur. Sinir iflici tərkibli kimyəvi maddə dəriyə, yaxud paltara düşdükdə zəhərli yer fərdi mühafizə paketindəki maye ilə təmizlənir.

Boğucu təsirli toksiki kimyəvi maddə orqanizmə tənəffüs yolları ilə təsir göstərir. Zəhərlənmənin əlamətləri ağızda xoşagəlməz kəməşirin dad, öskürək, başgicəllənmə, ümumi halsızlıqdır. Zəhərlənmə mənbəyindən çıxdıqda bu əlamətlər keçir, zərərçəkən özünü 4–6 saat ərzində normal hiss edir. Bu müddət ərzində ciyərləri şişir, sonra

tənəffüs kəskin pisləşir, bəlğəmli öskürək başlayır, baş ağrısı, yüksək temperatur, tənəffəslik baş verir, ürək döyüntüsü artır. *Zərərçəkənə ilkin tibbi yardım göstərmək üçün* ona əleyhqaz geyindirilir, zəhərlənmə zonasından çıxarılır, üstü basdırılır və sakitlik təmin edilir. Zərərçəkənə süni nəfəs vermək olmaz.

Toksiki kimyəvi maddənin ümumi zəhərli təsiri onun buxarı (dumanı) ilə nəfəs alanda özünü göstərir. Zəhərlənmənin əlaməti ağızda metal dadı, boğazın qıcıqlanması, başgicəllənmə, zəiflik, ürəkbulanma, qıcolma, iflicdir. Onlardan qorunmaq üçün əleyhqaz geyinmək yetər. *Zərərçəkənə ilkin tibbi yardım göstərmək üçün* zəhər əleyhinə maddəni əleyhqazın şlem-maskasının altına daxil etmək lazımdır. Ağır hallarda zərərçəkənə süni nəfəs verilir və tibb məntəqəsinə göndərilir.

Toksiki kimyəvi maddə *dəri-yara təsirli (iprit)* geniş təsir dairəsinə malikdir. Damcı-maye və buxar vəziyyətində onlar dərinin və gözü, onların buxarı ilə nəfəs aldıqda tənəffüs yollarını, ciyərləri, suya və qidaya düşdükdə mədə-bağırsağı məhv edir.

Zəhərlənmənin əlamətləri dərinin qızarması, kiçik suluqların əmələ gəlməsi ilə müşayiət olunur (sonradan onlar böyük suluqlara çevrilir). Bu suluqlar partlayır və çətinləşən yaralara çevrilir, temperatur yüksəlir.

Qıcıqlandırıcı təsirli zəhərləyici maddə gözlərin, burun-udlağın (burun-boğaz) güclü qıcıqlanmasına səbəb olur. Döyüş konsentrasiyasında (qatılıq dərəcəsində) ölümcül deyil.

Toksiki kimyəvi maddənin psixokimyəvi təsiri spesifik olaraq mərkəzi sinir sistemə təsir edir (qarabasma, qorxu, ruh düşkünlüyü). Fiziki olaraq karlıq, korluq yaranır. Bədənin zəhərlənmiş hissəsini sabunlu su ilə təmizləmək, göz, burun-udlağı (burun-boğaz) təmiz su ilə əsaslı şəkildə yumaq, paltarını isə silkələmək, yaxud şotka ilə təmizləmək lazımdır. Zərərçəkəni zəhərli zonadan çıxarmaq və ilkin tibbi yardım göstərmək lazımdır.

Bioloji silah və onun xüsusiyyətləri

Bioloji silah kütləvi qırğın silahlarının bir növü olub, bakteriya, virus və ya kif kimi mikroorqanizmlərdən əldə olunan vasitələrə və onları tətbiq etmək üçün istifadə edilən döyüş sursatına, cihaz və tərtibatlara deyilir. Bioloji silahın əsasını xəstəlik törədən mikroblar və onlardan alınan toksinlər təşkil edir.

Bioloji silahlardan insanların, heyvanların və bitkilərin məhv edilməsi, eyni zamanda ərzaq ehtiyatlarının və içməli suyun zəhərlənməsi üçün istifadə edilir.

Bioloji silahlarda, əsasən, taun, vəba, Sibir yarası, brüselyoz, qarın yatalağı, grip, malyariya, dizenteriya və s. törədiciləri olan viruslardan, bakteriyalardan, göbələklərdən istifadə olunur.

Bioloji silahlar da, eynilə kimyəvi silahlar kimi, hədəfə müxtəlif raket, artilleriya, mermi, mina, qumbara, xüsusi səpmə qurğuları vasitəsilə və ya su mənbələrini, qida anbarlarını yoluxdurmaqla, istehlak bazarına bu maddələrlə yoluxdurulmuş

ərzaq ixrac etmək, ayrı-ayrı təşkilatlara bu maddələrlə yoluxdurulmuş məktub gön-
dərmək və s. yollarla çatdırılır.

Bioloji silahın ilk tətbiqi faktı 1763-cü ildə hindu tayfalarına qarşı çiçək xəstəliyi-
nin kütləvi yayılması hesab olunur. Amerikan müstəmləkəçiləri onların düşərgələrinə
çiçək xəstəliyi törədən virus hopdurulmuş adyallar göndərdilər və hindular arasına
çiçək epidemiyası yayıldı.

XX əsrin əvvəllərində biologiya elminin nailiyyətlərindən istifadə edərək bioloji
silahın sistemətik və məqsədyönlü işlənilib hazırlanmasına başlandı. Birinci Dünya
müharibəsi zamanı kimyəvi və bioloji silahın tətbiqi bütün dünyada etiraz dalğası ilə
qarşılandı. 1935–1939-cu illərdə Yaponiyada bioloji silah hazırlamaq üçün xüsusi
laboratoriyalar hazırlandı. Eksperi-
mentlər hərbi əsirlərin və Çinin
dinc əhalisinin üzərində aparılırdı.
Nəticədə bir sıra rayonlarda taun
və başqa təhlükəli xəstəliklər baş
qaldırdı.

Bütün dünyanın mütərəqqi qüv-
vələrinin böyük qələbəsi 1972-ci il-
də bioloji və toksiki silahların hazır-
lanması, istehsalı və toplanmasının
qadağan olunması haqqında kon-
vensiyanın qəbul edilməsi oldu. Bu-
na baxmayaraq, silahlı konfliktlərdə
qalib gəlmək üçün bioloji silahın tət-
biqi aktual olaraq qalır.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, ilk dəfə Yaponiyaya atılan atom bombası dünyada böyük güclər ara-
sındakı münasibətlərə necə təsir etdi?
2. Nüvə silahı olan ölkələrin bütün strateji əhəmiyyəti olan şəhərlərində
çoxsaylı yeraltı sığınacaqlar nə məqsədlə tikilib?
3. Hansı faktorlar kimyəvi silahın təsirinə məruz qalmış insanların müalicə-
sini və təbiətin bərpasını uzunmüddətli edir?
4. Zəhərləyici silahların, zəhərlərin, boğucu və öldürücü qatqıların qadağası
haqqında bəyannamə və konvensiyalara münasibətinizi bildirin.

33. FƏRDİ MÜHAFİZƏ VASİTƏLƏRİ

Döyüş əməliyyatları zamanı kütləvi qırğın silahlarının tətbiqi müasir dövrdə reallığa çevrilmişdir. Bu baxımdan fərdi mühafizə vasitələrindən düzgün istifadə qaydaları çox vacib şərtlərdən biri hesab edilir.

Kütləvi qırğın silahlarından mühafizə vasitəsi dedikdə nə başa düşürsünüz?

Fərdi mühafizə vasitələri (FMV) tənəffüs orqanlarını, gözləri və dəri örtüyünü buxarlardan, damcılardan və zəhərləyici maddələrin damcılarından, eləcə də radioaktiv küldən, xəstəlik törədən mikroblardan və zəhərlərdən qoruyur. FMV-yə tənəffüs orqanlarını və dərinə qoruyan vasitələr aiddir.

Tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələri orqanizmin zərərli və təhlükəli maddələrdən müdafiəsini təmin edən insanın daşıdığı texniki vasitədir.

Əleyhqazlar

Bu vasitələr olmadıqda dəsmaldan, bir neçə qat parçadan və s. istifadə etmək olar. Tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələri iki yerə: süzücü və izoleedici vasitələrə bölünür.

Böyükklər ГП*-5 (QP-5) və ГП-7 (QP-7) tipli süzücü əleyhqazlardan istifadə edirlər. Bu əleyhqazlar əsas etibarilə uzun, gözlərin və tənəffüs orqanlarının zəhərləyici maddələrdən qorunması üçün nəzərdə tutulub. Əgər ehtiyac olarsa, onlardan radioaktiv maddələrdən və zəhərləyici vasitələrdən qorunmaq üçün də istifadə etmək olar.

BİLİRSİNİZMİ?

Rusiyada kömür süzgəcli əleyhqaz 1915-ci ildə Nikolay Dmitriyeviç Zelinski tərəfindən icad edilmişdir. 1916-cı ildə bu əleyhqaz Antanta ordusunun silahlanmasına qəbul edilib.

Tənəffüs orqanlarının radioaktiv tozdan, zərərli qazlardan, buxarlardan və aerozollardan qorunması üçün sadə respiratorlar, toz əleyhinə parça maskalar və pambıq-tənzif sarğısı istifadə olunur.

Toz əleyhinə parça maska pandemiya dövründə çox populyar aksesuar idi.

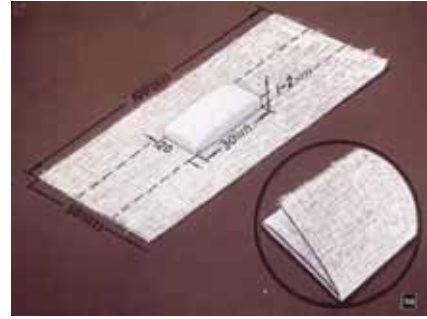
Respiratorların iki tipi mövcuddur. *Birincilərin* yarımmaskaları və süzücü elementi eyni vaxtda əleyhqazın üz hissəsini təşkil edir, *ikincilərin* süzücü silindri yarımmaskaya birləşdirilir.

Respirator: 3M full üz maskası

Respirator: qatlana bilən
tənəffüs cihazı

Pambıq-tənzif sarğı hazırlamaq üçün 50×100 sm ölçüsündə tənzif götürülür, masanın üzərinə sərilir. Üzərinə 30×20 sm ölçüsündə, qalınlığı 1-2 sm olan pambıq (pambıq yoxdursa, əvəzinə 5-6 qat tənzif istifadə edilə bilər) qoyulur. Tənzifin kənarlarını hər iki tərəfdən pambığın üstünə qatlayırlar. Kənarlarında 30–35 sm uzunluğunda yarıq kəsilir. Geyilmiş sarğı ağzı və burunu yaxşı bağlamalıdır. Gözlərin mühafizəsi üçün xüsusi eynək geyilməlidir.

Pambıq-tənzif sarğısı hazırlamaq daha rahatdır. Buna görə pambıq və bir hissə tənzif götürülür.

Sarğı bintinin hər iki tərəfi kəsilir.

Yuxarı ətraflar təpə hissədə, aşağı ətraflar isə boyun ardında düynələnir.

Təcridedicici tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələri oksigenin həcmi az olduqda, eləcə də naməlum tərkibli zərərli maddələr zamanı istifadə olunur. Sıxılmış oksigenli təcridedicici əleyhqazlarda qaz halında olan oksigen balonda yüksək təzyiq altında olur (КИП*-8 (KİP-8), КИП-14 (KİP-14) və s.). КИП (KİP) üz hissəsindən, tənəffüs və oksigenötürən sistem və cod arxa çantadan ibarətdir. Qurğunun cod çantasında bərpəedicici silindr, sıxılmış oksigen balonu, signal qurğusu yerləşdirilib. Cihaz oksigen ehtiyatına nəzarət üçün manometrlə təchiz edilib.

* КИП (кислородный изолирующий противогаз) – oksigenli izoləedicici əleyhqaz

Ətraf mühitdə zərərli, tənəffüs üçün yararsız maddələr olduqda istifadəçilər geyinərək iş yerlərində öz vəzifələrini yerinə yetirirlər. Qəza-xilasətmə, bərpaətmə və təmir işləri zamanı, eləcə də yanğınsöndürmə və s. xüsusi xidmətlərdə də bu əleyhqazlardan istifadə olunur.

“Tənəffüs orqanlarını müdafiə edən təcridedici fərdi mühafizə vasitələri” ətraf mühitdə oksigenin tərkibindən, eləcə də zərərli maddələrin tərkibindən və miqdarından asılı olmayaraq istifadə oluna bilər.

Dərinin mühafizə vasitələri

Təyinatına görə dərinin mühafizə vasitələri xüsusi və əlaltı olur.

Xüsusi mühafizə vasitələrindən Mülki Müdafiə bölmələri istifadə edir.

Dərinin mühafizəsinin əlaltı vasitələri – xüsusi vasitələr olmadıqda bütün əhali, eləcə də bölmənin şəxsi heyəti tərəfindən istifadə olunur.

Dərinin mühafizəsini təmin edən təcridedici vasitələr

Təcrid edən materialların mühafizə təsiri onun üzərinə düşən zərərli maddənin bir neçə müddət ərzində saxlanmasıdır.

Л-1 (L-1) yüngül mühafizə kostyumu rezinləşdirilmiş parçadan hazırlanıb və başlıqlı köynək, uzunboğaz corablı şalvar, ikibarmaqlı əlcəklər və dəbilqə altlığından ibarətdir. Bundan başqa, kostyumun və ehtiyat bir cüt əlcəyin daşınması üçün çanta verilir.

Ümumqoşun mühafizə kostyumu – rezinləşdirilmiş parçadan hazırlanıb, şalvar, gödəkçə (başlığı ilə birlikdə), beşbarmaqlı rezin əlcəklər və rezin çəkmələrdən ibarətdir.

Dərinin mühafizəsinin süzgəc vasitələri. Süzgəc materiallarının müdafiə fəaliyyəti zəhərlənmiş hava, zərərli maddələrin buxarı süzücü materiallardan keçərkən parçaya hopdurulmuş xüsusi maddələr tərəfindən saxlanılır.

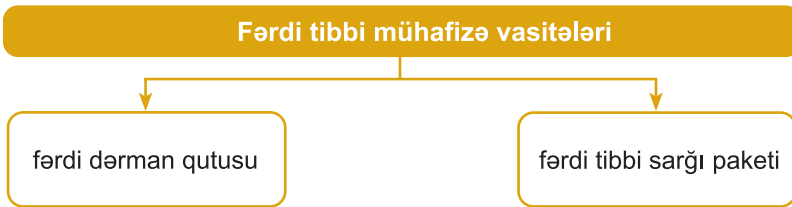
Dərinin mühafizəsinin əlaltı vasitələri. Bədənin açıq hissələrinin və paltarın qorunması üçün adi rezinləşdirilmiş materialdan olan plashdan istifadə etmək məqsəduyğundur. Hətta damcı-maye-zəhərləyici maddədən belə, qısa müddətə də olsa,

onlar qoruya bilir. Başlıq mütləq olmalıdır, yoxdursa, polietilen plyonkadan istifadə etmək olar. Ayaqların mühafizəsi üçün rezin çəkmələr, əlləri qorumaq üçün isə dəri və parça materialdan olan əlcəklərdən istifadə etmək olar. Şalvarın ətəklərini sıx bağlamaq lazımdır.

Tibbi mühafizə vasitələri. Mülki müdafiənin həyata keçirdiyi kompleks müdafiə tədbirlərində əhalini xüsusi profilaktika tədbirləri və ilk tibbi yardım vasitələri ilə təmin etmək böyük əhəmiyyət daşıyır. Düşmənin kütləvi qırğın silahları tətbiq etməsi zamanı tənəffüs orqanlarının və dərinin müdafiəsi üçün fərdi tibbi vasitələrin fərdi mühafizə vasitələri ilə birlikdə istifadəsi müdafiənin əsas üsullarındandır.

Fərdi tibbi mühafizə vasitələri

Bunlar havada zəhərlənməni, yaxud xəbərdar edən amillərin təsir effektini azaltmaq üçün nəzərdə tutulan tibbi preparatlar, materiallar və xüsusi maddələrdir.

Fərdi dərman qutusunun içərisində yanıqlar, yaralanmalar zamanı (ağrını aradan qaldırmaq məqsədilə) öz-özünə və qarşılıqlı yardım üçün lazım olan, radioaktiv, zəhərli və qəza təhlükəli kimyəvi maddələrin təsirini azaltmaq, aradan qaldırmaq və yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınması üçün lazım olan vasitələr olur.

Əsgərlərə ilk yardım göstərilməsi məsələsinə çox ciddi və diqqətlə yanaşılır. Hər bir döyüşçüyə tibbi-psixoloji təlimlər, ilkin yardım göstərmək qaydalarının öyrədilməsi bu mənada xüsusi önəm daşıyır. Tibbi biliklər olmadan ilk yardım zamanı fərdi dərman qutusundan istifadə yararsız ola bilər.

Fərdi tibbi yardım qutusu A6

Tibbi sarğı paketi

Fərdi tibbi sarğı paketi yaralara, yanıqlara aseptik sarğı qoyulması və bəzi qanaxmaların saxlanması üçün istifadə edilir. Qoyulmuş sarğı yara səthini (yanıq səthi) təkrar infeksiyadan mühafizə edir və qanaxmanın dayandırılmasını tam təmin edir. Fərdi sarğı paketi hermetik qablaşdırılmış steril bint və 2 ədəd pambıq-tənzif yastığından ibarətdir. Yastıqlardan biri bintin ucuna bərkidilmişdir, digəri isə hərəkətli olur. Belə quruluşa görə dəlib keçən zədələnmələrdə yaranın həm giriş, həm də çıxış dəliyini bağlamaq olur. Yastıqların üstü əllə götürmək üçün rəngli saplarla işarələnir.

İstifadə etmək ardıcılığı:

- hermetik örtük üzərindəki xətt boyunca kəsilir və çıxarılır;
- bir əl ilə bint, digər əl ilə yastıq götürülüb içəri səthi ilə yaranın üzərinə qoyulur;
- bu zaman çalışmaq lazımdır ki, rəngli sap olan hissə üst tərəfdə qalsın;
- daha sonra sarğı aparılır.

1. Fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə zərurətinin yaranma tarixi barədə araşdırma aparın.
2. Pambıq-tənzif sarğı hazırlayın.
3. Ələyhqaz və respiratorun geyinilməsini əməli olaraq yerinə yetirin.
4. Respirator və ələyhqazların oxşar və fərqli cəhətlərini şərh edin.

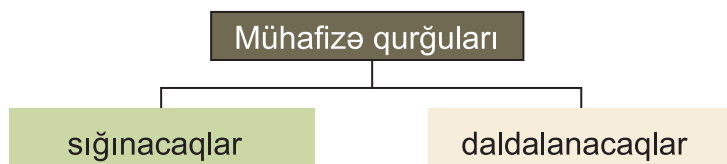
34. KOLLEKTİV MÜHAFİZƏ QURĞULARI

Sülh dövründə baş verə biləcək fəvqəladə halların xarakteri və miqyası barədə proqnozlar əsasında, habelə müasir müharibələrin xüsusiyyətləri, başlanması variantları, müxtəlif növlü qırğın vasitələrinin işlədilməsi imkanları nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının ərazisi zonalara, şəhərləri qruplara bölünür. Mülki müdafiə tədbirləri hərbi komandanlıq orqanları ilə sıx əlaqədə yerinə yetirilir.

Əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlər sülh dövründə əvvəlcədən hazırlanır və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yerinə yetirilir.

Mühafizə qurğuları inşa edilərkən nələrə üstünlük verilir?

Mühafizə qurğuları əhalini nüvə, kimyəvi və bakterioloji silahlardan, habelə nüvə partlayışları zamanı və adi qırğın vasitələri işlədilərək yarana biləcək əlavə zədələyici amillərdən qorumaq üçün nəzərdə tutulan xüsusi mühəndis qurğularıdır (tikililərdir).

Sığınacaqlar

Təyinatı

Sığınacaq – orada sığınan əhalinin nüvə partlayışının bütün zədələyici amillərindən, zəhərləyici və güclü təsirli zəhərli maddələrdən, bakterial vasitələrdən, habelə yanğınlar zamanı yüksək temperaturun və yanğın məhsullarının təsirindən mühafizəsini təmin edən hermetik mühəndis qurğusudur.

Sığınacaq mülki müdafiədə kollektiv mühafizə vasitələrinin əsas növüdür.

Sığınacaqdan ilk dəfə Birinci dünya müharibəsi zamanı istifadə edilmişdir. İkinci dünya müharibəsi illərində isə bomba və qaz sığınacaqları geniş tətbiq olundu. Sığınacaq möhkəm inşaat materiallarından tikilir (nüvə partlayışının zərbə dalğası təsirindən qorunmaq üçün), radioaktiv, kimyəvi, bakterioloji maddələrdən qorunmaq üçün hermetik olur, ventilyasiya qurğusu ilə təchiz edilir və burada adamların 2-3 gün qalması üçün şərait yaradılır.

Metropoliten stansiyaları, yeraltı qazmalar və digərlərindən də sığınacaq kimi istifadə edilə bilər.

Quruluşu

Sığınacaqda adamların daldalanması üçün nəzərdə tutulan otaqların ayrı-ayrılıqda sahəsi 25 m²-dən, ümumi sahəsi 75 m²-dən az olmamalıdır.

Otağın hündürlüyü 2,15 m-dən 2,9 m-dək olan hallarda ikimərtəbəli taxtlar, bundan artıq olanda isə üçmərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır. Sülh dövründə istismar şəraitinə görə hündürlüyü, ən azı, 1,85 m olan binalardan sığınacaq kimi istifadə etməyə icazə verilir. Belə hallarda burada ancaq birmərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır.

Hər bir sığınacaqda, ən azı, iki giriş yolu olmalıdır. Tutumu 300 nəfərədək olan sığınacaqlarda 1 giriş düzəldilir, bu zaman ikinci giriş kimi qəza (köçürmə) çıxış yolundan istifadə edilməlidir.

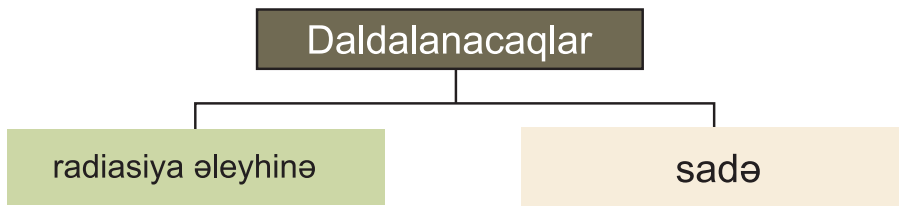
Hər 25 adama 1 tualet olmalı, tullantıların çölə atılmasında ağzı bağlı qablar və plastik torbalar istifadə edilməlidir.

Sığınacağa girərkən kifayət miqdarda qida və sağlamlıq vəsaitləri unudulmamalıdır.

Qeyri-sabitlik zamanı insanlar yaşayış yerlərinə yaxın olan sığınacaqların yerini bilməli və bu barədə məlumatlı olmalıdırlar. Bundan başqa, sığınacaqlarda su təchizatı, kanalizasiya, istilik və işıqlandırma sistemləri qurulur və telefon çəkilir. Burada olan əsas otaqlar skamya və yataq taxtları ilə təchiz olunur.

Mühafizə xassələri

Torpağa tam dərinləşdirilən sığınacaqlar bütün zədələyici amillərdən mühafizəni daha etibarlı təmin edir. Sığınacağın üst örtüyü yerin səthindən hündür olduqda isə, yerdən hündür divarlara zərbə dalğasının təsiri sayəsində düşən yük artır və onların qoruyucu xassələri zəifləyir. Belə sığınacaqların mühafizə qabiliyyətini artırmaq üçün onların divarlarını torpaqla örtmək və ya istilikdən izolyasiya qatı düzəltmək lazımdır. Sığınacaqlar leysan yağışları nəticəsində, eləcə də yerin üzərində, üst mərtəbələrində və qurğulardakı maye tutumlar dağılarkən içəriyə su, digər mayələr axması ehtimallarından mühafizə edilməlidir.

Radiasiya daldalanacaqları

Təyinatı

Radiasiya daldalanacaqları (RD) daldalanan adamların, ərazidə radioaktiv zəhərlənmə (çirkənmə) zamanı şüalanmadan zərbə dalğasından və həmçinin dağılan konstruksiyaların qırıntılarından mühafizəsini təmin edən qurğulardır.

Sığınacaqlarla müqayisədə RD daha geniş əhəmiyyətə malikdir. Onlar həm şəhərlərin ehtimal olunan zəif dağıntılar zonasındakı müəssisələrin iş növbəsindəki fəhlələrin, həm də kənd yerlərindəki və iri şəhərlərdən köçürülən müxtəlif əhali qruplarının mühafizəsini nəzərdə tutur.

Quruluşu

RD-nin müəssisələrini əsas və yardımçı binalarını yarımzirzəmi (kürsü) hissələrində və birinci mərtəbələrində, həmçinin aşağıdakı binalarda yerləşdirmək lazımdır:

- məktəb, kitabxana binalarında, habelə ictimai məqsədli binalarda;
- kinoteatr, mədəniyyət evləri, pansionatları, istirahət evləri və bazalarının binalarında;
- mövsümi olaraq yanacaq, tərəvəz, ərzaq, təsərrüfat alətləri saxlanılan anbarlarda;
- kərpic və daş binaların zirzəmilərində və yerüstü mərtəbələrindəki otaqlarda.

RD üçün yer seçərkən mühafizəedici konstruksiyaların ionlaşdırıcı şüalanmalardan mühafizəsini daha etibarlı təmin edən və zərbə dalğasının təsirinə daha davamlı olan zirzəmilərə və kürsülü mərtəbələrə üstünlük vermək lazımdır. RD-ni çoxmərtəbəli binaların birinci mərtəbələrində yerləşdirərkən, ilk növbədə, digər otaqlardan əsaslı divarlı və arakəsmələr ayrılan və təbii işığı olan yerlərdən (korridorlar, xollar, dəhlizlər və s.) istifadə etmək lazımdır.

Mühafizə xassələri

Radiasiyaya qarşı daldalanacaqlar insanı radioaktiv zədələnmədən, işıq şüalanmasından qoruyaraq, zərbə dalğasının təsirini xeyli zəiflədir. Daşdan tikilmiş binaların birinci mərtəbələri radiasiya təsirini 10 dəfə, zirzəminin orta hissəsi isə 500–1000 dəfə azaldır.

Ətraf ərazilərin qoruyucu xüsusiyyətlərini bilmək və onlardan istifadə etməyi bacarmaq lazımdır. Ensiz, dərin, girintili-çıxıntılı yarğanlar və yeraltı mədən yerləri kütləvi qırğın silahlarından yüksək dərəcəli qorunma vasitəsidir. Meşə massivləri də nüvə

partlayışının zədələyici amillərinin təsirini zəiflədir. Onlar zərbə dalğasının təsirini, radioaktiv zədələnməni azaldır, işıq şüalanmasını isə xeyli dərəcədə aşağı salır.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, işıq şüalanması meşədə yanğına səbəb olduğundan sığınmaq üçün gec alışan yarpaqlı ağaclardan ibarət sahələrdə daldalanmaq məqsədəuyğundur.

Sadə daldalanacaqlar

Düşmənin qəfil basqını zamanı əhalinin xeyli hissəsi mühafizə qurğuları ilə təmin edilməyən hallarda müasir qırğın vasitələrindən əhalinin kütləvi mühafizəsini qısa müddətdə təmin etmək üçün sadə daldalanacaqlar həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

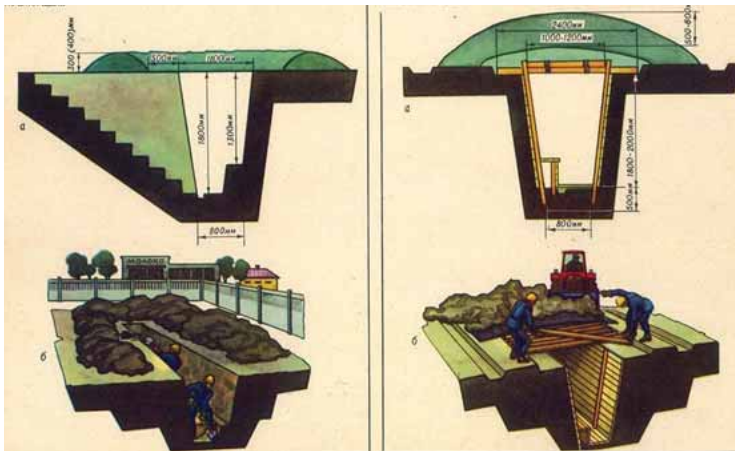
Sadə daldalanacaqlara üstü açıq və örtülü yarğanlar (oyuq), səngərlər aiddir.

Quruluşu

Çoxlu adam olan, yaxud onların yığılacağı ehtimal edilən hər yerdə: bütün müəssisələrin, təşkilatların, idarələrin, kommunal təsərrüfatı obyektlərinin ərazisində, yaşayış sahələrində, köçürmə üzrə toplanış məntəqələrində, stansiyalarda, aeroportlarda, nəqliyyata minmə və düşmə məntəqələrində, aralıq köçürmə məntəqələrində və digər yerlərdə sadə daldalanacaqların tikilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Belə daldalanacaqların üstün cəhətləri bundan ibarətdir:

- konstruksiyaları sadədir;
- tikinti materialları (ələtində olan yardımçı materialları) asan əldə edilir;
- işlərin həcmi az olur;

Sadə daldalanacaq 10-50 nəfər üçün nəzərdə tutulur. Daldalanacaqlar, adətən, uçqunlar altına düşməyəcək ərazidəki müxtəlif yerlərdə: şəhərlərin bağçalarında, stadionlarda, geniş həyətlərdə, kənd yerlərində isə bağlarda, bostan yerlərində, geniş küçələrdə düzəldilə bilər. Belə sahələr elə seçilməlidir ki, oranı qar və yağış su-

ları basa bilməsin. Daldalanacaqlar adamların bir və iki cərgədən yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutula bilər. Adamlar bir cərgədə yerləşdirilən yarğan dərinliyi 180-200 sm, eni yuxarıda 100-200 sm dibdə isə 30-90 sm olan xəndəkdən ibarət olur. Daldalanacaqlar hər adam üçün 0,5-0,6 m hesabı ilə müəyyən edilir.

Mühafizə xassələri

Örtülü yarğan adamları işıq şüalanmasından tamamilə qoruyur, zərbə dalğasının təsirinin 2, 5-3 dəfə zəiflədir, nüfuzedici radiasiyanın və radioaktiv şüalanmanın (üst örtükdəki torpaq qatının qalınlığından asılı olaraq) təsirini isə 200-300 dəfə azaldır. Belə yarğan adamların paltarlarının və dərisinin səthinə ZM damcılarının, bakterial və yandırıcı maddələrin bilavasitə düşməsinin qarşısını alır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hətta üstü örtülü yarğan belə, ZM və bakterial vasitələrdən mühafizəni tamamilə təmin edə bilmir. Buna görə də belə halda əleyhqazlardan istifadə etmək lazımdır.

Mühafizə qurğularına sığınma

Əhaliyə mühafizə qurğularına sığınma barədə ilk məlumatı müvafiq orqanlar verir və bu orqanların göstərişlərinə əsasən hərəkət edilməlidir. Mülki müdafiə orqanları fəvqəladə vəziyyət barədə əhalini vaxtında xəbərdar etmək məqsədilə sirenalar, istehsalat fitləri və digər siqnallardan xəbərdaredici vasitə kimi istifadə edir ki, bu zaman siqnalı eşidən hər kəs radio və ya televizoru işə salmalı, verilən məlumatları dینləməlidir.

Bu siqnal ictimai yerlərdə eşidilərsə, yaxınlıqdakı sığınacağın və ya daldalanacağın yerini müəyyən edərək orada daldalanmaq lazımdır. Yerləşdiyiniz məkanları (evlər, şəxsi obyektlər) tərk edərkən elektrik və qaz cihazlarını şəbəkədən ayırmağı unutmayın.

Daldalanma prosesi mütəşəkkil şəkildə və cəld həyata keçirilməlidir. Sığınacaqların yeri və giriş yolları xüsusi işarələrlə göstərilir. Hər bir sığınacağa əhali bu işdə məsul olan manqa komandirinin göstərişi üzrə yerləşdirilir.

Fəvqəladə hallar və mülki müdafiə orqanlarının göstərişi olmadan sığınacaqlardan və daldalanacaqlardan çıxmaq qəti qadağandır.

1. Siz yaşayış yerinizə yaxın olan kollektiv mühafizə vasitəsinin yerini bilirsinizmi?
2. Təbii daldalanacaqlarda radioaktiv zəhərlənmədən qorunmağı necə təsəvvür edirsiniz?
3. Mühafizə qurğularına sığınma prosesi necə həyata keçirilir?
4. Sığınacaqlar və daldalanacaqlar arasındakı fərqli və oxşar cəhətləri şərh edin.

VI. HƏRBİ TİBBİ HAZIRLIQ

35. Sağlam həyat tərz

36. Yaralılara ilk tibbi yardım

37. Zədələnmədə ilk tibbi yardım

38. Bioloji vasitələrdən mühafizə

35. SAĞLAM HƏYAT TƏRZİ

Öz sağlamlığını qorumaq hər bir şəxsin başlıca vəzifəsidir və heç kəsin bu vəzifəni kiməsə həvalə etməyə ixtiyarı yoxdur. İnsan düzgün qidalanmazsa, yanlış həyat tərzini sürərək zərərli alışqanlıqlara yiyələnərsə, səhhətində ciddi problem meydana gələ bilər.

"... sağlamlıq, nəhayət ki, arzu olunan bir nemət kimi deyil, uğrunda mübarizə aparılan bir insan hüququ kimi qəbul ediləcəkdir".

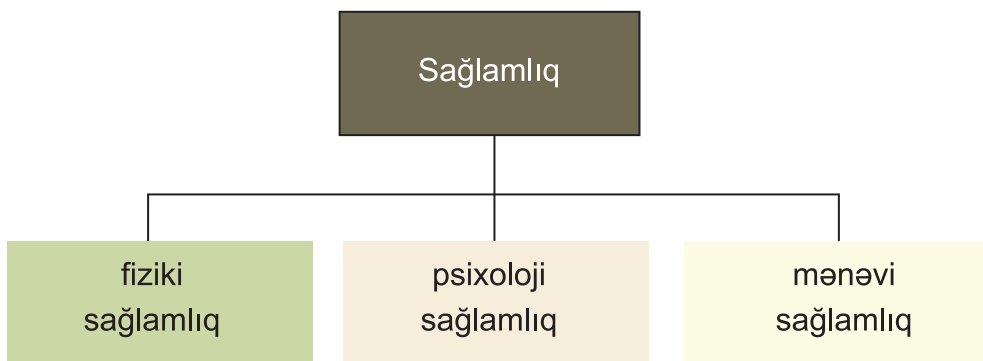
Kofi Annan

Sağlamlıq uğrunda necə mübarizə aparmaq olar?

Sağlam həyat tərzini hər kəs üçün fərqli bir anlam ifadə edir. Ümumiyyətlə, sağlam həyat tərzini bir insanın fiziki və əqli rifahının təmin edilməsinə, həyatı yaxşı yaşamasına imkan verən bir tərzdir. Gənclər üçün uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə baş verən müxtəlif risk faktorları vardır ki, bu da çox vaxt qeyri-kafi qidalanmaya, fiziki fəaliyyətin olmamasına və ya aludəçiliyə gətirib çıxara bilər. Bunların hamısının nəticəsi isə onların həyatlarının qalan hissəsində də davam edə bilər. Həyatının çox erkən illərində işləməyə başlayan gənclər peşə sağlamlığı riski ilə üzləşirlər və bu da bəzən həyat boyu davam edəcək müəyyən nəticələrə gətirib çıxara bilər.

İnsan özü özünün həkim olmalı, öz sağlamlığının qeydinə qalmalıdır. Yaşının erkən çağından başlayaraq sağlam həyat tərzini sürməli, orqanizmi möhkəmləndirməli, idmanla məşğul olmalı, fərdi gigiyena qaydalarına riayət etməli, bir sözlə – sağlam yaşamağa nail olmalıdır.

Sağlamlıq insan həyatının harmonik inkişafını təmin edən, əmək qabiliyyətini müəyyənləşdirən birinci və ən vacib tələbatdır.

Fiziki sağlamlıq orqanizmin bütün orqanlarının normal fəaliyyət göstərməsinin təbii vəziyyətidir.

Psixoloji sağlamlıq kəllə beyninin vəziyyətindən asılıdır. Düşüncə tərz, diqqət və yaddaşın inkişafı insani keyfiyyətlərin inkişafı ilə xarakterizə olunur.

Mənəvi sağlamlıq insanın sosial həyatının əsasını təşkil edən mənəvi prinsiplərlə müəyyən edilir.

Sağlam və ruhən inkişaf etmiş insan xoşbəxtdir. O özünü yaxşı hiss edir, öz işindən zövq alır, özünü təkmilləşdirməyə can atır. Ruhən özünü cəmləyir, daxili gözəlliyə nail olur. İnsan o qədər kamil varlıqdır ki, sağlamlığını istənilən vəziyyətdə bərpa edə bilər.

Sağlamlığı formalaşdıran faktorlar

Sağlamlığı formalaşdıran əsas faktorlar aşağıdakılardır:

- ▶ həyat və fəaliyyətin rejimə salınması;
- ▶ orqanizmin ümumi gigiyenası;
- ▶ rəşional qidalanma;
- ▶ zərərli vərdislərdən imtina;
- ▶ ətraf mühit.

Həyat və fəaliyyətin rejimə salınması

Həyat və fəaliyyətin hər sahəsində müəyyən rejim mövcuddur. Rejim insanın həyatının müəyyən olunmuş gündəliyidir, özündə əməyi, qidalanmanı, istirahəti və yuxunu birləşdirir.

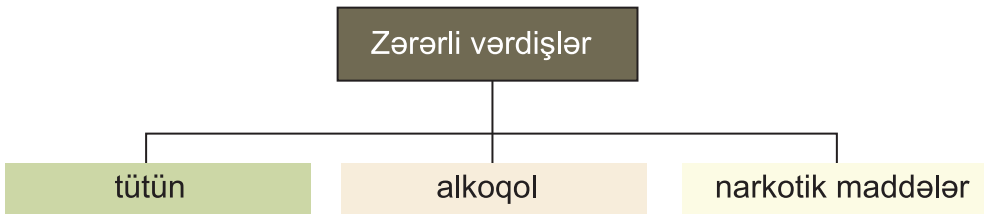
Rasional qidalanma

Sağlam həyat tərzinin əsas tərkib hissələrindən biri rasional qidalanmadır. Gün ərzində 4 dəfədən az olmayaraq qida qəbul etmək tövsiyə edilir. Qidanın həzm olunması üçün təxminən 3 saat vaxt lazımdır. Ona görə də 3–4 saatdan bir qida qəbul etmək məsləhətdir. Çalışmaq lazımdır ki, qida hər gün eyni vaxtda qəbul olunsun.

İnsan orqanizmi müxtəlif maddələrdən təşkil olunmuşdur. Bunların arasında su, dəmir, maqnezium, kalium və kalsium çoxluq təşkil edir. Məsələn, baş beyin 80%, əzələlərin 76%, sümüyün 25%-ni su təşkil edir. Məhz buna görə də insana mineral duzlar və su çox lazımdır. Qidasız insan bir həftə, susuz isə sayılı günlər yaşaya bilər. Mineral duzlar ən vacib ərzaq məhsullarının: kələm, alma, süd və balığın tərkibində mövcuddur. Rasional qidalanma düzgün inkişafı, orqanizmin formalaşmasını təmin edir, sağlamlığın, iş qabiliyyətinin saxlanmasına və ömrün uzanmasına kömək edir.

Zərərli vərdislərdən imtina

Sağlam həyat tərzinin tərkib hissəsindən biri də zərərli vərdislərlə mübarizədir.

Tütün. Qlobal olaraq, hər il 5,4 milyon insan tütün epidemiyasından vəfat edir. Bu göstərici, HİV / QİÇS, malyariya və vərəm xəstəliyindən həyatlarını itirən insanların sayından çoxdur. Avropadakı, ölümlərin 21%-ə qədəri siqaret çəkmək səbəbindən baş verir. Hər həftə orta hesabla 15 yaşda olan uşaqların 24%-i siqaret çəkir. Statistika göstərir ki, ciyər xərçəngi xəstəliyindən əziyyət çəkənlərin 90%-i siqaretdən çox istifadə edənlərdir.

Alkoqol. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatına görə, Avropada spirtli içkilərin istehlakı dünya miqyasında spirtli içkilər üzrə orta istehlakın iki qatına bərabərdir. Böyükler arasında alkoqoldan istifadə ölüm və əlillik üçün ikinci böyük risk faktoru, gənclər arasında isə ən böyük risk faktoru hesab edilir. Avropada hər il 618 min insan alkoqoldan vəfat edir. Həddindən artıq içki içmək yalnız xəstəliyə deyil, həm də təhsil və iş yerində məsuliyyətin itirilməsinə, cinayət törədilməsinə və şiddətə səbəb olur.

Narkotik maddələr. Narkotik maddələr tələdir! Bu tələyə bir dəfə düşənin oradan çıxması çətin olur. Buna görə də narkotiklərdən qorunmağın ən yaxşı yolu istifadə etməməkdir.

Mərkəzi sinir sisteminə təsir göstərən və tez bir zamanda asılılıq yaradan maddələrə **narkotik*** maddələr deyilir.

*** NARKOTİK**

yunan dilindəki “narke” sözündən götürülüb, mənası “yuxu, bihuşluq” və “mania” – “cəzb etmə, ağılsızlıq” deməkdir.

Narkotik maddələr insan düşüncəsinə təsir edir və beyni tənzimləyir. Bu tənzimləmə psixoloji və fiziki defektlərlə nəticələnir. Bu o deməkdir ki, narkotik hissləri, əhvali-ruhiyyəni, düşüncəni dəyişməyə qadirdir. Narkomanlıq psixi və fiziki asılılıqla müşayiət olunan, yaddaş və təfəkkürü pozan, həyata qarşı laqeydlik yaradan, insanı fiziki və psixoloji cəhətdən məhv edən xəstəlikdir.

Narkomaniyanın yayılması millətin sağlam həyat tərzini üçün təhlükədir. Narkomaniya orqanizmin zəifləməsinə, bədənini arıqlamasına və fiziki gücün düşməsinə, daxili orqanların funksiyasının pozulmasına gətirib çıxarır.

Narkomaniya digər vərdişlərə görə daha təhlükəlidir. Narkotik maddələr satan həmişə yeni alıcı axtarışında olur. İl əzində hər bir narkotik istifadəçisi 4 nəfəri narkotikə cəlb edir. Bunların da əksəriyyəti uşaq və gənclərdir.

Unutma! Narkotik istifadəçiləri çox vaxt qısa zamanda ailəsini, dostlarını, işini, əmlakını, sağlamlığını və həyatını itirmiş olurlar.

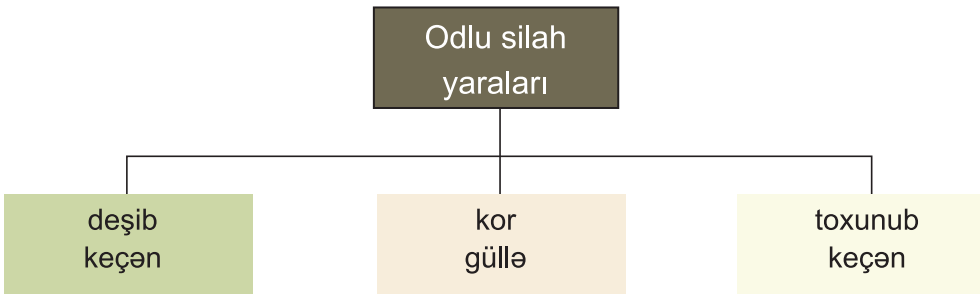
1. Siz öz sağlamlığınızın qeydinə necə qalırsınız?
2. Sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması nəyə xidmət edir?
3. Fərdi həyat tərziniz sizi qane edirmi?
4. Sizin zərərli vərdişlərə münasibətiniz necədir? Zərərli vərdişlərin toruna düşməmək üçün nə edərsiniz?

36. YARALILARA İLK TİBBİ YARDIM

*Mexaniki amillərin nəticəsində toxumaların tamliğinin pozulması **yaralanma** adlanır. Yaralanmanın forma və ölçüləri zərbənin növündən və təsirindən asılıdır. Mexaniki təsirin ən əsas növlərindən biri dedikdə odlu silah yaralanmaları nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə, müxtəlif növ yaralanmalar qanaxmalarla müşayiət olunur. Bu səbəbdən yaralıya ilk tibbi yardım göstərmək üçün yaranın və qanaxmanın növlərini bilmək çox vacibdir.*

Yaralıya onun yarasının növü və fəsadlarını nəzərə alaraq necə yardım edərsiniz?

Odlu silah yaraları güllə, qırma və qəlpə yaralarına bölünür. Odlu silah yaralarının əsas fərqləndirici amili onu törədən güllə və qəlpənin yüksək sürətə malik olmasıdır. Uçmağa başladığı andan güllə və qəlpə hədəfə çatana qədər öz enerjisini müəyyən qədər itirir. Toxumalara daxil olduqdan sonra toxuma müqavimətinə rast gələrək enerjisini toxumalara verərək onları dağıdır. Bəzən toxumalarda müqavimətə rast gəldikdə güllə istiqamətini dəyişir və yara kanalında aralanma əmələ gəlir. Yara kanalının quruluşuna görə odlu silah yaraları üç qrupa bölünür:

Deşib keçən odlu silah yaraları giriş və çıxış delikləri olur, giriş dəliyi çıxış dəliyindən kiçik olur.

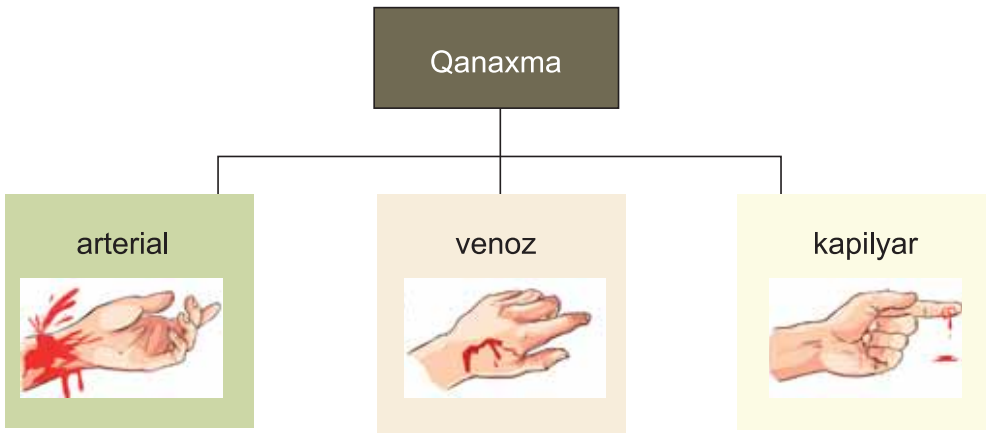
Kor güllə yaraları yara kanalının yalnız giriş dəliyi olur. Toxumaların müqavimətinə rast gələn güllə öz kinetik enerjisini tam itirdikdə yara kanalının dibində dayanır.

Toxunub keçən yara güllə dəri, dərialtı toxumalardan keçir. Bəzən hətta boşluqların divarını zədələyir, boşluğa isə keçmir.

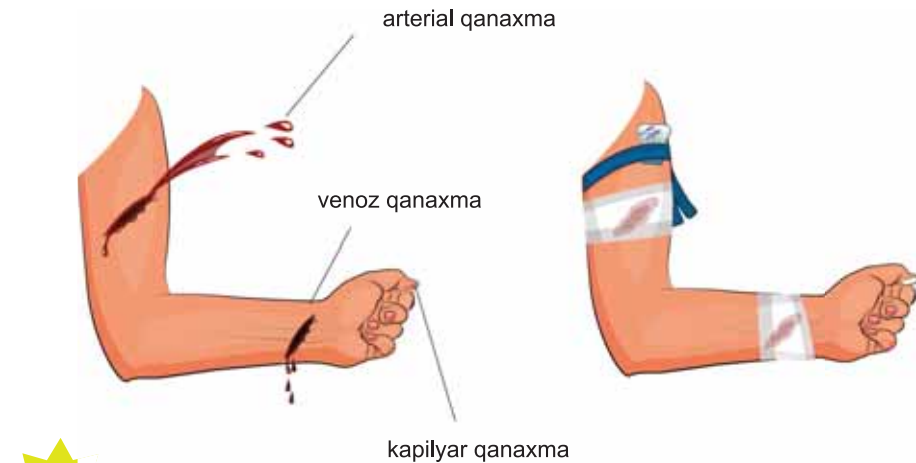
Qəlpəli yara, adətən, çoxsaylı olur, yara kənarları cırılaraq yaraya paltar hissələri daxil ola bilər.

Qırma yaraları güllə yaralarından fərqli olaraq çox saylı giriş dəlikləri olur. Bütün qırmalar toxumalarda qalır. Yaxın məsafədən atılan qırma yarasında xeyli toxuma zədələndiyindən qanaxma da güclü olur.

Bədbəxt hadisələr zamanı ən çox mexaniki travmalar və onun fəsadı kimi qanaxmalara rast gəlinir. Müxtəlif səbəblərdən qanın öz yatağını tərk etməsinə, yəni damar divarından axmasına qanaxma deyilir. İstənilən güclü qanaxma zamanı əsas təhlükə orqanizmdə qanın kəskin azalması nəticəsində ürək fəaliyyətinin pisləşməsi, bütün həyati vacib orqanların (qara ciyər, böyrəklər, xüsusən də baş beyin) oksigen çatışmazlığından zərər çəkməsidir. Bu zaman beyin damarlarının spazmı və huşun itirilməsi də baş verə bilər. Qanaxmalar üç cür olur:

Güclü arterial qanaxma olduqca təhlükəlidir! Güclü venoz və kapilyar qanaxmalar, adətən, daha az təhlükəlidir. Ancaq istənilən halda zədə almış şəxsə tibbi yardım göstərilməsi dərhal baş verməlidir.

Ən təhlükəli qanaxma arterial qanaxmadır. Bu zaman fəvvərə şəklində al qırmızı qan sürətlə damardan xaric olur və zərərçəkmiş bir neçə dəqiqə ərzində çoxlu qan itirə bilər. Qanaxmanı saxlamaq üçün dərhal tədbirlər görülməlidir. Yaradan təxminən 5 sm yuxarıda olmaqla ətrafa qanaxmanı saxlayan sıxac qoymaq tələb olunur. Sıxacı ətrafa yalnız güclü arterial qanaxma olduqda, qanaxmanı digər üsullarla saxlamaq mümkün olmadıqda qoymaq lazımdır!

Zədələnmiş ətrafı bir qədər qaldıraraq, altdan qoyulan parça üzərindən, qabaqcadan dartılmış sıxacı bir neçə dəfə sıx şəkildə ətrafa dolayırlar. Sıxac düzgün qoyularsa, ətraf tez bir zamanda avazıyır və soyuyur, yaradan axan qan isə dayanır. Eyni zamanda qoyulan sıxacdan aşağı hissədə ətraf damarlarında nəbz də yox olur. Sonda sıxacın kənarlarını bir-birinə bağlayırlar.

Ətrafa bağlanmış sıxacı yay aylarında 1 saat ərzində, qış aylarında isə 30 dəqiqədən artıq saxlamaq olmaz. Zərərçəkənin alnında, yanağında və ya əlində iri hərfilər qələmlə (və ya bu kimi digər vasitələrlə) sıxacın dəqiq qoyulma vaxtını və "sıxac!" sözünü yazmaq lazımdır!

Qoyulan sıxacın üzərini örtmək olmaz. O, mütləq görünməlidir. Zərərçəkəni dərhal yaxındakı xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır!

Qolda və ya ayaqda olan arterial qanaxmanı ətrafın sıx qatlanması ilə də dayandırmaq olar. Bunun üçün yara nahiyəsindən yuxarıda olan oynaqı sıx şəkildə büküb bint və ya digər vasitələrlə bağlayırlar.

Yarada şüşə və ya hər hansı digər iti əşya gördükdə heç bir halda onu çıxarmağa cəhd etməyin! Bu zaman siz zərərçəkənin vəziyyətini daha da ağırlaşdırma bilərsiniz. Qanaxmanı saxlayaraq zərərçəkəni tez bir zamanda həkimə çatdırmaq lazımdır!

Venoz qanaxma

Venoz qanaxma zamanı tünd albalı rəngdə qan fasiləsiz yavaş axınla xaric olur. Bu zaman sıxacı sarğı qoymaqla qanaxmanı dayandırmaq olar.

Venoz, güclü kapilyar, həmçinin kiçik arteriyalardan olan qanaxmalar zamanı yaraya sıxacı (təzyiq-edici) sarğı qoyulur. Yaranı təmizlədikdən sonra (əvvəl təmiz su ilə, sonra hidrogen peroksidlə yuyulur) üzərinə steril tənzip salfet (furasilin məhlulunda islatmaq da olar), onun üzərindən bir topa sıx bükülmüş pambıq qoyub, daha sonra bintin dairəvi hərəkəti ilə sıx şəkildə sarıyırlar.

Qoyulan sarğı ətrafda qan dövrənini pozmalıdır!

Sarğı qoyduqdan sonra qanaxma davam edərsə, artıq bağlanmağa başlamış kiçik damarları zədələməmək üçün sarğını çıxarmamaqla, onun üzərindən ikinci, lazım olduqda isə üçüncü sarğını da qoymaq lazımdır. Hətta güclü venoz və kapilyar qanaxmalar zamanı sarğının üst-üstə üç dəfə qoyulması qanaxmanı dayandırmaya imkan verir. Qanaxmanı dayandıran kimi xəstəni dərhal yaxındakı xəstəxanaya və ya travma məntəqəsinə çatdırmaq lazımdır.

Kapilyar qanaxma

Kapilyar qanaxma xırda damarların (kapilyarlar) zədələnməsi nəticəsində baş verir.

Zəif dərəcədə olan kapilyar qanaxmanı (cıziq, kiçik yara) həmin sahəyə adi sarğı qoymaqla asanlıqla dayandırmaq olur.

Burun qanaxması

Burun qanaxması zamanı ilk olaraq xəstəni sakitləşdirib əyləşdirmək lazımdır. Qanı, mümkünsə, bir qaba yığmaq lazımdır, çünki bu, qan itkisi miqdarını müəyyən etməyə imkan verir. Xəstə başını geriye əyməməlidir, əks təqdirdə, qan bütünlüklə udular. Əgər özünüzdə baş veribsə, bunun üçün sakit oturun. Selik və qanı xaric etmək üçün burnunuzu silin. On dəqiqə və ya qanaxma dayananadək burunu möhkəm sıxın. Əgər bununla qanaxma dayanmırsa, ən etibarlı vasitə buruna tampon qoyulmasıdır. Bu məqsədlə 3–5 sm enində steril tənzip, bint və ya uzun tənzip salfeti pinset vasitəsilə burun dəliyinə salırlar. Buruna salınan sonrakı bint qatı əvvəlki qata kip qoyulmalı və beləliklə, burun boşluğu tamponla tutulmalıdır. Yaxşı olar ki, tamponu əvvəlcə hidrogen-peroksidlə isladasınız. Vazelindən də istifadə etmək olar. Tamponu burundan qan dayandıqdan bir neçə saat sonra çıxarmaq və yaxud bütün sutka ərzində burunda saxlamaq olar.

Tez-tez burnu qanayan şəxs gündə 3 dəfə burnuna vazelin sürməlidir. Həmçinin az miqdarda duzlu suyu burnuna çəkməlidir. Çoxlu portağal, pomidor və s. meyvələr yemək venaları möhkəmlədir ki, bu da burun qanaxmasını azaldır.

SARĞILAR

Qanaxmalar zamanı qoyulan sarğıya **təzyiqedici sarğı** deyilir.

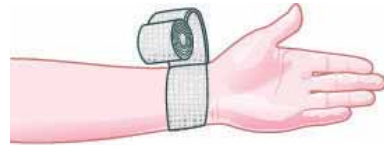
Bint sarımağın qaydaları. Sarğını yaxşı qoymaq üçün praktikada təkmişmiş bint sarıma qaydalarına ciddi riayət etmək lazımdır. Binti sarıyarkən xəstənin vəziyyəti rahat olmalıdır. Bədənin bint sarınan hissəsi tamamilə hərəkətsiz olmalı və ona bint sarğısından sonra gözlənilən vəziyyət verilməlidir.

Bintin möhkəm sarınması üçün onun başcığı bədənin bintlə sarınan hissəsinədən kənarda olmamalı, bint bunun üstündən sarınmalıdır. Bintin hər dövrəsi əvvəlki dövrənin yarısını və ya üçdə iki hissəsini örtməlidir. Bint sarğısını binti bərkitməklə tamamlayırlar. Bintin ucunu uzununa iki "quyruğa" cırıb və ya kəsib bint sarınmış ətrafa dolayaraq yaranın qarşı tərəfində bağlamaq olar. Bintin lap ucundan yox, 5-7 sm uzaqda cırmağa başlamaq və sonra axıra qədər parçalamaq yaxşıdır. Binti tikmək və ya onun ucunu sarğıya sancaqlayıb bərkitmək də olar.

Düzgün qoyulmuş sarğıda büküşlər, qırıqlar olmamalı, bintin dövrləri sarğıdan ayrılmalıdır.

Dairəvi sarğı. Biləyi, baldırın aşağı hissəsini bu üsulla bintlə sarımaq rahat olur. Binti dairəvi sarıyaraq hər bir qabaqkı dövrəni tamamilə örtürlər.

Spiral sarğı. Sarğını 2-3 dəfə dairəvi, sonra isə spiral şəkildə sarıyır və əvvəlki dövrəni qismən (üçdə iki hissəsini) örtürlər. Bint sarımağın istiqamətindən asılı olaraq sarğı qalxan və ya enən ola bilər.

1. Odlu silahdan yaralanmanın hansı növləri var?
2. Arterial qanaxma venoz qanaxmadan nəyə görə təhlükəli hesab edilir?
3. El arasında burun qanaxması zamanı ilk tibbi yardım kimi başı yuxarı qaldıraraq arxaya tutmaq fikri ilə razılaşırınsınız?
4. Təzyiqedici sarğı hansı hallarda tətbiq edilir?

37. ZƏDƏLƏNMƏDƏ İLK TİBBİ YARDIM

Hər hansı bir qəza və ya həyatı təhlükə yaradan bir vəziyyətdə həkimlərin köməyi təmin edilənə qədər həyatın xilas olunması və ya vəziyyətin daha da pisləşməsinin qarşısını almaq məqsədilə hadisə yerində tibbi vəsaitlərsiz, mövcud vasitələrdən istifadə edərək ilk tibbi yardım göstərmək olar.

Zədənin növünü və xüsusiyyətini nəzərə alaraq ilk tibbi yardım necə göstərilir?

Sınıqlar zamanı ilk yardım

Sınıqlar qapalı və açıq olur. Sınmış sümüklər görünürsə, yəni əzələnin və dərinin təmliyi pozulmuşsa, buna açıq sınıqlar, pozulmamışsa, buna qapalı sınıqlar deyilir. Güllə və ya qəlpə təsirindən də sınıqlar baş verə bilər. Buna güllə sınığı deyilir.

Sınıqların əsas əlamətləri: ağrı, şişkinlik, normal hərəkətin pozulması, ətrafların sınığı zamanı onun qısalması və s. Kəllədaxili sümük sındırda qulaqdan və ya burundan qanaxma, qabırğaların, döş sümüyünün sınığında tənəffüsün pozulması müşahidə edilir.

Bəzən sınıqlar arterial qanaxma ilə müşayiət olunur. İlk yardım göstərəkən birinci növbədə qanaxma kəsilməlidir. Ümumiyyətlə, sınıqlar zamanı ilk yardım sınımış sümüklərin hərəkətsizliyinin təmin olunmasına xidmət etməlidir.

Sınıq zamanı yardım göstərəkən, ilk əvvəl, sınığın növünü, dərəcəsinə müəyyən etməli, xəstənin həyatı üçün təhlükəli əlamətlər aradan qaldırılmalıdır.

Şina* qoyularkən, hazır şinalardan istifadə etmək məsləhətdir. Lakin şina olmadıqda müxtəlif vasitələrdən – taxta parçası, karton hissəsi, metal lövhə, zərərçəkənin silahı və s. istifadə edilir.

Açıq sınıqlar zamanı qanaxma kəsilir, yara antiseptik maddələrlə təmizlənir, steril sarğı qoyulur və sonra paltarın üstündən şina qoyulur. Qapalı sınıqda sınıq nahiyyəsinə hərəkətsiz vəziyyətdə şina qoyulur. Hər iki halda xəstəyə ağrıkəsici dərman verilir. Bütün hallarda xəstəni tez həkimə çatdırmaq lazımdır.

Termik yanıqlar zamanı ilk tibbi yardım

Yüngül və ya sahəsi çox da geniş olmayan yanıqlar zamanı ilk tibbi yardımını zədələnmiş sahənin soyudulmasından başlayırlar. Bədənin yanan sahəsini 10–15 dəqiqə ərzində soyuq axar su altında saxlayın. Bu, dərinin soyumasına, ağrının keçib getməsinə səbəb olur və yanıqın dərinin daha dərin qatlarına yayılmasının qarşısını alır.

Bu zaman buzdan istifadə etmək olmaz, bu, travmanı artırabilir! Yanan sahəyə yağ, yağlı məlhəmlər, vazelin, digər yağlı maddələr və yumurta da sürmək olmaz! Dəri su ilə soyudulduqdan sonra yanıq sahəsini steril bint və ya xovu olmayan, təmiz, yumşaq, təzə ütülənmiş parça ilə sarımaq lazımdır. Binti spirtlə ıslatmaq olar, o, ağrıkəsici təsir göstərir və bəzi hallarda suluqların əmələ gəlməsinin qarşısını alır.

* Şina – zədələnən sümüyü qonşu sümüklərlə birgə sabit saxlayan vasitə.

Güclü və sahəsi xeyli dərəcədə geniş olan yanıqlar zamanı zərərçəkəni təmiz döşəkağı ilə bürümək, daha sonra üstünü adyalla örtmək, ona antihistamin, ağrıkəsici dərmanlar vermək, duz qatılmış su içirtmək (1 litr suya 1 çay qaşığı duz) və dərhal xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır.

Zərərçəkənin derisində qabarcıqlar əmələ gələrsə, onları deşmək olmaz. Bu, təhlükəli infeksiyaların yaraya daxil olmasına səbəb ola bilər.

Kimyəvi yanıqlar

Kimyəvi yanıqlar turşuların, qələvilərin, ağır metal duzların, yaxud digər kimyəvi aktiv birləşmələrin təsiri nəticəsində baş verən yanıqlar. (Şəkil 1)

"Termiki yanıqlar"a nisbətən kimyəvi yanıqlara daha az rast gəlinir (2,5–5,1% təşkil edir). Kimyəvi yanıqlar, adətən, güclü turşu və qələvi olan kimyəvi maddələrin təsirindən baş verir. Təmizləyici maddələr (evdə istifadə olunan ağardıcılar, kənd təsərrüfatında istifadə olunan kimyəvi maddələr və s.) dərinə asan zədələyə bilər. Termik yanıqlarında olduğu kimi, bu yanıqlarda da kimyəvi maddə nə qədər güclüdürsə və onunla təmas müddəti nə qədər çoxdursa, yanığ bir o qədər güclü ola bilər. Kimyəvi maddə dərinin üstündə qaldıqca yandırma davam edir. Ona görə də bu kimyəvi maddə bədənədən mümkün qədər tez xaric edilməlidir. (Şəkil 2)

Şəkil 1

Şəkil 2

Kimyəvi yanıqlar zamanı ilk yardım. İlk növbədə, zədələyici maddəni kənarlaşdırın. Zərərçəkənin paltarı kimyəvi maddəyə bulaşıbsa, onu tez çıxardın. Kimyəvi maddəni dəri səthindən təmizləyin. Kimyəvi maddə quru və ya toz halındadırsa, onu əlcək geyinilmiş əl ilə, əsgə parçası ilə təmizləyin və qalığını axar su altında yuyun.

Dərinə vaxt itirmədən 1 saat ərzində çoxlu axar su ilə yuyun (fluorit turşusu ilə zədələnmə zamanı 3-5 saat yuyun). Yaranın yuyulması toxumalarda kimyəvi maddələrin dağıdıcı təsirini məhdudlaşdırır. Yuyulma zamanı məhlulun sağlam dəriyə düşməsinin qarşısını alın. Dəriyə və onun üzərindəki suluqlara toxunmayın (suluqları deşməyin). Yaranın üzərinə heç bir losyon, maz, antiseptik, buz və s. qoymayın. Daha sonra zərərçəkəni təcili olaraq xəstəxanaya çatdırın.

Radioaktiv (şüa) zədələnmələr

Canlı hüceyrələrə ionlaşdırıcı şüalanmanın təsiri nəticəsində vacib olan bioloji molekul və hüceyrələrin strukturlarında müxtəlif zədələnmələr baş verir.

İmmunitet.az saytı bildirir ki, belə zədələnmələr nəticəsində əmələ gələn xəstəlik şüa xəstəliyi adlanır.

Şüa xəstəliyi müxtəlif növ ionlaşdırıcı şüaların organizmə təsiri nəticəsində yaranan xəstəlikdir.

Elektrikvurma (cərəyanvurma) zamanı ilk yardım

Elektrik cərəyanının insanın ona toxunan ətrafını “özünə yapışdırmaq” xüsusiyyəti vardır. Bu zaman qarşıda duran əsas vəzifə zərərçəkənin elektrik cərəyanı ilə “təmasını” kəsməkdən ibarətdir. Bunu etmək mümkün deyilsə, qalın quru taxta və ya kitabın üstünə çıxaraq elektrik cərəyanı xətlərini quru taxta ilə kənara çəkmək, yaxud zərərçəkəni kənara itələmək lazımdır.

Zərərçəkəni elektrik xəttindən ayırmaq üçün metal əşyalardan, məftildən, nəm dəsmaldan istifadə etmək olmaz! Yadda saxlayın ki, zərərçəkən elektrik xəttindən ayrılmayana qədər elektrik cərəyanının keçiricisi hesab olunur. Buna görə də zərər çəkməmək üçün onun bədəninin açıq yerlərinə toxunmayın!

Zərərçəkəni cərəyan mənbəyi ilə təmasdan azad etdikdən sonra dərhal “təcili yardım” çağırın.

Təcili yardım xidməti gələnə qədər zərərçəkənin sıxıcı paltarlarını çıxarmaq, onu başının altına balıq qoyulmadan yatağa uzatmaq (başı yana olmalıdır ki, qusma baş verdikdə xəstə boğulmasın), üstünü isti adyal ilə örtmək, içməyə isti çay vermək lazımdır.

Zərərçəkən huşsuz vəziyyətdə olarsa, onu özünə gətirməyə çalışın. Bu məqsədlə üzünə soyuq su çiləmək, naşatır spirti damızdırılmış pambığı burnuna yaxınlaşdırmaq, pambığı sirkədə isladıb gicgahlarını sürtmək olar.

Əhali arasında elektrik cərəyanı və ya ildırımvurma zamanı zərərçəkənin bədənindən elektriki “çıxarmaq” üçün onu quma basdırmaq fikri çox kobud səhvdir və bu, zərərçəkənin ölməsinə səbəb ola bilər.

Qarışıq zədələnmələr (Soyuqdan donma zamanı ilk yardım)

Donma aşağı hərarətin toxumalara yerli təsiri nəticəsində baş verir. Adətən, bədənənin açıq yerləri (burun, qulaq) və ətraflar donmaya məruz qalır.

Donma uzun müddət soyuq temperaturda olduqda baş verir ki, bu zaman insan orqanizmi bədən temperaturunu tənzimləyə bilmir. Donmaya sıx və ya nəm ayaq-qabı, ayaqların tərləməsi, hərəkətsizlik, nəm paltar səbəb olur.

Donmada ilk tibbi yardımın əsas prinsipi zədələnmiş nahiyyəni isitmək və təkrar soyumadan qorumaqdır.

Zərərçəkən xəstəxanaya bir saat ərzində çatdırılacaqsa, o zaman aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

- Zərərçəkəni isti otağa aparın;
- Yaş və nəm paltarları, həmçinin bədənə sıxan paltarları, üzüyü, saatı və s. çıxarın;
- Papiros çəkmək, spirtli içki və qəhvə istifadə etmək olmaz;
- Ağır donma zamanı yardım göstərərəkən zədələnmiş yerlə ehtiyatlı davranın;
- Donmuş ətrafı əvvəl quru əsgilə qurudun;
- Don vurmuş hissəni ehməlcə temperaturu 20°C olan suya salın. Təxminən 10 dəqiqə müddətində suyun temperaturunu 38-40°C-ə qədər qaldırın. Zədələnmiş yer yumşaq, elastik, çəhrayı rəngdə olana və əl vurduqda istilik hiss edilənə qədər isti suda saxlanılmalıdır. Donmuş yeri isidəndə orada şiddətli ağrılar ola bilər.
- Zədələnmiş nahiyyəyə steril quru sarğı qoyun. Sarğı sıx olmamalıdır;
- Əl və ya ayaq barmaqları donmuşdursa, onların arasına pambıq və ya tənzif qoyun;

- Ayaqların donu açıldıqdan sonra zərərçəkənə gəzməyə icazə verməyin;
- Huşu aydın olan zərərçəkənə isti çay, isti yemək verin;
- Suluqları deşməyin;
- Zədələnmiş nahiyəni sürtməyin və ona təzyiq göstərməyin, əl ilə ovuşdurmayın, qarla sürtməyin.
- Bədənin donmuş hissəsini birdən-birə və birbaşa isitmədən çəkinin (açıq alov, isidilmiş kərpic və s.);
- Dərin donma zamanı donmuş ətrafı hərəkətsizləşdirin;
- Zərərçəkəni mümkün qədər tez xəstəxanaya çatdırın.

Donmadan qorunmaq mümkündür. Kəskin soyuqda düzgün qidalanmaq, quru və isti geyinmək lazımdır.

Suda boğulma

Suda batanı xilas edərkən ehtiyatlı olmaq lazımdır. Belə ki suda batan hər şeydən tutmağa cəhd etdiyi üçün o, xilasedəni də batıra bilər. Batan şəxsə arxa tərəfdən yaxınlaşmaq, onu saçlarından, paltarının yaxalığından və ya qoltuqaltı nahiyəsindən tutaraq üzünü yuxarı çevirməklə onunla birlikdə sahilə tərəf üzmək lazımdır.

Suda boğulma zamanı ilk tibbi yardım:

- Dərhal “təcili yardım” çağırın;
- Tibbi yardım göstərməzdən əvvəl zərərçəkənin əynindəki sıxıcı paltarları (qalstuk, kəmərlər və s.) çıxarın;
- Zərərçəkənin ağız boşluğunu barmağınızla və ya dəsmalla yad cisimlərdən təmizləyin;
- Sonra sağ dizinizi yerə qoyaraq zərərçəkəni üzünə aşağı və qarnını budunuza söykəməklə, dizdən bükülmüş sol ayağınızın üzərinə qoyun; əlinizlə onun kü-

rəkləri arasındakı sahəyə güclü təzyiq etməklə tənəffüs yollarından suyu xaric edin;

- Sonra zərərçəkəni üzüyuxarı yerə uzadın, qusma başladığı zaman onun boğulmaması üçün başını yana çevirin, nəfəs alıb-almamasını, ürəyinin döyünüb-döyünməməsini yoxlayın;
- Əgər zərərçəkən nəfəs almırsa, yuxarıda göstəriləyi qaydada tənəffüs yollarından suyu xaric edən kimi ona süni tənəffüs vermək lazımdır.
- Əgər zərərçəkənin ürəyi dayanıbsa, süni tənəffüs hərəkətləri ilə yanaşı, ürəyin qapalı masajını da icra edin.
- Əgər zərərçəkən huşunu itirməmişdirsə, tənəffüs yollarından suyu xaric etdikdən sonra onun əynindəki yaş paltarları çıxarmaq, bədənini spirt və ya quru dəsmalla ovxalamaq, içməyə isti maye vermək, onu isti bir şeyə bürümək (isti quru paltar geyindirmək), ayaqlarını bir qədər qaldırmaq və dərhal xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır.
- Zərərçəkənin vəziyyəti həтта yaxşı olsa da, o mütləq həkim tərəfindən müayinə olunmalıdır.

1. Radioaktiv zədələnmələrdə hansı fəsadlar yaranır?
2. Soyuqdan donmada ilk tibbi yardım göstərilərkən üzüyün, saatın, bədənə sıxan paltarların və s. çıxarılması nəyə lazımdır?
3. Elektrikvurmada zərərçəkəni cərəyan mənbəyi ilə təmasdan azad etmək üçün hansı əşyalardan istifadə etmək olar?
4. Suda batan şəxsi sahilə necə çıxarmaq lazımdır?
5. Sınıqlar zamanı əlaltı vasitələrdən istifadə edərək ilkin tibbi yardım qaydaları ilə tanış olun.

38. BIOLOJİ VASİTƏLƏRDƏN MÜHAFİZƏ

Bioloji vasitələrə, xarici mühitin təsirinə çox davamlı olan, əhali arasında kütləvi xəstəlik törədən, profilaktikası və müalicəsi çətin olan mikroblar aid edilir. Onların insanlara, heyvanlara və bitkilərə zədələyici təsiri bir sıra fərdi xüsusiyyətlərlə xarakterizə edilir.

Bioloji vasitələrə zəhərlənmələrin hansı fəsadları var?

Bioloji vasitələr bakteriyalardan viruslardan və zəhərlərdən ibarətdir.

Bakteriyalar çox kiçik canlı varlıqlardır, onları adi gözlə görmək olmur. Bakteriyaların əksəriyyəti tamamilə zərərsizdir, amma bəziləri infeksiya törədə bilər. Belə bakteriyaları mikrob adlandırırlar. Sızanaqlar və irinli yaralar bakteriyalardan yaranır. Bəzi bakteriyaların insan orqanizminə düşməsi çox təhlükəlidir. Bakteriyalar yüksək temperatur, işıq şüaları, rütubət və dezinfeksiyaedici maddələrin təsirinə həssasdır.

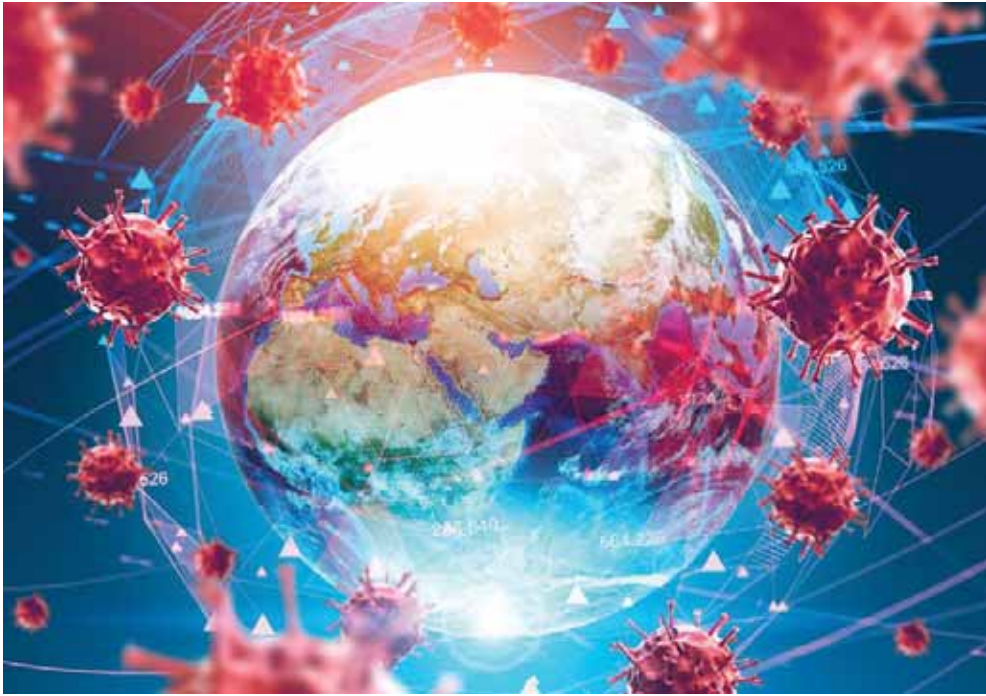
Bakterial xəstəliklər bakterial xəstəliklərin sayı çoxdur: angina, taun, vəba, difteriya, vərəm, və s.

Angina yerli immunitet zəif olduğu halda, mikroblar badamcıqlarda qalır və aktiv şəkildə çoxalmağa başlayır. Beləliklə, badamcıqlar iltihablaşır və özləri bir infeksiya mənbəyinə çevrilir. Eyni zamanda, mikrobların həyat fəaliyyətinin zəhərli məhsulları qana sorulur, orqanizmdə yerli və ümumi iltihabı reaksiyaya səbəb olur. Xəstəlik vaxtında müalicə edilmədikdə ciddi ağırlaşmalar meydana çıxır.

Bakterial angina zamanı antibiotiklər təyin edilir.

Vərəm yoluxucu xəstəlik, dünyada təhlükəli infeksiyalardan biri olaraq qalmaqdadır. Vərəmi "tuberkulozis" də adlandırırlar. Bu sözün latın dilindən tərcüməsi qabarcıq deməkdir. Vərəmin törədicisi isə onu aşkar edən alimin şərəfinə "kox" çöpləri adlandırılır. Vərəm sağalan xəstəlikdir. Yalnız gecikmə mərhələlərində bu, mümkün olmaya bilər. Vərəmin müalicəsi uzun çəkir.

Viruslar mikroorqanizmlərin xüsusi sinfidir. Ölçüləri çox kiçikdir, canlı toxumadan kənarda yaşaya bilmirlər, buna görə bunları hüceyrədaxili parazitlər adlandırırlar. Günəş və ultrabənövşəyi şüaların, yüksək temperaturun, dezinfeksiyaedici maddələrin təsirinə həssasdırlar. Viruslardan danışarkən COVID-19-un beləsini unutmamaq olmur. Virusun yoluxmuş şəxsin asqırması və ya öskürməsi zamanı ağız və burun boşluğundan havaya buraxılan kiçik damcılar vasitəsilə virus yayılaraq digər insanlara keçə bilər.

COVID-19-un geniş yayılmış əlamətləri qızdırma, halsızlıq və quru öskürək hesab olunur. Bir çox xəstələrdə müxtəlif ağrılar: burun tutulması, burun axması, faringit və ya ishal ola bilər. Adətən, bu əlamətlər tədricən inkişaf edir və yüngül xarakter daşıyır. Virusla yoluxmuş bəzi şəxslərdə heç bir əlamətlər və ya özünü pis hissetmə halı müşahidə olunmur. Əksər insanlarda xəstəlik xüsusi müalicə tələb olunmadan sağalma ilə başa çatır.

Qida zəhərlənməsi

Zəhərlənmənin əsas səbəbləri qida məhsullarının düzgün saxlanılmaması, istifadə müddəti bitmiş malların qəbulu ola bilər. Zəhərlənmənin əlamətləri ümumi zəiflik, halsızlıq, ürək bulanması, qusma, ishal və bədən temperaturunun qalxmasıdır.

Zəhərlənmə zamanı ilkin yardım kimi nə etmək lazımdır?

İlk növbədə, mədə-bağırsaq yuyulmalı (çoxlu miqdarda sodalı və ya marqanesli su içmək), bağırsaq təmizləyici imalə edilməlidir. Əgər bu mümkün olmazsa, hər 10 kq bədən çəkisinə 1 tablet olmaqla kömür dərmanını əzib 1 stəkan suda həll edib içmək lazımdır. Bunu içməklə toksinlərin qana keçməsinin və zəhərlənmənin inkişafının qarşısı alınır.

Toksiki zəhərlənmələr (Zəhərli heyvanlar dişləyərkən zəhərlənmələr)

Arı və ya eşşekarı sancarkən dəri bir qədər şişir, bərkiyir, həşəratın iynəsi orada qalır. Bu həşəratlar bəzən dəstə ilə adama hücum edir. Bu, ağır zəhərlənməyə, hətta ölümə səbəb ola bilər.

Zəhərli hörümçəklər, əqrəb dişləyərkən onlar neyrotoksik zəhər ifraz edir ki, bu da tənəffüs mərkəzini iflic edir, qıcıqlığa səbəb olur. İlk tibbi yardım zamanı həşəratın iynəsi çıxarılır, yerinə buz qoyulur. Zərərçəkmiş tibb müəssisəsinə çatdırılır.

İlan sancmaları zərərçəkəndə ürəkbulanma, qusma, soyuq tər, nəfəsəlmənin çətinləşməsinə, yuxuluqluğa səbəb olur. İlan sancması zamanı **dərhal təcili yardım çağırmaq lazımdır.**

Təcili yardım gələnə qədər:

- Zərərçəkəni dərhal ayaqları bir qədər yuxarı olmaqla uzatmaq və tam sakitliyi təmin etmək, heç bir halda onu hərəkət etməsinə imkan verməmək, təcili yardım maşınına qədər xəstəni xərəkdə aparmaq lazımdır.
- İmkan olduqda sancmadan sonrakı ilk 10 dəqiqə ərzində yaradan zəhəri sıxıb çıxarmaq lazımdır. Bunun üçün yara sahəsində dəri nahiyəsini oradan bir neçə damcı maye çıxana qədər sıxmaq lazımdır.
- Sonra yaranı təmiz su ilə yuyub, yod və ya brilyant yaşılı ilə dezinfeksiya etmək, üzərinə steril sarğı qoymaq lazımdır. Ətraf şişərsə, sarğı bir qədər boşaldılır.
- Zədələnmiş ətrafı (ayağı və ya qolu) hərəkətsiz vəziyyətdə fiksə etmək lazımdır. Sınıqlarda olduğu kimi, ətrafa şin qoyulur və ya zədələnmiş ətraf sağlam ətrafa bağlanır. Bu yolla zəhərin orqanizmə yayılma sürəti azaldılır.
- Zəhərin sorulma sürətini azaltmaq üçün sarğının üzərinə buz və ya soyuq kompres qoyulmalıdır.
- Zərərçəkənə çox miqdarda maye (çay, su), antihistamin və ağrıkəsici dərmanlar verilməlidir.

İlan sancması zamanı heç bir halda yaranı yandırmaq (isti bir şeylə və s.), bu yerdə dərinə kəsmək, sıxaqla həmin hissəni sıxmaq, zərərçəkənə alkoqollu içkilər vermək olmaz!

Dəm qazından zəhərlənmə

Dəm qazı yanacaq məhsullarının tam yanmaması nəticəsində əmələ gəlir. Bu qaz iysiz və rəngsiz olduğundan hiss edilmir. Qapalı şəraitdə daha da təhlükəli olur.

Mənzildə dəm qazı təhlükəsinin qarşısını almaq üçün bir sıra qaydalara riayət edilməlidir. Evinizdə qeyri-standart cihazların quraşdırılması və istifadəsi təhlükəlidir.

Dəm qazı ilə zəhərlənən insana ilk tibbi yardım:

Zərərçəkəni dərhal təmiz havaya çıxarmaq, onu kürəyi üstə uzatmaq və yaxasını açmaq lazımdır.

Alın və sinəyə soyuq kompres qoyulur. Əgər zərərçəkmişin huşu özündədirsə, o zaman ona isti çay verilir.

Zərərçəkmiş huşunu itiribse, ona nəşatır spirti ilə isladılmış pambıq parçasını iylətmək lazımdır. Nəşatır spirtini adi sirkə ilə də əvəz etmək olar.

1. Bakteriyaların hansı fəsadları var ?
2. COVID-19-dan qorunma üsullarını sadalayın.
3. İlən sancması zamanı zərərçəkənə necə ilk yardım göstərmək olar?
4. Qida zəhərlənməsi nəticəsində hansı fəsadlar yarana bilər?
5. Dəm qazından zəhərlənməmək üçün hansı tədbirlər görülməlidir?
6. Zəhərlənmələr zamanı ilk yardım qaydaları ilə tanış olun.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. A.M.Məmmədov, C.S.Əkbərov, Ə.M.Talıbov, E.Q.Həşimov. İlk tibbi yardım (dərs vəsaiti). Bakı, 2014.
2. A.Məmmədov. Atəş hazırlığı. I hissə. Bakı, AAHM nəşriyyatı, 2005.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı, 2005.
4. "Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının istifadəsi qaydaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 19 iyul 2004-cü il.
5. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il.
6. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il.
7. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Qarnizon və Qarovul Xidmətləri Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il.
8. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi. Bakı, 24 dekabr 2014-cü il.
9. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin emblemi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 14 may 1999-cu il.
10. Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası. Bakı, 8 iyun 2010-cu il.
11. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 12 noyabr 1995-ci il.
12. "Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 oktyabr 1991-ci il.
13. "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 4 noyabr 1997-ci il.
14. "Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 11 may 2010-cu il.
15. "Gənclər siyasəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 aprel 2002-ci il.
16. Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq Əsasnaməsi. Bakı, 29 may 1998-ci il.
17. "Hərbi xidmətkeçmə haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 3 oktyabr 1997-ci il.
18. "Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 20 may 1997-ci il.
19. "Hərbi qulluqçuların statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 25 dekabr 1991-ci il.
20. Hərbi mühəndis hazırlığı. Bakı, AAHM nəşriyyatı, 2016.
21. "Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 23 dekabr 2011-ci il.
22. "Hərbi vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 6 yanvar 1994-cü il.
23. Quru Qoşunlarının döyüş fəaliyyəti. III hissə (Taqım, manqa, tank). Bakı, 2016.
24. "Müdafiə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 26 noyabr 1993-cü il.
25. R.F.Əkbərov, R.F.Əkbərova. İlk tibbi yardım. Bakı, "Mütərcim", 2010.
26. Военная топография. Москва, 1990.
28. <http://herbirehberler.blogspot.com/>

Buraxılış məlumatı

ÇAĞIRIŞAQƏDƏRKİ HAZIRLIQ 10

Ümumi təhsil müəssisələrinin 10-cu sinifləri üçün

Çağırışaqədərki hazırlıq fənni üzrə

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:	Qılman Eyvazov İntiqam Əsgərov
İxtisas üzrə məsləhətçi	Azad Məmmədov
Buraxılışa məsul Dizayner və səhifələyicilər:	Rafiq Kazımov Bəxtiyar Ələkbərov Eldəniz Xocazadə
Üz qabığının dizaynı	Ayaz Abdulzadə
Korrektorlar:	Nigar Əliyeva Nübar Qarayeva
Texniki redaktorlar:	Sevinc Yusifova Fəridə Səmədova
Baş redaktor	Samirə Bektaş
Texniki direktor	Allahverdi Kərimov
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2022-070

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 9,2. Fiziki çap vərəqi 13. Formatı 70x100^{1/16}.

Kəsindən sonra ölçüsü: 165x240. Səhifə sayı 208.

Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.

Sifariş Tiraj 112140. Pulsuz. Bakı – 2022

Əlyazmanın yığıma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 01.09.2022

Çap məhsulunu nəşr edən:

“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid pr., 111)

Çap məhsulunu istehsal edən:

“Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC
(Bakı, AZ1052, F.Xoyski küç., 121A (149))

Pulsuz

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.

O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

